

Politiek in de Bataafse Republiek

- Werkvormen 'Duitsland 1871 – 1945'
- Bronnen bij examenonderwerp de VS
- Gouden Eeuw in Friesland

Een aantal Kleio-redacteuren is dit najaar bij nascholingsdagen geweest, waar ze workshops hebben bijgewoond over onder andere Duitsland in de Eerste Wereldoorlog en de Bataafse Republiek. Een paar praktische ideeën kunt u in deze Kleio vinden. Judith Tadema onderzoekt bijvoorbeeld met

leerlingen de verschillende opvattingen over vrijheid en gelijkheid in de tijd van de democratische revoluties. En Arnoud Aardema legt leerlingen dagboekfragmenten van Goebbels voor.

Verder biedt Joris Oddens in dit nummer een kijkje in de ontwikkeling van onze volksvertegenwoordiging, waaruit blijkt dat de basis voor ons huidige politieke systeem is gelegd in de Bataafse Republiek. En Daan Schuijt had een gesprek met Jan van Oudheusden, die veel leuke en bijzondere bronnen heeft over de VS.

Veel leesplezier!

Annemiek de Groot en Juul Lelieveld

Contributie 2013

- Lidmaatschap VGN € 65,-
- Kennismaking lidmaatschap (maximaal 2 jaar en alleen voor studenten) € 40,-
- Buitengewoon lidmaatschap (pensioen, FPU) € 55,-
- Abonnement € 75,-
- Losse nummers € 12,50

Leden- en abonnementen-administratie

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlânsdyk 50
9051 DH Stiens
Tel 058 - 257 54 47
Fax 058 - 257 39 99
henk_adema@hotmail.com

Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met

Lottie Pohlmann
Mob. 06 - 491 054 49
lottiepohlmann@yahoo.com

Website: www.vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans
voorzitter
(CEVO, basisonderwijs, commissie Pabo)
Spoorstraat 38
2411 EG Bodegraven
Tel. 0172 - 617 337
Mob. 06 - 426 67 942
a.a.vanderschans@driestar-educatief.nl

Maud Knook
penningmeester
Ertskade 133
1019 ED Amsterdam
Tel. 020 - 418 55 10
maudknook@kpnmail.nl

Martin Bezemer
(commissie vmbo)
Burg. van Oordtstraat 16
3851 JT Ermelo
Tel. 0341 - 556 240
mbezemer@groevenbeek.nl

Vincent Loth
(KNHG, vwo)
Heydenrijkstraat 100
6521 LS Nijmegen
024 - 323 32 12
v.c.loth@xmsnet.nl

Hellen Janssen
(commissie havo/vwo)
Groesbeeksedwarweg 29-B
6521 DA Nijmegen
hellenjanssen@me.com

Marcel Nonhebel
secretaris
(didactiekcommissie)
Archimedesstraat 117
2517 RT Den Haag
Tel. 070 - 360 32 05
Mob. 06 - 518 31 687
m.nonhebel@casema.nl

Berichten voor het VGN-bestuur kunt u mailen of opsturen aan de secretaris, Marcel Nonhebel. Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. **Wilt u lid worden?** Aanmelding is mogelijk via de VGN-site. VGN rekening: 128701 t.n.v. penningmeester VGN Stiens

Kleio is een uitgave van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Redactie Kleio

Daan Schuijt

hoofdredacteur
Sara Knipscheerstraat 48 | 2331 SK Leiden
Tel. 071 - 572 79 82
d.schuijt@fioretti.nl

Anny Hartgerink

secretaris
Aa-park 10 | 8032 CS Zwolle
Tel. 038 - 453 35 13
a.hartgerink-deleeuw@planet.nl

Juul Lelieveld | Annemiek de Groot

eindredactie
Langs de Rijn 1
3962 EJ Wijk bij Duurstede
redactie@vgnkleio.nl

Robert Boonstra

Blokstraat 40 | 8012 AZ Zwolle
Mob. 06 - 142 88 807
re.boonstra@windesheim.nl

Ger van der Drift

Bouwlust 193 | 3162 SB Rhon
Tel. 010 - 481 22 43
g.vanderdrift@penta.nl

Bart Lodder

Van Eedenstraat 34 | 2985 CS Ridderkerk
b.lodder@hotmail.com

Lisa Oskamp

l.oskamp@pcc.nu

Ramses Peters

Stieltjesstraat 35 | 6511 AJ Nijmegen
Mob. 06 - 14 31 86 09
ramsespeters@gmail.com

Nicole van der Steen

Keltenoord 60 | 3079 ZG Rotterdam
Tel. 010 - 483 67 44
nvdsteen18@gmail.com

Gerben de Vries

Colenso 184 | 3761GP Soest
Mob. 06 - 129 40 211
g.devries@hsmarnix.nl

Ben Vriesema

redacteur boeken
Saturnusstraat 7 | 2024 GH Haarlem
Tel. 023 - 525 12 50
beninhaarlem@hotmail.com

Joke Noordstrand

bladmanager
Lorentzplein 18 | 2012 HG Haarlem
Tel. 023 - 532 99 04
j.noordstrand@kpnmail.nl

Vormgeving: Bianca Emanuel
Magazine Design, Overveen
Bureauredactie: Richard de Rooij
Fotografie leerlingen: Saskia Lelieveld
Druk: Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

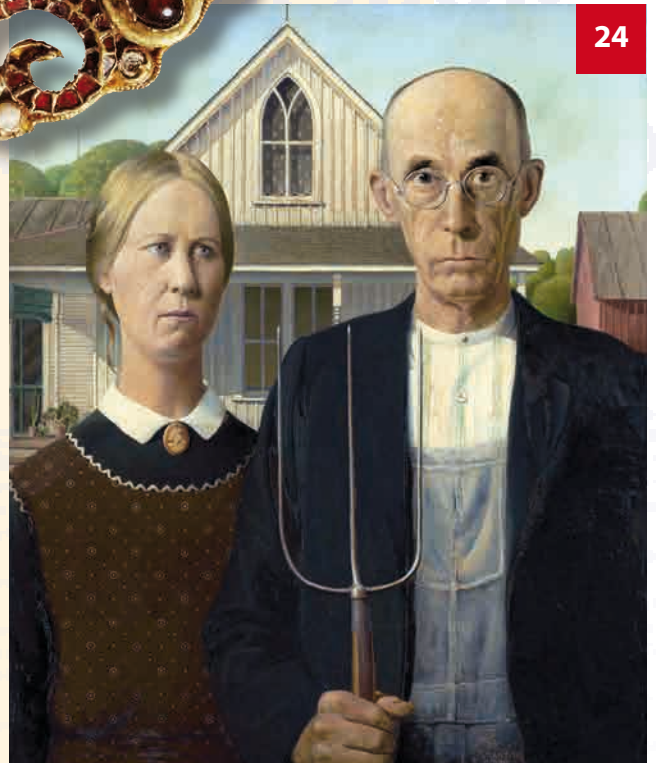
30

48

4

24

4 'Representerende het Volk van Nederland'
Politieke vertegenwoordiging in Verlichting en Revolutie
Joris Oddens

15 Door de ogen van Goebbels
Workshop door Arnoud Aardema - Nicole van der Steen

**16 Continuïteit en verandering
in de Duitse buitenlandse politiek**
Activerende werkvorm 'Duitsland 1871-1945'
vanuit Duits perspectief - Tom Sas

24 'De Amerikanen zijn uit ander hout gesneden'
Jan van Oudheusden geeft tips bij examenonderwerp
Daan Schuijt

42 Nederland is jarig
Tweehonderd jaar Koninkrijk in de geschiedenisles
ProDemos

38 Help, een object!
Erfgoed in de praktijk - Timo Epping en Marieke Peters

12 Kleio in de klas
Revolutionaire documenten
20 Frank Westerman
... en de geschiedenis
22 Uitgelezen 21st Century Skills
29 Boeken
30 Museum Fries museum
34 VGN Nieuws
Studiereis Wit-Rusland
36 Dier Slang
38 Rijksmuseum
40 Kleio in de klas Geschiede held
45 Column Ton van der Schans
46 Lokaal van... Koen Hubers
53 VGN Nieuws
55 Column Edith van Gameren
56 Recensies
62 Kleiokrant

Foto cover:
Rutger Jan
Schimmelpenninck,
Raadspensionaris
van de Bataafse
Republiek
(1805-1806),
Kasteel Nijenhuis,
Diepenheim. Schil-
derij uit 1805 door
Charles Howard
Hodges, collectie
Rijksmuseum.

'Representerende het

Politieke vertegenwoordiging in Verlichting en Revolutie

Steeds meer burgers voelen zich niet meer vertegenwoordigd door de hedendaagse politiek. De Vlaamse schrijver David Van Reybrouck hield daarom onlangs een pleidooi tegen verkiezingen. In het parlement moeten volgens hem burgers benoemd worden door middel van loting, om zo de democratie nieuw leven in te blazen. Waar ligt precies de verantwoordelijkheid van de parlementariërs bij het vertegenwoordigen van 'het volk'? Joris Oddens biedt inzicht in de geschiedenis van onze volksvertegenwoordiging.

Joris Oddens is historicus en promoveerde in 2012 aan de Universiteit van Amsterdam met zijn dissertatie over het eerste parlement van Nederland.

Over de geschiedenis van politieke vertegenwoordiging of representatie zijn vele tientallen boeken geschreven.¹ In deze boeken wordt steeds de vraag gesteld wat in het verleden onder politieke vertegenwoordiging is verstaan. Twee mogelijke antwoorden op deze vraag keren daarbij het vaakst terug en zijn ook het meest relevant voor de Nederlandse geschiedenis. Het eerste van die antwoorden luidt dat politieke vertegenwoordiging een systeem is waarin vertegenwoordigers verplicht zijn de standpunten uit te

De vergaderkamer van de Staten van Holland en West-Friesland, 1741, Jan Caspar Philips. Collectie Rijksmuseum.

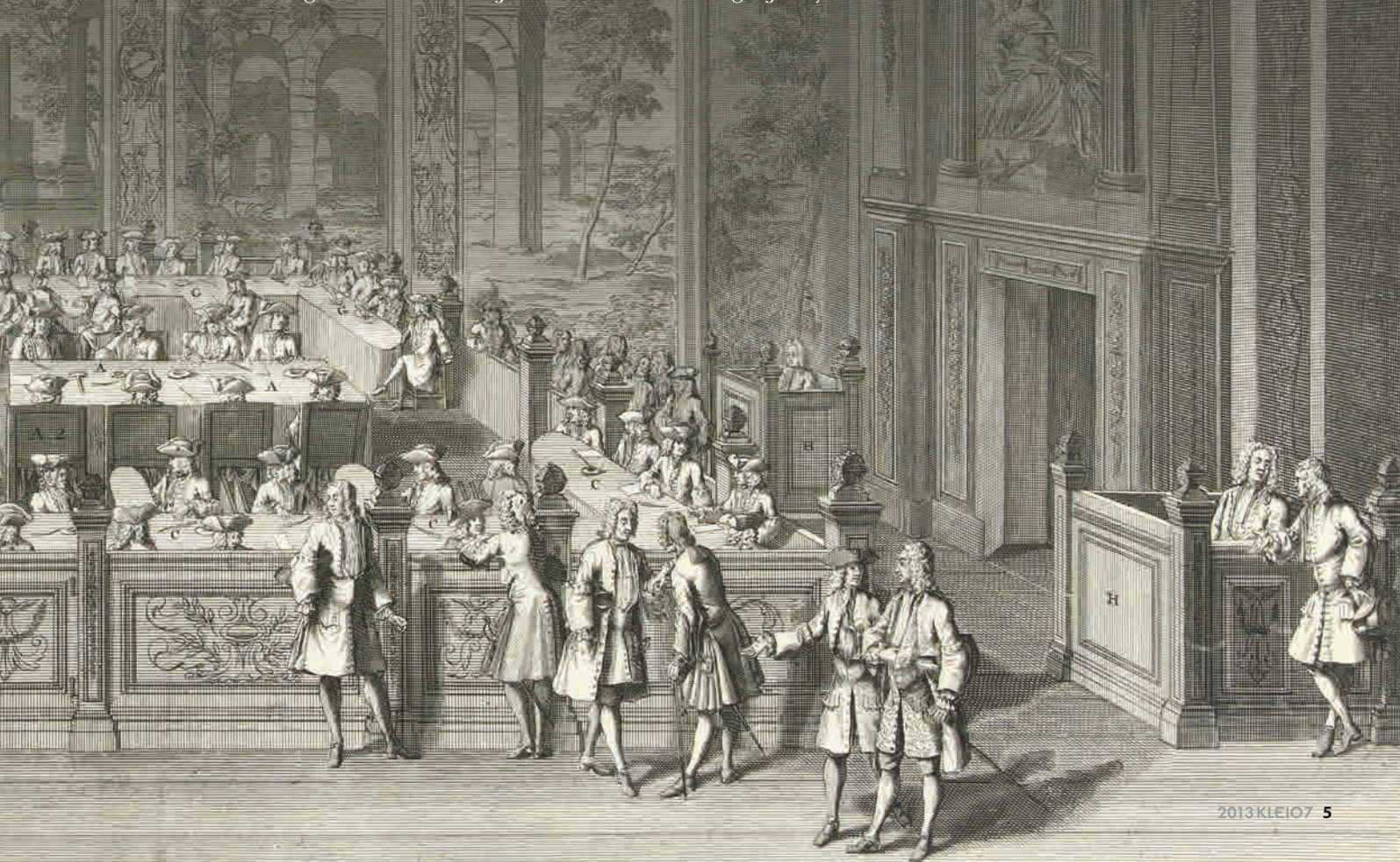
Volk van Nederland'

dragen van degenen die zij vertegenwoordigen; zij handelen met een zogenoemd 'bindend mandaat'. Deze opvatting van politieke vertegenwoordiging was in de Nederlandse geschiedenis dominant ten tijde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waar het principe van het bindend mandaat werd aangeduid als het 'gebod van last en ruggespraak'. Het tweede antwoord luidt dat politieke representatie een stelsel is waarin vertegenwoordigers hun eigen afwegingen mogen maken, zonder daarbij gebonden te zijn aan de wensen en verlangens van de vertegenwoordigden; deze vertegenwoordigers handelen met een 'vrij mandaat'.

Deze tweede opvatting van politieke vertegenwoordiging is in Nederland tegenwoordig verankerd in de Grondwet: artikel 67 lid 3 luidt 'De leden [van de Staten-Generaal] stemmen zonder last'. Tot de grondwetswijziging van 1983 stond op deze plek 'zonder last en ruggespraak'. Deze terminologie verradt dat hier afstand wordt genomen van de tijd van

de Republiek, het Nederlandse *ancien régime*. De grondwet van 1983 ging uiteindelijk terug op die van 1814, waarin het verbod op het bindend mandaat eveneens was opgenomen. Dit heeft staatsrechtgeleerden er in het verleden nogal eens toe gebracht te denken dat het vrije mandaat in Nederland is geïntroduceerd in het vroege Koninkrijk der Nederlanden, waarmee we nu niet alleen tweehonderd jaar koninkrijk vieren, maar ook tweehonderd jaar modern representatief bestuur in Nederland. Helaas echter hebben we dit excuus voor een feestje een decennium of wat geleden aan ons voorbij laten gaan, want de overgang van een bindend naar een vrij mandaat heeft in werkelijkheid plaatsgevonden in het laat-achtentiende-eeuwse tijdvak dat we tegenwoordig kennen als het tijdvak van de Bataafse revolutie. Hoewel hierover al wel het een en ander is geschreven, zijn de sleutelmomenten van deze transitie nog nooit eerder kort en bondig in kaart gebracht. Met deze bijdrage probeer ik in een dergelijke synthese te voorzien. ▶

▶ De bekendste hiervan zijn Hanna Fenichel Pitkin, *The concept of representation* (Berkeley etc. 1967); Bernard Manin, *The principles of representative government* (Cambridge etc. 1997); Nadia Urbinati, *Representative democracy. Principles and genealogy* (Chicago 2006).

► Zie P.A. Ramaer, *De verhouding der volksvertegenwoordigers tot hunne committenten in de constitutionele monarchie* (Leiden 1868) 53-86.

► Zie hiervoor Richard Price, *Political writings*, D.O. Thomas ed. (Cambridge 1991).

Democratie bij representatie

De manier waarop de Republiek gedurende de ruim twee eeuwen van haar bestaan is bestuurd, vertoont een grote mate van continuïteit. De basis van het bestuur lag op lokaal niveau, waar veelal dezelfde families het bestuur in handen hielden en elkaar de overheidsbanen gunden, al dan niet – in stadhouderloze periodes – in afstemming met de stadhouder. Het tweede overheidsniveau werd gevormd door de Provinciale Statenvergaderingen, waarin afgevaardigden van de Ridderchap en van een aantal stemhebbende steden zitting hadden. Hoewel de precieze procedure van gewest tot gewest verschilde, waren deze afgevaardigden doorgaans gebonden aan het gebod van last en ruggespraak: bij alle belangrijke zaken die in de Statenvergadering aan de orde kwamen, kregen zij van de stad of ridderschap die hen had afgevaardigd de last ofwel opdracht een bepaald standpunt in te nemen.² Wanneer bleek dat de standpunten van de verschillende afvaardigingen uit elkaar liepen, moest iedere afvaardiging ruggespraak houden met haar lastgever, wat wil zeggen dat zij verzocht om een nieuw standpunt dat dichterbij in de buurt lag van de standpunten van de overige afvaardigingen.

‘Deze vorm van besluitvorming was zo traag dat we ons zouden kunnen afvragen hoe men überhaupt tot besluiten kwam’

Dit proces herhaalde zich zo vaak als nodig was om in de Statenvergadering tot overeenstemming te komen, waarna een besluit kon worden genomen. Deze procedure verliep hetzelfde in de besluitvorming op het derde overheidsniveau, dat van de Staten-Generaal, waar afvaardigingen van de zeven Statenvergaderingen zitting hadden. Zeker gezien het feit dat moderne communicatiemiddelen

ontbraken, was deze vorm van besluitvorming zo traag dat we ons zouden kunnen afvragen hoe men überhaupt tot besluiten kwam. Dit was er vooral in gelegen dat in de praktijk de machtigste afvaardigingen, zoals bijvoorbeeld Amsterdam in de Staten van Holland en Holland in de Staten-Generaal, de toon aangaven en de anderen zich genoodzaakt zagen te volgen.

Hoewel over de stroperigheid van het besluitvormingsproces ten tijde van de Republiek heel wat is geklaagd, was het uiteindelijk iets anders waardoor deze bestuursvorm niet houdbaar zou blijken. Zeker in de achttiende eeuw, waarin het lokale bestuur steeds oligarchischer werd, was er in de besluitvorming namelijk nauwelijks een rol weggelegd voor gewone burgers. Deze praktijk strookte totaal niet met het snel aan populariteit winnende beginsel van de onvervreembare volkssoevereiniteit. Dit beginsel was vanaf halverwege de achttiende eeuw door verschillende verlichte politieke denkers gepropageerd, maar in de Republiek werd vooral gekeken naar Britse activisten als Richard Price, die hun theorieën formuleerden in de context van de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijd tegen de Engelsen. Price betoogde dat het volk de soevereiniteit of oppermacht bezat en deze nimmer kon afstaan, en dat daaruit volgde dat het zelf mocht bepalen door wie het bestuurd wilde worden. Idealiter zou iedere burger direct meeregeren, maar Price realiseerde zich dat dit in de grote staten van zijn tijd niet haalbaar was. Een aanvaardbaar alternatief was volgens Price een vorm van politieke representatie waarbij burgers periodiek vertegenwoordigers kozen die voor hen de wetten maakten, terwijl zij te allen tijde het recht behielden die vertegenwoordigers weer te vervangen.³

De ideeën van Price en andere verlichte denkers werden in de Republiek opgepikt door ontevreden burgers die zich in de jaren tach-

De patriotse Generaal Daendels neemt in Maarsse van afscheid van luitenant-kolonel Krayenhoff, die naar Amsterdam wordt gezonden om een omwenteling in het stadsbestuur te bewerkstelligen, 18 januari 1795. Adriaan de Lelie, 1795, Collectie Rijksmuseum.

tig van de achttiende eeuw patriotten gingen noemen. Een van deze patriotten was de jonge jurist Rutger Jan Schimmelpenninck, die promoveerde op een proefschrift dat in 1785 in Nederlandse vertaling werd gepubliceerd. Dit werk bevat een pleidooi voor wat Schimmelpenninck de 'volksregeering' noemt, waarmee hij feitelijk doelt op de regeringsvorm die wij tegenwoordig als 'vertegenwoordigende democratie' kennen. Hij spreekt in deze vorm van bestuur een vertrouwen uit dat groter is dan dat van Price, voor wie representatief bestuur een alternatief was waarvoor kon worden gekozen omdat direct bestuur nu eenmaal niet mogelijk was. Voor Schimmelpenninck was representatief bestuur eenvoudigweg de beste optie. Het belang van zijn proefschrift bestond er niet alleen in dat hij dit met veel overtuigingskracht betoogde, maar ook dat hij

zich daarbij expliciet afzette tegen de Zwitserse denker Jean-Jacques Rousseau. In zijn werk *Du contrat social* (1762) had Rousseau betoogd dat de algemene wil of oppermacht van het volk niet vervreemd, en dus óók niet vertegenwoordigd kon worden. Iedere vorm van representatie was volgens de Zwitserse denker daarmee onacceptabel of op zijn best onwenselijk.⁴ Schimmelpenninck maakte duidelijk dit niet te aanvaarden: 'Dat de opperste magt zoude kunnen vervreemd [...] worden, ontken ik gaarne met Rousseau, maar dat [...] het recht om uit naam van 't volk de zaaken te bestieren, het geen niet anders is dan de uitoefening der opperste magt, niet aan zommigen uit het volk kan toevertrouwd worden, stem ik hem volstrekt niet toe'.⁵ Rousseaus afwijzing van politieke vertegenwoordiging zou vooral tijdens de

► Jean-Jacques Rousseau, *Du contrat social ou principes du droit politique* (Amsterdam 1762). Rousseau zag overigens ook wel in dat directe democratie in de grote staten van zijn tijd praktisch onmogelijk was. Hij had daarom in een andere publicatie gesproken over de mogelijkheid de wil van de natie te laten uitspreken door afgevaardigden. Voorwaarde hierbij was wel dat deze afgevaardigden handelden met een bindend mandaat.
► R.J. Schimmelpenninck, *Verhandeling over eene wel ingevolge volksregeering*, A.B. Swart vert. (Leiden 1785).

Patriotten op de Neude in Utrecht, vanwege de eedaflegging van het nieuwe, gekozen vroedschap op 12 oktober 1786. Dit vroedschap werd gecontroleerd door burgergecommitteerden. Collectie Centraal Museum, Utrecht.

radicaalste fase van de Franse Revolutie veel weerklank vinden – we zullen dit straks nog zien. Door zich vóór het uitbreken van deze revolutie al tegen deze afwijzing uit te spreken, was Schimmelpenninck in Europa zijn tijd vooruit.

Schimmelpennincks enthousiasme over de vertegenwoordigende democratie hing sterk samen met zijn vertrouwen dat het volk, wanneer het werd toegestaan zijn eigen vertegenwoordigers te kiezen, ook in staat was hiertoe de bekwaamsten te selecteren. Burgers konden er daarom op vertrouwen dat de vertegenwoordigers beter in staat waren om over staatszaken te oordelen dan zij, en zij moesten

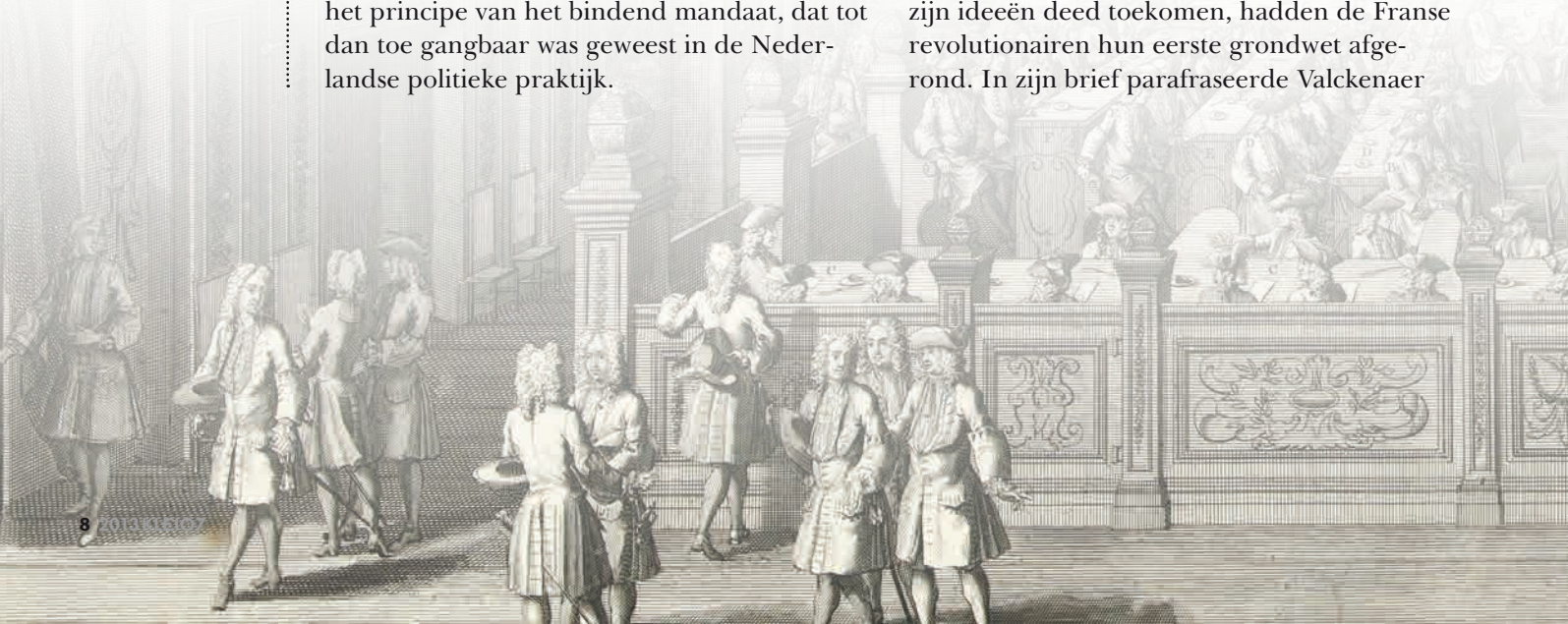
‘Burgers konden er op vertrouwen dat de vertegenwoordigers beter in staat waren om over staatszaken te oordelen dan zij’

dit oordeel dan ook aan hen overlaten. Met dit pleidooi voor volksvertegenwoordigers die onafhankelijk van hun kiezers handelden, distantieerde Schimmelpenninck zich ook van het principe van het bindend mandaat, dat tot dan toe gangbaar was geweest in de Nederlandse politieke praktijk.

Aan dit principe zou voorlopig echter nog nauwelijks worden getornd. Toen Schimmelpennincks *Verhandeling* verscheen, bevonden de patriotten zich inmiddels volop in opstand tegen stadhouder Willem V en het oligarchische staatsbestel van de Republiek. Vooralsnog leidde dit vooral tot veranderingen op het lokale niveau, waar zij regenten afzetten en nieuwe bestuursreglementen invoerden die gebaseerd waren op het principe van representatief bestuur of, zoals tijdgenoten het noemden, ‘democratie bij representatie’. Hoewel hier en daar ook sprake was van bovenlokale initiatieven waarin patriotten op nieuwe manieren probeerden samen te werken, bleven op het officiële niveau de Provinciale Statenvergaderingen en de Staten-Generaal functioneren, weliswaar nu met patriotten in de gelederen, maar zonder dat het gebod van last en ruggespraak er ter discussie werd gesteld.

Zonder enige ruggespraak

In november 1791 schreef Johan Valckenaer vanuit Frankrijk een brief aan Nicolaas van Staphorst in Amsterdam. Beiden hadden zich in de jaren tachtig geprofileerd als patriotten, maar toen de stadhouder in 1787 met hulp van Pruisische troepen de patriottenbeweging de kop had ingedrukt, was Valckenaer naar het buitenland uitgeweken, terwijl Van Staphorst ervoor had gekozen achter te blijven. De patriotten in de Republiek waren ondergronds gegaan, maar zij waren niet opgehouden na te denken over staatkundige hervormingen, en hadden de staatsrechtsgelerde Valckenaer gevraagd hen van advies te dienen. Valckenaer was intussen in de ban geraakt van de gebeurtenissen in Frankrijk, waar enkele jaren eerder de revolutie was uitgebroken. Vlak voordat hij Van Staphorst zijn ideeën deed toekomen, hadden de Franse revolutionairen hun eerste grondwet afgerond. In zijn brief parafraseerde Valckenaer

het grondwetsartikel dat in Frankrijk de onafhankelijkheid van de volksvertegenwoordigers garandeerde: '[de leden van het Franse wetgevend lichaam] zijn geene gedeputeerden van dat of dat departement, maar zij zijn, terstond na hunne electie, de gedeputeerden, de representanten van de geheele natie.' Dit denkbeeld, vond Valckenaer, 'is zeer schoon, zeer diepzinnig, en van een uitgebreid gebruik'.⁶

Valckenaers plan was niet het enige uit deze jaren waarin Nederlandse patriotten pleitten voor de invoering van het vrije mandaat, zoals dat in Frankrijk de facto al in 1789 was gebeurd. Toen de patriotten, die zich inmiddels Bataven waren gaan noemen, in januari 1795 op hun beurt de macht in de Republiek grepen met steun van een Frans revolutionair leger, had dit idee dus al enige jaren kunnen rijpen. Hiervan bleek direct iets toen afgevaardigden van verschillende stemhebbende steden in de begindagen van de Bataafse Revolutie samenkwamen in Den Haag. Zij riepen zichzelf uit tot Provisionele Representanten van het Volk van Holland, de voorlopige opvolger van de ontbonden Statenvergadering. De leden van deze nieuwe vergadering namen direct een aantal belangrijke besluiten. Allereerst nodigden zij steden die in de Republiek geen stemrecht hadden gehad uit om afgevaardigden naar Den Haag te sturen, terwijl ook afgevaardigden van de voorheen door de Ridderschap slechts in naam vertegenwoordigde plattelandsdistricten werden toegelaten. In de tweede plaats werd besloten dat voortaan niet meer per stedelijke afvaardiging maar per hoofd gestemd zou worden. Dit creëerde de mogelijkheid om ook voorzichtig te tornen aan het gebod van last en ruggespraak. Urgente besluiten mochten voortaan bij meerderheid worden genomen, zonder toestemming vooraf van de kant van de lastgevers.⁷ Deze alleszins revolutionaire maatregelen werden grotendeels nagevolgd

in de provisionele vergaderingen van andere gewesten.

Dat de gewestelijke vergaderingen ervoor kozen stappen te zetten richting het vrije mandaat, sprak gelet op de manier waarop de Franse Revolutie zich had ontwikkeld niet volkomen vanzelf. Nadat de leden van de Franse Staten-Generaal aan het begin van de revolutie in 1789 met veel vertrouwen de banden met hun lastgevers hadden doorsneden, was een groep volksvertegenwoordigers rondom Maximilien de Robespierre zich steeds nadrukkelijker gaan beroepen op de Rousseauïstische notie van de onmogelijkheid van politieke vertegenwoordiging. Zij hadden geclaimd de oppermacht van het volk wel te kunnen garanderen omdat zij de algemene wil van het volk kenden. In de praktijk had dit geleid tot een dictatoriaal regime waarin werd afgerekend met iedereen die zich tegen deze 'algemene wil' verzette; toen Robespierre en zijn getrouwen in juli 1794 uiteindelijk ten val waren gebracht, hadden duizenden Franse burgers de dood gevonden.

'In de praktijk had dit geleid tot een dictatoriaal regime waarin werd afgerekend met iedereen die zich tegen deze 'algemene wil' verzette'

In de Bataafse Republiek die enkele maanden later werd gesticht, speelde Rousseaus afwijzing van representatie geen rol van betekenis. De Bataven huldigden de opvatting die een decennium eerder al door Rutger Jan Schimmelpenninck was verkondigd: de soevereiniteit van het volk is onvervreemdbaar, maar dit staat de *uitoefening* van deze soevereiniteit door volksvertegenwoordigers niet in de weg. Ook Schimmelpennincks overtuiging dat volksvertegenwoordigers onafhankelijk van hun kiezers dienden te handelen, is terug te vinden in het plan van een commissie die zich

► H.T. Colenbrander, ed., *Gedenkstukken der algemene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* (10 delen, Den Haag 1905-22) I, brief Valckenaer aan Van Staphorst, 1 november 1791, 22-28.

► Zie hiervoor Cornelius Rogge, *Tafereel van de geschiedenis der jongste omwenteling in de Vereenigde Nederlanden* (Amsterdam 1796).

► *Plan van oproeping tot het formeren van eene nationale vergadering ter vergadering van de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden, gepraesenteert den 29 May 1795 (z.p. [1795]) 13.*

aan het begin van de Bataafse Revolutie boog over de vraag hoe een toekomstig nationaal parlement eruit zou moeten komen te zien. In lijn met de Franse grondwet van 1791 stelde de commissie voor dat alle gekozen vertegenwoordigers verantwoordelijk zouden zijn aan het gehele volk, en niet alleen aan het gedeelte dat hen had verkozen.⁸ Dit in mei 1795 gepresenteerde plan kreeg veel kritiek en er zouden nog vele plannen volgen voordat de Nationale Vergadering – want zo zou de democratisch verkozen opvolger van de Staten-Generaal gaan heten – van start kon, maar het principe van het vrije mandaat bleef

‘De introductie van het vrije mandaat kan worden gezien als een van de meest fundamentele veranderingen van het Nederlandse politieke bestel’

► *Reglement, volgens het welk eene algemene Nationale Vergadering door het volk van Nederland zal worden byeen geroepen en werkzaam zyn (z.p. [1796]) 16-17.*

► De woorden ‘representerende het volk van Nederland’ golden in publicaties uit de tijd als gebruikelijke toevoeging wanneer het ging over de Nationale Vergadering. Zie voor de geschiedenis van de Nationale Vergadering verder: Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld. Het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012).

daarbij steeds gehandhaafd. In het *Reglement voor de Nationale Vergadering* waarover uiteindelijk op 30 december 1795 overeenstemming werd bereikt, was het zelfs nog wat explicieter geformuleerd: ‘[de leden van de Nationale Vergadering zullen] aan geene Provinciale Resolutien, Instructien of Revocatie [...] onderworpen zyn; doch by eene hoofdelijke stemming, zonder eenige ruggespraak, alle de gemeenschappelyke belangen der geheele Republicq regelen’.⁹ Het ideaal van volksvertegenwoordigers die zonder bindend mandaat handelen was met het aannemen van dit *Reglement* voor het eerst verheven tot een officiële bepaling in de nationale politiek.

Even wennen

Toen de Nationale Vergadering, ‘representerende het Volk van Nederland’, vanaf 1 maart 1796 in Den Haag bijeen was, bleek de politieke vertegenwoordiging nieuwe stijl voor veel ‘representanten’ nog wel behoorlijk wennen.¹⁰ Hoewel zij formeel niet langer een

gewest vertegenwoordigden en ook van niemand een last hadden ontvangen, bleven zij voorlopig nog wel geneigd op te komen voor de belangen van het gewest waarin zij waren gekozen. De politieke praktijk veranderde zo meer geleidelijk dan de radicale wijziging in de wet- en regelgeving zou doen vermoeden, zoals de opkomst van moderne politieke partijen en de invoering van fractiediscipline er een eeuw later voor zouden zorgen dat het vrije mandaat ook tegenwoordig minder streng wordt beleden dan het in de Grondwet is bedoeld.

De executie van Robespierre en zijn getrouwen, op 28 juli 1794. Maximilien de Robespierre zit op de kar bij het schavot, in het bruin gekleed en met een hoed op, terwijl hij een zakdoek voor zijn mond houdt. Collectie Bibliothèque nationale de France.

Dit neemt niet weg dat de introductie van het principe van het vrije mandaat, in combinatie met een stelsel waarin burgers periodiek hun volksvertegenwoordigers kiezen, kan worden gezien als een van de meest fundamentele veranderingen van het Nederlandse politieke bestel in de overgang van het *ancien régime* naar onze hedendaagse vertegenwoordigende democratie. Tegelijkertijd biedt deze kwestie een mooi voorbeeld van de onder historici veel gestelde vraag naar het verband tussen de verlichting en de grote democratische revoluties van de late achttiende eeuw. Nieuwe

ideeën over vertegenwoordigend bestuur circuleerden eerst in kringen van verlichte denkers, waarna ze in de patriotse jaren tachtig massaal werden opgepikt door politieke hervormers. Die brachten ze allereerst lokaal in de praktijk, omdat daar traditioneel de basis van het bestuur had gelegen. Het was uiteindelijk de Franse Revolutie die de Nederlandse Bataven op het idee bracht om het vertegenwoordigend bestuur ook op nationaal niveau in te voeren, en daarbij definitief afscheid te nemen van het aloude gebod van last en ruggespraak. ■

Revolutionaire documenten

Discussies over de betekenis van de begrippen vrijheid en gelijkheid

Judith Tadema is docent geschiedenis op het St. Bonifatius-college in Utrecht en schreef mee aan Memo Examenkatern Historische Contexten. Dit artikel is gebaseerd op een workshop, gegeven op de geschiedenisdag van het ICLO.

Een kaart van de Bataafse Republiek uit de Atlas Portatif van P. Hérissou (1806).

Vanaf 1795 werd in de Nationale Vergadering een langdurig debat gevoerd over de grondwet van de nieuwe Bataafse Republiek. Twee jaar later schreef een anonieme auteur in het patriottische blad *De democraten* dat het moderne republicanisme zeker zou zegevierden, maar dat nog steeds onduidelijk was wat dit begrip precies inhield: 'Eene Republiek te willen is eene orde van zaken te begeeren, waarvan niets anders dan de grondbeginselen bekend zijn, en deze grondbeginselen zelve zijn nog voor des te meer verschillende wy-

zigingen in de toepassing vatbaar, als zy gewoonlijk door afgetrockene woorden uitgedrukt zijn, welke allen eenen zeer ruimen zin en eene onbepaalde betekenis hebben.'

Wat?

Leerlingen onderzoeken aan de hand van Franse en Bataafse bronnen de verschillende opvattingen die er in de tijd van democratische revoluties ontstonden over vrijheid, gelijkheid, burgerschap of de ideale staatsinrichting. Bij dit artikel horen meer opdrachten en bronnen die te vinden zijn op de website van *Kleio*.

Voor wie?

Deze opdracht sluit aan bij de historische context *verlichtingsideeën en de democratische revoluties 1650-1848* en is bedoeld voor leerlingen uit vwo 5 en vwo 6.

Tijdvak

Deze opdracht past bij de Tijd van prikken en revoluties (1700-1800) en meer in het bijzonder bij het kenmerkende aspect 'Democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap'.

Lesduur

Ongeveer 20 minuten (voor elk van de opdrachten).

Doelen van de les

Het is voor leerlingen lastig om echt vat te krijgen op de periode van de verlichting. Niet alleen draait het om abstracte ideeën, het is immers een revolutie in het denken, maar het is ook een periode waarin alle aspecten van de maatschappij ter discussie komen te staan. Een belangrijk kenmerk van de verlichting is dat over veel onderwerpen verschil van mening bestond. En juist dat maakt het voor leerlingen lastig: er is niet één opvatting over vrijheid, gelijkheid, burgerschap of de ideale staatsinrichting. Dat leerlingen dat beseffen, is een doel van deze opdrachten. Daarnaast zullen leerlingen zich realiseren dat begrippen als vrijheid, gelijkheid en burgerschap door de tijd heen

Verhandeling over de staatsinrichting (bron 1)

De Nederlandse patriot R.J. Schimmelpenninck schrijft in 1784 een verhandeling over de ideale staatsinrichting. Twee fragmenten:

I Wie mogen er stemmen?

‘Het blijft een aller moeilijkste vraag, aan wie in een volksregering het recht van stemmen gegeven moet worden? Wie moet men met de naam en het recht van burger vereren? (...) [Die naam krijgen diegene bij wie] deze drie dingen samenkomen: 1. Dat hij er belang bij heeft dat het de maatschappij goed gaat [*hij moet eigendom bezitten in het land*] 2. Dat hij genoeg inzicht heeft om een bekwaam oordeel te vellen over de belangen van het gemenebest [*hij moet volwassen, niet arm of onkundig zijn*] 3. Dat niets hem verhinderd om naar gevoelens van zijn hart zijn stem uit te kunnen brengen [*hij mag niet afhankelijk zijn*].’

II Waar ligt de macht?

‘Het is niet genoeg dat alle macht wordt afgeleid uit en zijn oorsprong vindt in de boezem van het volk, maar dat zij ook bij voortduring van het volk afhangt en met aanhoudende toestemming van het volk wordt uitgeoefend. Het volk zelf, dat de opperste macht is, gebruikt sommige, uit hun midden gekozen burgers, aan wie het zijne wil te kennen geeft. (...) De maatschappij die zich van de macht om zichzelf te bestieren, berooft heeft, ofschoon maar voor een korte tijd, kan niet gezegd worden (...) onder een volksregering te leven.² Het moet dus aan een volk volkomen vrij staan, om bestuurders uit hun ambt, dat zij kwalijk waarnemen, te zetten en anderen op hun plaats te stellen. En (...) het volk hoeft daarvoor geen reden aan te voeren waarom zij uit hun ambt worden gezet. Want de macht (...) hebben zij [de bestuurders] niet verkregen uit een verdrag met het volk (...), maar deze macht komt enkel voort uit een volmacht van het volk, die eindigt door een tegengestelde wil.’

verschillende betekenissen gehad hebben. Historisch besef is een vaardigheid die op het nieuwe examen zeker getoetst zal worden.

Hoe?

De opdrachten zijn bedoeld als oefening bij de historische context *verlichtingsideeën en de democratische revoluties 1650-1848*. Opdracht 1 tot en met 3 passen bij verlichtingsideeën (hoofdvraag één bij de context: welke ideeën ontstonden tijdens de verlichting over de ideale samenleving, 1650-1789?), opdracht 4 en 5 bij de Franse Revolutie (hoofdvraag twee bij de context: in welke mate is de Franse Revolutie verlicht te noemen, 1789-1815?). Een introductie van deze opdracht zou kunnen zijn de leerlingen te vragen om een eigen definitie te formuleren van de begrippen vrijheid en gelijkheid. Vervolgens ver-

gelijken zij (in groepen of klassikaal) hun antwoorden en maken een woordweb van de verschillende betekenissen die je aan deze begrippen kunt hechten. Een voorbeeld van een dergelijk woordweb staat in de powerpoint die u op de site van *Kleio* vindt.

Hier vindt u één van de vijf opdrachten. Het onderwerp is een verhandeling van Rutger Jan Schimmelpenninck over de ideale staatsinrichting uit 1784. Schimmelpenninck is een interessant figuur, omdat zijn denkbeelden gedurende de revolutie veranderden. Hij kwam uit een adellijke familie die geen bestuurlijke macht bezat in de Republiek vanwege hun religieuze gezindte. Ze waren doopsgezind. In de jaren 1780 was Schimmelpenninck een zeer actieve patriot, die bijvoorbeeld lid was van het vrijkorps in Leiden. Vanaf 1795

was hij één van de belangrijkste leden van de Nationale Vergadering in de nieuwe Bataafse Republiek. In 1798, toen de eerste grondwet tot stand was gekomen, werd hij ambassadeur in Parijs en bezag hij het nationale debat over de revolutie en het functioneren van de Bataafse grondwet van grotere afstand. Natuurlijk zag hij ook van nabij hoe de Franse Revolutie eindigde met de staatsgreep van Napoleon in 1799. In de jaren 1798-1801 zag Schimmelpenninck dat het uitvoeren van grote maatschappelijke en bestuurlijke hervormingen in de praktijk heel moeizaam verliep. Langzamerhand veranderden zijn denkbeelden, die eerst vooral door het klassiek republicanisme waren geïnspireerd en later meer neigden naar liberalisme. Niet langer stond politieke participatie van de burger voorop, maar vooral de bescherming van de vrijheden van de burger. In 1805-1806 was Schimmelpenninck raadpensionaris, de machtigste figuur in het weinig democratische Bataafse Gemenebest. ►

Rutger Jan Schimmelpenninck, raadpensionaris van de Bataafse Republiek. Tekening Charles Hodges, 1810. Collectie Rijksmuseum.

► Wyger Velema, *Republikeinse democratie. De politieke wereld van de Bataafse Revolutie* in: Grijzenhout F., Sas, N.C.F. van, en Velema, W. (red.), *Het Bataafse experiment. Politiek en cultuur rond 1800* (Nijmegen 2013).
► Schimmelpenninck verwijst hier naar een verlichte denker om deze uitspraak te onderbouwen.
Bron: R.J. Schimmelpenninck, *Verhandeling over eene wel ingerigte volksregering* (1785).

Vragen bij bron 1 en de informatie over Schimmelpenninck op de vorige pagina.

1. Tot welk idee dat in de verlichting populair werd, zou Schimmelpenninck zich vanuit zijn achtergrond aangetrokken hebben gevoeld? Licht je antwoord toe.

2. Voorafgaand aan het eerste fragment beschrijft Schimmelpenninck omstandig dat veel schrijvers de vraag 'wie er mag stemmen' slechts in bedekte termen beantwoorden. Ook Schimmelpenninck voelt schroom (aarzeling en schaamte) om deze vraag te beantwoorden. Leg uit voor welk dilemma Schimmelpenninck stond bij het beantwoorden van deze vraag.

'De syllabus lijkt te wijzen op een ontwikkeling vanuit de Verlichting naar het socialisme. De historische werkelijkheid is veel complexer'

3. Schimmelpenninck noemt in deze fragmenten het begrip vrijheid niet. Toch legt hij in het tweede fragment wel uit hoe de vrijheid van het volk gewaarborgd wordt. Licht dit toe.

4. Beredeneer met behulp van de bron dat Schimmelpenninck deelname aan vrijkorpsen (burgermilities) als een belangrijke politieke deugd zag.

5. Twee stellingen over het tweede fragment:

- I De ideeën van Schimmelpenninck in deze verhandeling passen grotendeels bij de ideeën van Rousseau over soevereiniteit.
- II Schimmelpenninck kan zich ook gebaseerd hebben op een radicale interpretatie van de ideeën van Locke over het recht op verzet. Toon aan dat beide stellingen juist zijn.

Allegorie op de gelijkheid

De prent toont de revolutionaire idealen ten tijde van de Bataafse Republiek. We zien de Gelijkheid, met paslood, helm en speer, omringd door een boer, predikant, soldaat, handwerksman, matroos en bisschop. Zij zijn vrij en gelijk maar gebonden door de wet: het lint dat naar Justitia leidt die linksboven in de hemel zit. Links op de achtergrond exerocerende burgers, rechts de Liefde, Vrede en Eendracht. Op de voorgrond Neptunus en Mercurius als symbolen van scheepvaart en handel. Prent door H. Roosing (1795). Collectie Rijksmuseum.

6. Het recht op onderwijs werd in 1798 opgenomen in de constitutie van de revolutionaire Bataafse Republiek. Verklaar het belang dat de Bataafse revolutionairen hechtten aan onderwijs vanuit het verlichtingsdenken en vanuit het klassiek republicanisme.

7. Na verloop van tijd raakte Schimmelpenninck door ervaringen in eigen land en in het buitenland steeds meer teleurgesteld in een 'volksregering'. Leg dit uit door te verwijzen naar een gebeurtenis in Frankrijk.

Wat levert het op?

De drie hoofdvragen die in de syllabus worden gesteld bij de historische context *verlichtingsideeën en de democratische revoluties 1650-1848* (te weten: Welke ideeën ontstonden tijdens de verlichting over de ideale samenleving, 1650-1789?; In welke mate is de Franse Revolutie verlicht

te noemen, 1789-1815?; Welke invloed had de verlichting op de politieke cultuur, 1815-1848?), nodigen uit te denken dat er een directe ontwikkeling is vanuit het verlichtingsdenken naar het ontstaan van het liberalisme (vrijheid) en het socialisme (gelijkheid).

De historische werkelijkheid is echter veel complexer. Ten eerste waren de ideeën van revolutionaire burgers gebaseerd op het natuurrechtelijke verlichtingsdenken, maar ook op het klassieke republicanisme, waarbij onder andere politieke participatie van burgers centraal stond. Ten tweede is er geen rechte ontwikkeling vanuit het verlichte vrijheidsdenken naar het liberalisme. Revolutionairen probeerden constant beide tradities tot een zinvol geheel te smeden en te verzoenen. Dat leerlingen een glimp opvangen van deze worsteling, is de opbrengst van deze opdracht. ■

Meer bronnen en opdrachten zijn te vinden op de website www.vgnkleio.nl/kleio

Door de ogen van Goebbels

Workshop door
Arnoud Aardema

De nascholing geschiedenis in Nijmegen in september van dit jaar draaide om de historische context *Duitsland 1871-1945*. Arnoud Aardema verzorgde een workshop met dagboekfragmenten van Joseph Goebbels over herkenbare gebeurtenissen uit het nazi-tijdperk.

Joseph Goebbels heeft van 1923 tot en met 1945 dagboeken bijgehouden waarin hij niet alleen de gebeurtenissen in Duitsland beschreef, maar ook zijn gevoelens en ideeën daarover. Al in de jaren dertig publiceerde hij delen ervan in het Duits en Engels. De originele dagboeken liet hij bewaren in de Rijkskanselarij; een kopie ervan op glasplaten werd in 1944 begraven in de buurt van Potsdam. Deze kopie werd in 1992 in haar geheel teruggevonden in Russische archieven en is inmiddels in 32 delen uitgegeven.

In de workshop werd een les gepresenteerd en besproken die leerlingen inzicht moet geven in de chronologie van het Derde Rijk, in de begrippen die daarbij horen en in de betrouwbaarheid van dagboeken als historische bronnen, of in de discussie over dat laatste, die weer is opgelaaid met het verschijnen van het boek *Wij weten niets van hun lot* van Bart van der Boom.

De les is bedoeld voor (voor-)examenklassen havo en vwo waar de historische context *Duitsland* al is behandeld. Zo wordt de stof op een zinvolle manier herhaald en worden de voor het examen noodzakelijke vaardigheden geoefend. Leerlingen werken in groepjes aan de pittige, maar uitdagende opdracht. Het materiaal bij de les bestaat uit een tijdbalk op A3-formaat, waarop kaartjes in verschillende kleuren kunnen worden gelegd: bovenaan de begrippen, daaronder de gebeurtenissen, verder aangevuld met fragmenten uit Goebbels' dagboeken waarin die gebeurtenissen zijn te herkennen. Voor havo zijn in de tijdbalk twee extra bronfragmenten ingevuld, wat het gemakkelijker maakt de opdracht binnen de tijd

af te krijgen. Door middel van vragenbladen op havo- en vwo-niveau (eventueel als huiswerk mee te geven) worden de verbinding tussen de verschillende onderdelen van de tijdbalk en het vaardig omgaan met de bronnen gewaarborgd. De opdracht wordt na elke ronde kort besproken en nog even nabesproken. Hierin kan de vraag aan de orde komen wat nu duidelijk is geworden over Goebbels als persoon, vooral omdat hij vaak meer emotioneel dan inhoudelijk op de gebeurtenissen reageerde. Hoe betrouwbaar is een dagboek voor dit doel? Complicerend is dat Goebbels zijn dagboeken bewust voor het nageslacht bestemde. De workshop werd ingeleid met authentieke foto's en filmbeelden van nazi-Duitsland, waaronder de beroemde toespraak van Goebbels over *der totalen Krieg*. Er is een dvd verkrijgbaar, gebaseerd op delen van Goebbels' dagboeken, die voor dit doel in de les te gebruiken is. De dagboekfragmenten zelf zijn in verschillende uitgaven verschenen. ■

Nicole van der Steen is redacteur van Kleio.

Hitler en Goebbels maken een ommetje bij de Berghof, 12 april 1943.

Literatuur

- *Die Tagebücher von Joseph Goebbels: sämtliche Fragmente 1923-1945* (Saur; München; 1993-2008). Wetenschappelijke editie, 32 delen.
- Peter Longerich, *Goebbels, een biografie*, 2012, Bezige Bij; Amsterdam.
- Willem Melching en Marcel Stuivenga, *Joseph Goebbels, Hitlers Spindoctor. Een selectie uit de dagboeken 1933-1945*, 2011, Bert Bakker; Amsterdam.

De les van Arnoud Aardema over de dagboekfragmenten van Joseph Goebbels is te vinden op de Kleio-website: www.vgnkleio.nl/kleio.

Continuïteit en verandering in de Duitse buitenlandse politiek

Activerende werkvorm Duitsland 1871-1945 vanuit Duits perspectief

In de historische context *Duitsland 1871-1945* wordt in het eerste deel aandacht besteed aan de buitenlandse politiek van het Duitse keizerrijk tussen 1871 en 1918. Tom Sas heeft een werkvorm ontwikkeld, waarmee leerlingen meer zicht krijgen op het gevoerde beleid tot 1914 en de gevolgen daarvan voor de positie van Duitsland in het internationale krachtenspel.

Tom Sas is geschiedenisdocent aan het ds. Pierson College in 's-Hertogenbosch. De auteur dankt Harry Havekes (Radboud Docenten Academie) voor zijn kritisch meedenken bij de ontwikkeling van deze werkvorm.

Wat betekende de vorming van het Duitse keizerrijk voor het machts-evenwicht tussen de Europese grootmachten van 1871 tot 1918? Deze vraag vormt de leidraad voor de inhoud van het eerste deel van de historische context. De makers van de syllabus *Duitsland 1871-1945: van keizerrijk naar nationaalsocialistische staat* hebben de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871, met als slotakkoord daarvan het uitroepen van het Duitse keizerrijk en de kroning van de koning

van Pruisen tot keizer Wilhelm I (1871-1888), als startpunt genomen. Met deze gebeurtenis verscheen er een nieuwe grootmacht op het toneel, die de verhoudingen op het speelveld van de Europese politiek deed veranderen. In de periode van 1871 tot 1890 gaf rijkskanselier Otto von Bismarck (1815-1898) vorm aan de Duitse buitenlandse politiek. Het buitenlandse beleid was in die periode gericht op handhaving van het bestaande machts-evenwicht door een alliantiepolitiek. Vanwege de ligging

van Duitsland in het midden van Europa, het grote aantal buurlanden en het gevaar van *Einkreisung* achtte Bismarck het noodzakelijk op zoek te gaan naar betrouwbare bondgenoten.¹ Het was zaak de nieuw gevormde staat te consolideren, waarbij vooral het doel was om Frankrijk te isoleren, dat na de verloren oorlog van 1870-1871 sterke revanchegevoelens koesterde. Vanaf 1880 probeerde Bismarck een Duitse koloniale expansie van de grond te krijgen en werd hij voorzitter van de Conferentie van Berlijn (1884-1885), het eerste voorbeeld uit deze historische context.

Wereldmacht als doel

Na 1890 deden zich belangrijke veranderingen voor op het Duitse buitenlandse politieke gebied. De oorzaak daarvoor lag onder meer in het aantreden van keizer Wilhelm II (1859-1941) in 1888 en het ontslag van Bismarck in 1890. Onder de opvolgers van Bismarck werd besloten het Hervverzekeringsverdrag met Rusland niet meer te verlengen. Dit had tot gevolg dat in 1894 het zo gevreesde bondgenootschap tussen Frankrijk en Rusland tot stand kwam. Op 18 januari 1896, ter gelegenheid van de vijfentwintigste verjaardag van het Duitse keizerrijk, hield Wilhelm II een feestrede waarin hij een driedelig program voorstelde: 'Wereldpolitiek als opdracht, wereldmacht als doel en een Duitse vloot als werktuig'.² De uitwerking daarvan kwam onder meer met de afkondiging van de vlootwet in 1898, het tweede voorbeeld uit de historische context. Deze ambitieuze politiek zorgde er mede voor dat rond de eeuwwisseling de spanningen tussen de Europese mogendheden verder toenamen. Op het continent vond Duitsland met name Frankrijk tegenover zich, terwijl Groot-Brittannië zich bedreigd voelde door de Duitse economische groei en haar toenemend militarisme. In die fase zochten zowel Duitsland als de andere Europese grootmachten steeds meer steun in de eigen bondgenootschappen. De rivaliteit tussen de grote mogendheden mondde uiteindelijk uit in de Eerste Wereldoorlog die de wereld tot november 1918 in haar greep zou houden.

De werkvorm

In de werkvorm, die bestaat uit vier rondes, onderzoeken de leerlingen het speelveld van de internationale politiek aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog vanuit Duits perspectief. De activiteit is erop gericht dat de

leerlingen zich met behulp van kaartjes en opdrachten een beeld vormen over het buitenlandse beleid van het Duitse keizerrijk in de periode 1871-1914 en de gevolgen daarvan voor het machtsverevenwicht tussen de Europese grootmachten. Dit komt het beste tot zijn recht als de werkvorm wordt ingezet nadat de stof met de leerlingen is behandeld. Dat kan vlak voor het moment waarop de historische context in het schoolexamen wordt getoetst, maar ook als herhaling kort voor het centraal schriftelijk eindexamen.

'Met behulp van de kaartjes vormen leerlingen zich een beeld van het buitenlandse beleid van het Duitse keizerrijk'

Ronde 1

Na de instructie waarin de wat-hoe-waarom-vragen met de leerlingen worden doorgenomen, dient de klas in groepen van drie te worden verdeeld. Iedere groep heeft de beschikking over het vragenblad en een envelop met daarin 22 veranderingen in de Duitse buitenlandse politiek, opgedeeld in twee periodes. Na het doornemen van de inleiding van het vragenblad kunnen de leerlingen aan de slag met de eerste ronde en de eerste opdracht. Hierbij is het de bedoeling dat ze aangeven in welke twee periodes de Duitse buitenlandse politiek is onder te verdelen. Bij iedere periode formuleren ze een passende omschrijving. Doordat de kaartjes twee verschillende kleuren hebben, kunnen de leerlingen snel met de periodisering aan de gang gaan. Sommige groepen zullen ervoor kiezen de elf kaartjes per periode in de juiste chronologische volgorde te gaan leggen. Chronologie is voor deze leerlingen een belangrijk middel om greep te krijgen op de gebeurtenissen. ►

► F. Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-heden* (Tweede druk; Amsterdam en Antwerpen 2005) 125.
► P. van de Meer-sche, *Internationale politiek 1815-1945. Overzicht en interpretaties* (Leuven en Amersfoort 1998) 98.

Linker pagina:
Keizer Wilhelm II en
rijkskanselier Otto
von Bismarck in
Friedrichsruh, 1888.
Hieronder: Afrika
werd verdeeld
tijdens de Confe-
rentie van Berlijn,
november 1884 tot
februari 1885.

► Zie voor een variant op deze werkvorm, die geschikt is voor een les van zeventig tot honderd minuten, het materiaal op de website.

Het gevaar kan echter zijn dat deze leerlingen daardoor onvoldoende de grote lijn zien en bij de gebeurtenissen blijven steken. Daar komt bij dat het een tijdrovend karwei is.³

Ronde 2

In de tweede ronde, die bestaat uit twee opdrachten, gaan de leerlingen de kaartjes met gebeurtenissen onderverdelen naar thema. Er zijn vijf thema's waarbij de leerlingen ten minste drie gebeurtenissen moeten kiezen die Wilhelm II zeker zou gebruiken in zijn speech van 18 januari 1911. Het moeten natuurlijk gebeurtenissen zijn die de glorie van het Duitse keizerrijk benadrukken. Het eerste thema is *Duitse allianties*, het tweede thema *buitenlandse allianties*, het derde thema *militarisme*, het vierde thema *modern imperialisme* en het vijfde thema is *industrie/handel*. De leerlingen noteren de nummers van de kaartjes bij de verschillende thema's. Hun keuze hoeven ze niet op het antwoordblad te verantwoorden. Het is mogelijk om kaartjes bij meerdere thema's neer te leggen. De docent kan dit in zijn instructie meenemen of de leerlingen zelf laten ontdekken. Bij de bespreking van de tweede opdracht zijn de leerlingen sterk productgericht. Ze willen graag weten bij welk thema welk kaartje

hoort. Vanuit de vijf thema's vindt er vervolgens een versmalling plaats. Bij de derde opdracht gaan de leerlingen samen afstemmen welke twee thema's centraal komen te staan in de speech. De keuze voor deze twee thema's dient beargumenteerd te worden, waarbij voor ieder thema twee gebeurtenissen worden gekozen die zeker in de speech moeten terugkomen. In het tweede gedeelte van de derde opdracht gaan de leerlingen twee gebeurtenissen selecteren die zeker niet in de speech van Wilhelm II terug zullen gaan komen. Bij de bespreking is het de bedoeling van de verschillende groepen te horen welke thema's zij gekozen hebben en waarom. Het tweede gedeelte van de opdracht, welke gebeurtenissen niet in de speech komen, levert aardige gespreksstof op. De kaartjes die de marginale koloniale positie van het Duitse keizerrijk weergeven worden stevast gekozen. Aangezien Wilhelm II breekt met de politiek van Bismarck worden de kaartjes gekozen die de centrale rol van Bismarck in de Duitse buitenlandse politiek kleuren. In de ogen van leerlingen zal Wilhelm II de rol van de 'Ijzeren Kanselier' in zijn speech zo klein mogelijk willen houden.

'Onze politiek heeft tot taak, de oorlog, indien mogelijk, geheel te voorkomen. En, als dat niet gaat, hem in ieder geval uit te stellen. Aan een andere politiek zou ik niet kunnen meewerken.'

'Zolang ik rijkskanselier ben, volgen we geen koloniale politiek. Mijn kaart van Afrika ligt in Europa.'

'Uit het Duitse Rijk is een wereldrijk ontstaan.'

'U moet begrijpen dat het enorm belangrijk is om met zijn drieën te zijn op het Europese schaakbord. We moeten, zolang de wereld wordt geregeerd door de vijf grootmachten, à trois blijven.'

'De tijden, waarin Duitsland de aarde aan zijn burens overliet, de anderen de zee, ja zelfs de hemel reserveerden, die tijden zijn voorbij.'

'Ons land wenst met iedereen in vrede te leven maar omdat de situatie met de dag kan veranderen dienen we ons zelf en onze handelsbelangen wel te beschermen tegen mogelijke aanvallen van anderen. Alleen al daarom hebben we een krachtige vloot nodig. De veiligheid van Duitsland is gebaseerd op de Triple Alliantie en de goede relaties met Rusland. Duitsland dient te voorkomen tussen de hamer en het aanbeeld te worden vermorzeld.'

In ronde drie moeten leerlingen overleggen welke van deze zes uitspraken van Duitse politici zij opnemen in de toespraak van Wilhelm II.

Literatuur

- J.H.J. Andriessen, *De andere waarheid. Een andere visie op het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog* (Derde druk; Soesterberg 2007).
- F. Boterman, *Moderne geschiedenis van Duitsland 1800-heden* (Tweede druk; Amsterdam en Antwerpen 2005).
- P.M. Luykx, 'Internationale aspecten, 1870-1919', in: L.H.M. Wessels en A. Bosch (red.) *Veranderende grenzen. Nationalisme in Europa, 1815-1919* (Nijmegen 1992) 264-309.
- P. van de Meersche, *Internationale politiek 1815-1945. Overzicht en interpretaties* (Leuven en Amersfoort 1998).

Ronde 3

Voor de derde ronde dient een tweede envelop te worden uitgedeeld. Deze bevat zes uitspraken van Duitse politici. De leerlingen overleggen samen welke twee uitspraken zij willen opnemen in de toespraak van Wilhelm II. Drie van de zes uitspraken zijn van Bismarck, twee uitspraken zijn van de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Von Bülow (1849-1929) en een van Wilhelm II. Er is bewust gekozen hier weer dezelfde tweedeling aan te brengen zoals bij de vorige opdrachten. De speeches van Bismarck schuiven de leerlingen snel terzijde, omdat zij haaks lijken te staan op het beleid van na 1890.

Ronde 4

De vierde ronde levert de vijfde en laatste opdracht op. Hierbij geven de leerlingen eerst aan in hoeverre in de periode na 1890 sprake was van continuïteit of verandering in het Duitse buitenlandse beleid in vergelijking met de periode 1871-1890. In het tweede gedeelte plaatsen de leerlingen de continuïteit en verandering in het Duitse buitenlandse beleid na 1890 in internationaal perspectief. De leerlingen beredeneren hoe Groot-Brittannië en Frankrijk reageerden op de ontwikkelingen in Duitsland en wat dit betekende voor de Duitse bewegingsruimte in het internationale krachtenspel.

Nabespreken

Bij de inhoudelijke nabespreking ligt de nadruk op het benoemen van de continuïteit en verandering in het Duitse buitenlandse beleid na 1890. De continuïteit die door leerlingen wordt genoemd is de alliantiepolitiek, al wordt

deze ook geplaatst bij verandering omdat na 1890 het bondgenootschap met Rusland niet verlengd werd. Ook de koloniale politiek, die bij Bismarck vorm kreeg en zich onder Wilhelm II uitbreidde, wordt onder continuïteit geschaard. De verandering die door de leerlingen wordt geconstateerd, is de koerswijziging waarbij het Duitse keizerrijk na 1890 nadrukkelijker haar plaats in het Europese krachtenveld ging innemen door de *Weltpolitik*. De betekenis daarvan voor de internationale verhoudingen met Groot-Brittannië en Frankrijk en een evenwichtige benadering daarbij door Duitsland komt in de praktijk minder uit de verf. De leerlingen constateren dat Duitsland meer en meer als een bedreiging werd gezien door de twee *Entente*-landen, maar welke rol Groot-Brittannië en Frankrijk in de veranderende verhoudingen in Europa speelden, komt nauwelijks aan de orde. Dat

'In de ogen van de leerlingen zal Wilhelm II in zijn speech de rol van Bismarck zo klein mogelijk houden'

lijkt te zitten in de benadering van de historische context. Immers, de stofomschrijving is op Duitsland georiënteerd. Op basis van de stofomschrijving uit de syllabus is dan ook in de werkvorm gekozen te werken vanuit een Duits perspectief. Door hoofdzakelijk naar het Duitse buitenlandse beleid te kijken, doemt echter het traditionele beeld op van een tot 1890 verzadigd Duits keizerrijk, dat na 1890 verandert in een door Wilhelm II geleide agressieve staat die door de gevoerde *Weltpolitik* logischerwijs met name Groot-Brittannië op haar pad zou treffen. Dat na 1890 andere Europese mogendheden een agressievere houding tegenover Duitsland aannamen, blijft in de historische context buiten beschouwing. Aan de docent de taak enige nuance aan te brengen in de veranderende internationale verhoudingen om zo een evenwichtig beeld te geven van het Duitse buitenlandse beleid in de periode 1871-1914, aan de vooravond van het uitbreken van een wereldoorlog waarin alle mogendheden hun aandeel hebben geleverd. ■

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van twee workshops die zijn gegeven in Nijmegen en Rotterdam in het kader van de CE-nascholing 'Duitsland 1871-1945: van keizerrijk naar nationaalsocialistische staat'. Op de website van *Kleio* is het lesmateriaal te downloaden.

Frank Westerman

Frank Westerman is schrijver van historische non-fictie boeken, zoals *De Graanrepubliek*, *Ingenieurs van de ziel* en het onlangs verschenen *Stikvallei*.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

Welk nut heeft geschiedenis volgens u?

'Lering trekking van de fouten uit het verleden' zou te veel eer zijn. Het zou al mooi zijn als de geschiedenis ons doet inzien in welke valkuilen we stappen. Sinds ik over de oorlog op de Balkan heb geschreven, ben ik erachter gekomen hoe merkwaardig onze mentale blik staat afgesteld: op de toekomst! Die treden we vrolijk naïef tegemoet, in de onbezorgde waan dat we de dag van morgen al kunnen zien, of op zijn minst: overzien. Hoe dom. Vooruitkijken gaat niet, we kunnen alleen kijken en terugkijken. Dit is onze tragiek: met de blik op het verleden marcheren we ruggelings de toekomst tegemoet.

Kunt u zich nog veel herinneren van de geschiedenislessen op de middelbare school?

Ik heb het verdrongen, er was niets wat me aansprak. Ik wilde de wereld in trekken, verliefd worden, astronomie studeren, dienstweigeren, windsurfen. De bètavakken waren mijn passie. Ik wilde naar Mars, niet naar de middeleeuwen. Het enige geschiedkundige moment waar mijn hart sneller van ging kloppen was de oerknal en de theorie over de eerste paar seconden van het ontstaan van het heelal – daar had ik wel bij willen zijn.

'Als je onderwerp dood en afgestorven is, moet je het eerst opnieuw tot leven wekken'

Welke historische periode spreekt u het meeste aan?

De twintigste eeuw. Vanwege de nabijheid, ik voel de adem van de grote ideologieën in mijn nek. Soms neem ik een langere aanloop, maar in al mijn boeken ligt het zwaartepunt in de twintigste eeuw. Ik vertel verhalen die raken aan de zenuw van fascisme en communisme, de maakbaarheid of onmaakbaarheid van mens en samenleving, nature versus nurture, het veranderende denken over ras, cultuur, identiteit – stuk voor stuk kwesties die in ongekende oorlogen en massaslachtingen zijn uitgevochten.

Welke historische studie of welke historische roman maakte de meeste indruk op u?

Anatomie van een moment van Javier Cercas (De Geus, 2011). Dat gaat over de mislukte staatsgreep van kolonel Tejero in maart 1982 in de jonge, wankele democratie die Spanje kort na de dood van Franco is. Terwijl Tejero en zijn medecoupplegers al schietend het parlement binnenstormen, duikt iedereen onder de banken. Op drie mannen na. Op de bewakingsvideo is te zien hoe de premier, de communistenleider en een generaal als enigen blijven zitten, terwijl de kogels intussen het pleister van het plafond doen spatten. Wat doet Javier Cercas? Hij beschrijft de overval op het parlement drie keer. Die keuze, dat is klasse.

Welke historische persoon spreekt u het meeste aan?

Galileo. Het moet toch ongelooflijk zijn geweest dat je als enige ter wereld tot een inzicht bent gekomen dat je kunt bewijzen, een inzicht zo radicaal dat het iedere sterveling tot herbezinning noopt op wie hij is of denkt te zijn. En dat je dat op straffe van de dood publiekelijk moet herroepen.

Welke historische film heeft de meeste indruk op u gemaakt?

Jesus Christ Superstar. Dat je Jezus Christus ook op die manier uit de dood kon laten opstaan, dat sloeg voor mij, als middelbare scholier, alles.

FOTO: KENIE KEUWELAAR

Kent u een historische persoon die op u lijkt of waar u uzelf mee zou willen vergelijken?

Ik voel verwantschap met de Russische schrijver Andrej Platonov die achttien jaar was toen de tsaar werd afgezet en vermoord. De jonge Platonov schreef bevlogen stukken in de krant, verkoos het om zich in te zetten voor de revolutie door waterputten te gaan slaan in zijn geboortestreek aan de Don, zag dat de Sovjetbureaucraat al zijn idealen vakkundig om zeep hielp en zocht sindsdien zijn toevlucht in de letteren.

Wat is volgens u het belangrijkste in het geschiedenisonderwijs?

Vertelkunst. Als je onderwerp dood en afgestorven is, moet je het eerst opnieuw tot leven wekken.

Training met een lipizzaner. Foto Keith Roper.

Als u morgen een historische documentaire zou mogen maken, waarover zou die dan gaan?

Er komt een documentaire op basis van mijn boek Dier, bovendien. Cameraman Hans Fels gaat hem maken. Net als het boek wil de film een vertelling zijn van de grote tragedies van de twintigste eeuw aan de hand van het lipizzanerpaard.

Wat is voor u een belangrijke lieu de mémoire?

De plek waar ooit de boortoren van 't Haantje stond, niet ver van het Oranjekanaal in Drenthe. Ik heb onder dat 45 meter hoge gevaarte gestaan – op de arm van mijn vader; ik was één jaar oud – kort voordat die in zijn eigen boorgat door de aarde is verzwolgen. Dat is op 1 december 1965 gebeurd: de complete boorinstallatie met alles erop en eraan is weggezakt in een modderkrater die nog twee maanden heeft staan braken en klotsen. Niet alleen de menselijke inspanning ging hier teloor, ook de aardlagen zijn dooreen geklutst tot een niet meer te dateren brei. Dat vind ik schitterend. Een braakliggend veldje als een tijdloze, schone lei, waar zelfs de onderliggende aardlagen niet meer te lezen zijn als bladzijden uit het geschiedkundige boek van de geologie.

Wat is de meest recente 'historische sensatie' die u heeft gehad?

Voor de nieuwe NTR-serie Nederland in Zeven Overstromingen¹ kreeg ik in de universiteitsbibliotheek van Groningen de originele Kroniek van Bloemhof uit de dertiende eeuw in handen, waarin abt Emo de Marcellusvloed van 1219 beschrijft: de oudste tekst over een watersnoodramp in Nederland. En zo inlevend opgetekend!

Wat is uw dierbaarste bezit dat ook historische waarde heeft?

De fiets van mijn grootvader waarop ik door de stad rijd. Over hem heb ik tijdens de dodenherdenking 2012 mijn 4 meilezing gehouden in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, voorafgaand aan de kranslegging op de Dam.

Meer informatie over Frank Westerman is te vinden op www.frankwesterman.nl

► Nederland in Zeven Overstromingen is vanaf 13 december wekelijks om 21:10 uur op Nederland 2 te zien. Het wordt gepresenteerd door Frank Westerman.

Links: De plek waar 't Haantje stond. Bron: Stichting Streekeigen Sleen.

Vaardigheden voor een nieuwe eeuw

21st century skills zijn zo gek nog niet

21st century skills zijn hot. Toen ik de term googelde, kreeg ik in 0,29 seconden 30.400.000 hits. Ter vergelijking: *William of Orange* leverde ruim 19.000.000 hits op. Bij het denken over die *21st century skills* doemt meteen het beeld op van iPads en Steve Jobs-scholen, maar wie zich verdiept in de literatuur zal dit beeld snel bijstellen.

Gerben de Vries is
redacteur van Kleio.

Een van de boeiendste en invloedrijkste boeken op dit gebied verscheen in 2011: *21st century skills, learning for life in our times* van Bernie Trilling en Charles Fadel. Zij beschrijven vanuit een historische context eisen die de eenentwintigste eeuw stelt aan leren. Ze doen dat op zijn Amerikaans: ronkend, meeslepend, verleidelijk en overtuigend.

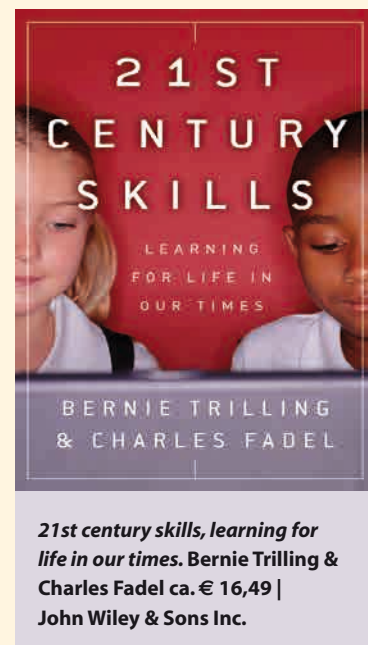
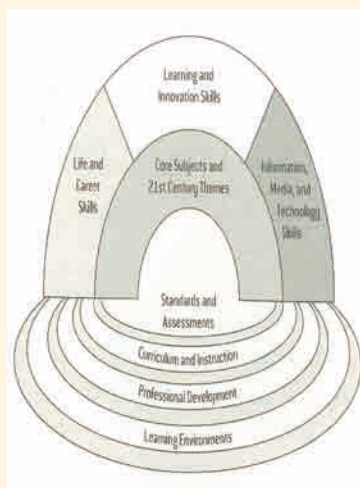
'Geschiedenis dient op een eenentwintigste-eeuwse wijze te worden aangeboden'

Het vertrekpunt van de redenering van Trilling en Fadel is de volgende: 'Hoe kunnen we onze leerlingen helpen bij het leren voor de baan die er waarschijnlijk is als ze afstuderen en voor de problemen die ze tegen gaan komen in een onzekere, snel veranderende, competitieve en verbonden wereld?' Ze zoeken naar antwoorden op die vraag vanuit vier achterliggende vragen:

- 1 Hoe ziet de wereld eruit over twintig jaar, als de jongste leerling van nu een baan gaat zoeken?
- 2 Welke vaardigheden heeft die leerling van nu dan nodig?
- 3 Wat waren de omstandigheden die maakten dat jij kwam tot *high-performance* leren?
- 4 Hoe zou leren eruitzien als het is

gebaseerd op antwoorden op de eerste drie vragen? Antwoorden hierop die in het verleden voldeden, voldoen voor de toekomst niet meer. In 1991 vond een fundamentele omslag plaats; de economie van de twintigste eeuw, gebaseerd op standaardisatie en fossiele brandstoffen, werd in de VS qua omzet ingehaald door de ICT-economie, gericht op geïndividualiseerd gebruik van nieuwe media en – zo mogelijk schoon opgewekte – elektriciteit.

Trilling en Fadel geven in de rest van hun boek antwoord op de vierde vraag. Ze gaan in op de functies van onderwijs in de samenleving. Zij zien er vier, en ze werken deze uit naar opdrachten voor het onderwijs

in de eenentwintigste eeuw:

- bijdragen aan werk en samenleving, rekening houdend met globalisering en ecologie;
- ontplooiën van persoonlijke talenten, daarbij vooral focussen op analfabeten;
- opvoeden tot burgerschap, waarbij omgaan met informatie en media, kritisch denken, leesvaardigheid, probleem oplossen en participeren burgerschap van groot belang zijn;
- cultuurdrager, doorgeefluik van tradities, een uitdaging in een verdeelde samenleving.

Uiteindelijk komen ze tot een model voor leren in de eenentwintigste eeuw, zoals hier weergegeven.

Naast blijvende aandacht voor kernvakken (waaronder geschiedenis), met aanvulling vanuit eenentwintigste-eeuwse thema's als (wereld)burgerschap en duurzame ontwikkeling, zijn voor hen drie nieuwe thema's relevant: leren/innovatie, leven/loopbaan en digitale geletterdheid. Die thema's zullen invloed hebben op criteria, doelen,

Model voor leren in
de eenentwintigste
eeuw volgens
Bernie Trilling en
Charles Fadel.

toetsen; curriculum en instructie; professionele ontwikkeling; en leeromgevingen.

De nieuwe thema's vullen zij als volgt in:

- Leren en innoveren: kritisch en oplossingsgericht denken, communicatie en samenwerking, creativiteit en innovatie.
- Digitale geletterdheid: informatiegeletterdheid, mediawijsheid/mediageletterdheid, ICT-geletterdheid.
- Leven en loopbaan: flexibiliteit en aanpassingsvermogen, initiatief en zelfsturing, sociale en interculturele interactie, productiviteit en betrouwbaarheid, leiderschap en verantwoordelijkheid.

Ze verwachten niet dat iedereen blij wordt van hun gedachtegoed; en geven een overzicht van mogelijke weerstand:

- Oud beleid uit de geïndustrialiseerde samenleving, samen te vatten in 'het werkte toch?'
- Behoeft van overheid en managers aan standaardisering van testen en controle, samen te vatten in de behoefte om alleen te meten wat snel, collectief en goedkoop meetbaar is.
- De behoefte van leerkrachten aan het vertrouwde en het veilige,

zoals klassikaal-frontaal onderwijs, te verklaren vanuit de behoeftepiramide van Maslow.

- Uitgeverijen zullen bang zijn voor omzetzakkingen als het internet de boeken vervangt.
- Onderwijsorganisaties, als vertegenwoordigers van leerkrachten en het 'oude' systeem zullen oude inhouden en patronen willen bewaken en bewaren.
- Dat geldt ook voor ouders: 'het werkte toch voor mij?'

Zowel de drie nieuwe thema's als de bronnen van weerstand zijn goede reflectiepunten voor iedereen die iets heeft met onderwijs. Herken ik dit? Waar sta ik? Kan/ben ik dit al? Acht ik dit wenselijk? Het zijn allemaal startvragen voor gesprekken met jezelf en met collega's.

Voor geschiedenisonderwijs is in het model van Trilling en Fadel een plaats binnen de kernvakken. Dat geschiedenisonderwijs dient dan wel op eenentwintigste-eeuwse wijze te worden aangeboden, waarbij de uitgangspunten voor leren/innoveren, leven/loopbaan en digitale geletterdheid centraal staan. Dat stelt eisen aan didactiek en werkvormen, en het betekent een herijking van inhouden op basis

van het cultuurdragerschap voor de eenentwintigste eeuw.

Op veel scholen in Nederland vindt momenteel een omslag plaats richting *21st century learning*. Trilling en Fadel geven inspiratie en een referentiekader voor zo'n omslag. Ter relativering enkele kanttekeningen. Beide auteurs komen uit de ICT-business (Oracle en Cisco) en hebben daar nog hechte banden mee. De vraag is hoe onbevooroordeeld de schrijvers zijn. Alle aanbevelingen door derden op de flap en startpagina's komen van *hotshots* uit het Amerikaanse onderwijs of zakenleven. Niet iedereen in Europa zal dat als een aanbeveling ervaren. Trilling en Fadel willen vooral een bijdrage leveren aan economische groei. In het kader van de recente crisis is dat een verklaarbaar argument. Wel een volledig ander argument dan dat van Jaques Delors in *The treasure within* (1996), verslag van een Unesco-verkenning door hoogleraren en politici uit de hele wereld naar wat de wereld nodig heeft in de eenentwintigste eeuw. Hun conclusie was: *we need to learn to live together*. Wie vooral behoefte heeft aan een moreel kompas voor onderwijs in de eenentwintigste eeuw: download en lees Delors. ■

‘De Amerikanen zijn uit ander hout

Jan van Oudheusden geeft tips bij examenonderwerp

Vorig jaar verscheen van zijn hand *Een kleine geschiedenis van de Verenigde Staten* bij uitgeverij Prometheus/Bert Bakker. Oud-hoofredacteur van *Kleio* Jan van Oudheusden is daarom de aangewezen persoon om suggesties te doen voor bronnen en anekdotes bij het examenonderwerp.

Daan Schuijt is
hoofredacteur van
Kleio.

Het gesprek vindt plaats in de studeerkamer bij Van Oudheusden thuis in Waalwijk. Drie wanden vol boeken, twee rommelige bureaus en een groot raam dat uitkijkt op de tuin. Het is de kraamkamer van meerdere delen uit de serie notendopboekjes: een paar meter boeken over de Eerste Wereldoorlog en over het Midden-Oosten, China, Amerika. Onlangs verscheen nog een heruitgave van *Een kleine wereldgeschiedenis*. Voordat we gaan zitten, schuift Van Oudheusden nog wat proefdrukken opzij voor een katern van een methode van ThiemeMeulenhoff. Hoewel hij met pensioen is, schrijft hij nog altijd mee aan lesmethodes.

Aanleiding voor het gesprek is het thema *De Verenigde Staten en hun federale overheid 1865 – 1965*. De vraag is of Van Oudheusden wat mooie anekdotes of minder bekende bronnen weet die je in de klas zou kunnen gebruiken.

Buitenlands beleid

De vraag is makkelijker te stellen dan te beantwoorden: er is immers zo veel om over de VS te laten zien. De grote lijnen uit de stofomschrijving kunnen als leidraad dienen. Bijvoorbeeld die over het buitenlands beleid. Van Oudheusden twijfelt: ‘Eigenlijk kun je tot na de Burgeroorlog amper van een buitenlandse politiek spreken. Jefferson was de eerste minister van Buitenlandse Zaken, maar die had slechts een man of vijf in dienst. Om brieven te kopiëren en dat soort dingen. Pas rond 1900 heb je met McKinley en de annexatie van de Filipijnen voor het eerst een president die zich in het buitenland roert. Hoewel hij daartoe ook aangezet moest worden. De *yellow press* kopte ‘Remember the Maine, to hell with Spain!’ nadat in 1898 het Ameri-

‘De Amerikanen bedrijven min of meer ad hoc buitenlandse politiek’

kaanse marineschip de Maine in de haven van Havana was ontploft, al of niet door toedoen van Spanje. Cuba was nog in Spaanse handen. Onder de Amerikaanse bevolking waren enkele groepen wel gevoelig voor het opkomende imperialisme. Ondernemers, missionarissen en de populaire pers begonnen een lobby. McKinley vroeg het Congres om in te grijpen om de rest van de wereld te laten zien dat zij de onafhankelijkheidsstrijd van Cuba tegen Spanje steunden. Van kolonisatie kon geen sprake zijn. Dat is een goed voorbeeld van hoe de Ame-

gesneden'

rikanen min of meer ad hoc buitenlandse politiek bedrijven. Het gaat om het verdedigen van het eigenbelang of om het verspreiden van het vrijheidsideaal. *Manifest Destiny* en de Monroe-doctrine worden er dan als grote woorden bij gehaald, maar die kun je te pas en te onpas wel gebruiken om militaire bemoeienis te rechtvaardigen. Rond 1900 waren de deelstaten nog heel erg op zichzelf en bestond er op het gebied van buitenlandse zaken nauwelijks een gedeelde visie. Bovendien verwisselde de gehele staf om de vier jaar als er een nieuwe minister of president zat.'

Nobelprijs

Eenmaal op gang, komen de anekdotes en voorbeelden al snel. Van Oudheusden: 'Weet je wie in 1906 de Nobelprijs voor de Vrede won? ...Teddy Roosevelt! Het was pas de tweede keer dat de prijs werd uitgereikt. President Roosevelt had succesvol bemiddeld in de oorlog tussen Rusland en Japan. Bang dat de oorlog te ver zou doorslaan richting Filipijnen, stelde hij zich als vredestichter op tussen de twee partijen. Even daarvoor, in de *State of the Union* van 1904, had Roosevelt overigens zijn heel eigen draai aan de Monroe-doctrine en de Amerikaanse buitenlandse politiek gegeven. De stelregel was dat de VS zich niet actief zouden opstellen ten opzichte van de Europese landen met bezittingen op het westelijk halfrond zolang die zich niet zouden uitbreiden. In 1903 gebeurde dat toch. In Venezuela was een burgeroorlog geweest en de nieuwe president Cipriano Castro weigerde openstaande leningen aan het buitenland terug te betalen. Daarop blokkeerden Engelse, Franse en Duitse schepen de Venezolaanse havens. Castro verwachtte steun van de VS, maar die lieten nog niet van zich horen. Castro besloot toen in te gaan op gebiedseisen van de Europeanen, met name door Duitsland. Dat is wel een reden voor de Amerikanen om in te grijpen. Bang dat de onrust in andere landen in Latijns-Amerika ook door de Europeanen uitgebuit zal worden, besluiten de VS in de jaren daarna actiever in te grijpen in Cuba, Nicaragua, Haïti. Die ommekeer in de buitenlandse politiek staat bekend als de *Roosevelt corollary*, ook wel *Big Stick Policy*.'

Nativists

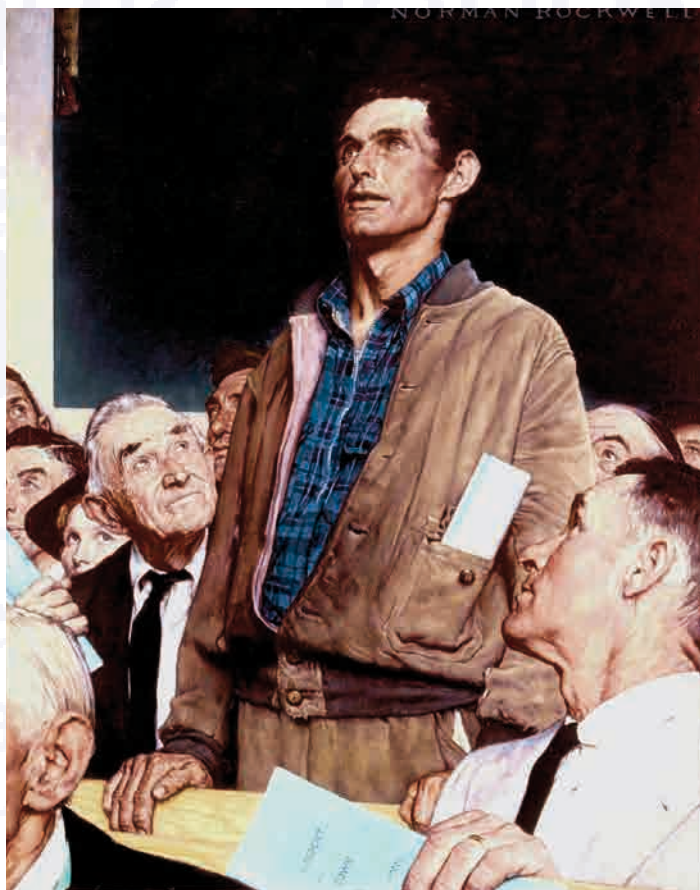
'Die afkeer van Europese inmenging op het westelijk halfrond is natuurlijk terug te voeren op de onafhankelijkheidsstrijd van de VS. Je kunt een verband tussen de Monroe-doctrine en het *nativism* trekken. Als aan het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw beperkende maatregelen worden genomen om de immigratiestroom af te zwakken, gebeurt dat onder meer met het beroep op een soort puur Amerikaans burgerschap.

De *New York journal* speelde een rol bij het uitbreken van de Amerikaans-Spaanse oorlog in 1898, door te berichten dat de USS Maine was opgeblazen door de Spanjaarden.

Roosevelt, gewapend met zijn *big stick*, laat zijn vloot patrouilleren in de Caribische Zee. Cartoon, 1904, door W.A. Rogers. The Granger Collection, New York.

Freedom of Speech

Chinezen zouden daaraan niet kunnen voldoen, maar ook armere immigranten uit het zuiden en oosten van Europa niet. De speelfilm *Avalon* laat die sfeer prachtig zien, als een Joods-Russisch gezin uitgerekend op 4 juli 1914 in Baltimore aankomt om zich daar te vestigen. In de film staat de tweede generatie immigranten centraal die feitelijk geamikaniseerd worden. Ze wonen later in suburbs en kijken televisie. Heel anders dan hoe hun ouders ooit met de nodige argwaan begroet werden. De *nativists* vreesden dat dit soort immigranten het socialisme zouden overbrengen en in de VS verspreiden. Wacht, even kijken of ik een fragment kan vinden op internet.'

'Het socialisme is nooit groot geworden in de Verenigde Staten, mede door de onderlinge verdeeldheid van de arbeidersklasse'

Eenmaal op internet schakelt Van Oudheusden snel van foto's naar liedjes, naar cartoons: 'Als je gaat zoeken op *Industrial Workers of the World*, kom je vanzelf afbeeldingen tegen met daarop protesten van arbeiders in wel drie

Freedom of Worship

of vier talen: Italiaans, Hebreeuws, Duits en Engels. Het laat in een oogopslag de onderlinge verdeeldheid van de arbeidersklasse in de Verenigde Staten zien. Mede daarom is het socialisme nooit groot geworden in de Verenigde Staten, los van het geloof in de individuele *pursuit of happiness*. Toch was er wel een socialistische onderstroom aanwezig. Henry Wallace, vicepresident onder Franklin Roosevelt, sprak openlijk over zijn sympathie voor de experimenten die Stalin met zijn vijfjarenplannen doorvoerde.'

Ander hout

'Ken je het schilderij *American Gothic* door Grant Wood? Dat is uit 1930. Ik liet het altijd zien om uit te leggen waarom het socialisme in de Verenigde Staten niet aansloeg. Amerikanen zijn eenvoudigweg uit een ander hout gesneden en dat laat dit schilderij heel duidelijk zien. Een ode aan de strenge, solide bewoners van de Midwest: kleinsteden, afstammelingen van de pioniers, onafhankelijk, godvrezend, achterdochtig tegen het moderne en het familieverband koesterend. Wood hoort bij de zogenoemde 'regionalisten', maar is tevens te beschouwen als een erfgenaam van de po-

Freedom from Want

pulisten, die eind negentiende eeuw kritiek leverden op de uitwassen van de *Gilded Age*: de succesjaren van de trusts en grote ondernemers als Carnegie en Rockefeller. Een aanduiding die ontleend is aan het boek door Mark Twain: *Gilded Age. A tale of today* uit 1873. Het is een satire op de politieke corruptie en het ongebreideld kapitalisme die na de Burgeroorlog waren ontstaan.

Vanaf de jaren veertig heb je een andere schilder: Norman Rockwell. Die heeft zijn naam te danken aan de verbeelding van de Amerikaanse waarden in de jaren veertig, vijftig en zestig. Vooral zijn serie *The Four Freedoms* is in dit verband erg bekend. Hij maakte die naar aanleiding van de *State of the Union* van Roosevelt in 1941. Roosevelt refereerde aan vier onwrikbare vrijheden: vrijheid van meningsuiting en geloof, vrijwaring van angst en gebrek. Rockwell verbeeldde ze voor de *Saturday Evening Post*, een cultureel, liberaal tijdschrift. In het examen van afgelopen schooljaar stond ook een bekend schilderij: *The problem we all live with*. Met dat kleine donkere meisje dat tussen al die beveiligers naar school moet. Dat behoort tot zijn latere werk, net als het mannetje bij het tijdschrift en bordspel *Mad*.

Freedom from Fear

Good old rebel

'Als het over rassenscheiding gaat, is het lied *I'm a good old rebel* aan te bevelen. Het is een bekende *Confederate Song*, waarvan er vele andere voorbeelden te vinden zijn. Eigenlijk is het een klaagzang van een zuiderling op de Unie. In zijn begintijd was het populair in kringen van de Ku Klux Klan. Kijk maar hoe het begint: *O, I'm a good old rebel / now that is what I am / And for this Yankee nation / I do not give a damn*. Verderop wordt het grover: *Three hundred thousand Yankees / Is stiff in southern dust / We got three hundred thousand / Before they conquered us*.

Veel liefdevoller is *I wish I was in Dixie* dat bijna het volkslied voor het Zuiden is. Dat is een loflied met in het refrein zinnnetjes als *I wish I was in Dixie Hooray! Hooray!* Overigens is nooit afdoende verklaard waar die bijnaam Dixie vandaan komt. De leukste verklaring is die van de bankbiljetten. In het zuidelijke New Orleans werden de bankbiljetten nog lange tijd in het Engels én Frans gedrukt, omdat de bevolking veelal van Franse komaf was. Wie elders met een biljet van tien betaalde ('dix dollars'), werd toen al snel een *Dixie* genoemd. Bij de Burgeroorlog en de strijd tussen Noord ►

Norman Rockwell liet zich inspireren door de speech van Roosevelt over de Four Freedoms. Hij maakte een serie schilderijen waarin hij de vrijheden toonde.

American Gothic, schilderij van Grant Wood uit 1930. Het bevindt zich in het Art Institute of Chicago.

en Zuid horen verder de cartoons van Thomas Nast. Hij was een Duitser van geboorte en hij werd illustrator voor *Harper's Weekly*. Lincoln was hem dankbaar voor zijn steun bij zijn herverkiezing in 1864. Nast maakte politieke spotprenten, maar bedacht ook de symbolen voor de politieke partijen, de olifant voor de Republikeinen en het ezeltje voor de Democraten. Bovendien gaf hij zowel Uncle Sam als de Kerstman hun bekende gezicht. Uit die tijd komt ook Joseph Keppler die de spot drijft met de corruptiepraktijken onder president Ulysses Grant. De zoon van Keppler zou ook een bekende tekenaar worden. En eerder hadden we het over Roosevelt en zijn *corollary*: dan moet je eens zoeken op W.A. Rogers. Die beeldt de *Big Stick Diplomacy* erg duidelijk uit.

Biografie

Als we een beetje duizelig van de liederen en cartoons worden, laat Van Oudheusden zijn blik nog eens over zijn boekenkast dwalen. 'Als je nu echt een paar goede biografieën wil lezen: ik kan je deze over John Adams en die over Harry Truman aanbevelen. Allebei geschreven door David McCullough. Adams en Truman zijn presidenten die in de slagschaduw van hun voorgangers verkeren, Washington en Roosevelt. Maar toch, als je bijvoorbeeld kijkt naar de zaken waar Truman bij betrokken is, dan is het een heel belangrijke president geweest:

'Truman was een heel belangrijke president'

oprichting van de Navo, de luchtbrug in Berlijn, het erkennen van de nieuwe staat Israël, waar minister Marshall overigens fel op tegen was. De lobbyist voor Israël, Chaim Weizmann, moest door de zijdeur het Witte Huis worden binnengeloodst. Truman besliste na rijp beraad zowat op eigen houtje om de nieuwe staat te steunen, en bleef bij zijn beslissing. Ook heel goed zijn de boeken van Daniel Walker Howe. Hij won de Pulitzer Price voor *What hath God wrought. The transformation of America 1815 – 1848*. Maar het boek over de periode ervoor (*Empire of Liberty* van Gordon S. Wood) is minstens zo goed. Beide uit de onvolprezen serie 'Oxford History of the United States'.

Vergeet dit niet!

Even lijkt het of we alles gehad hebben. Dan schiet Van Oudheusden nog iets te binnen. 'In de jaren tachtig heb ik een *Fulbright scholarship* gedaan in de Verenigde Staten. Ik volgde een cursus American Studies aan de universiteit van Minnesota. Ik zal je niet alles vertellen wat ik heb gedaan, maar ik kan je nog wel een kopie van een reeks postzegels meegeven. Die hebben allemaal met de geschiedenis van de Verenigde Staten te maken. En ik heb ook nog een *Kleio* voor je uit 1995 toen het thema *Een samenleving op de rails* was. Misschien heb je daar ook nog iets aan.' ■

Recent verscheen van Jan van Oudheusden: *Een kleine wereldgeschiedenis*, Prometheus/Bert Bakker, € 9,95. Deze maand (december 2013) verschijnt ook: *Een kleine geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog*, Prometheus/Bert Bakker, € 9,95.

Vriend aan het front.

Bericht uit de loopgraven

Walter Flex

Een bijna vergeten meesterwerk uit de Eerste Wereldoorlog. Flex beschrijft zijn vriendschap met een medestrijder, die al in 1915 aan het oostelijk front is omgekomen. Flex overlijdt zelf in 1917.

Walburg Pers | € 14,90

Home Academy (Macht der edelen, Erasmus) | € 29,71/
€ 26,21, NRC Academie (Koloniaal geschiedenis) | € 29,98

Historiezucht.

De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw

Marita Mathijssen

Geschiedenis werd vanaf 1800 gedemocratiseerd: iedereen kreeg er toegang toe. Monumenten werden opgericht, ruïnes hersteld. Hoe dat ontwaken van het historisch besef is gegaan en hoe de geschiedenis van iedereen werd, wordt in dit boek beschreven.

Vantilt | € 29,50

1945.

Biografie van een jaar

Ian Buruma

Door middel van persoonlijke verhalen, brieven, dagboeken en films wordt een bijzonder beeld geschetst van de directe nasleep van de oorlog. Niet alleen in Duitsland, maar in heel Europa, Amerika, Azië en de Sovjet-Unie.

Atlas Contact | € 24,95

Geschiedenisdidactiek.

Handboek voor de vakdocent

Arie Wilschut, Dick van Straaten, Marcel van Riessen

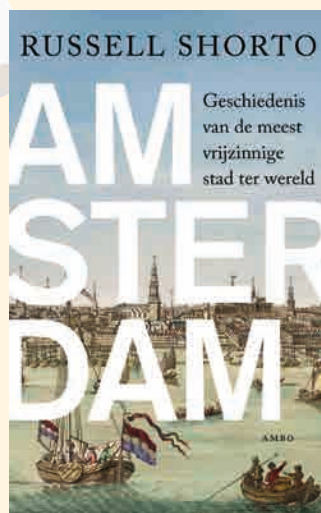
Mocht u toe zijn aan wat inspiratie voor uw lessen, schaf dan dit boek aan: er wordt een schat aan informatie aangeboden en er zijn allerlei praktische lessuggesties in opgenomen.

Uitgeverij Coutinho | € 39,50

Macht der edelen; Erasmus; Koloniale geschiedenis

Hoorcolleges

Drie prachtige luistercd's met topvertellers. Bedoeld om urenlang ademloos naar te luisteren, en dat lukt in deze gevallen zeker!

Amsterdam.

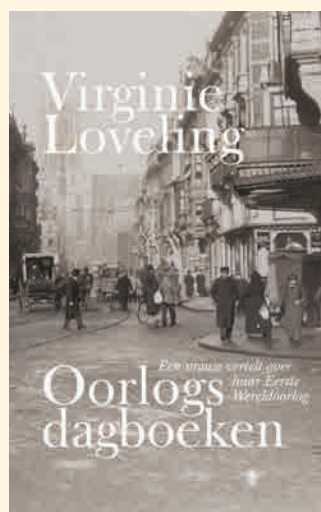
Geschiedenis van de meest vrijzinnige stad ter wereld

Russel Shorto

Volgens de (in Amsterdam wonende) Amerikaanse schrijver is Amsterdam al eeuwen een tolerante, liberale stad. De schrijver vertelt de geschiedenis van de stad en legt de nadruk op de Gouden Eeuw, die Amsterdam rijk en verdraagzaam maakt.

Een prima leesbaar boek dat absoluut *niet alleen* interessant is voor Amsterdammers.

Ambo | € 24,95

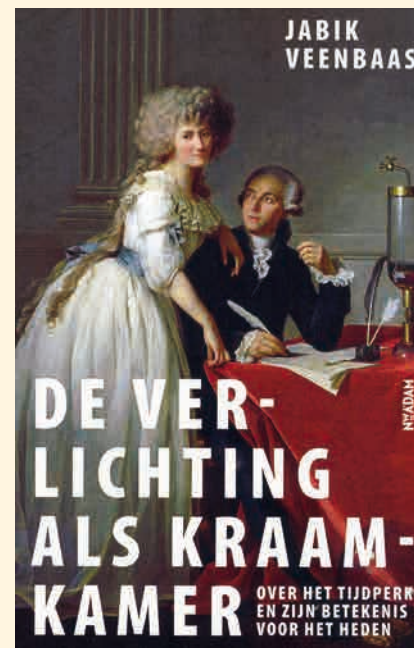
Oorlogsdagboeken.

Een vrouw vertelt over haar Eerste Wereldoorlog

Virginia Loveling

De schrijfster hield tijdens de Duitse bezetting van België

vanaf 1914 een dagboek bij waarin ze verslag deed van onder andere de maatschappelijke ontwikkelingen en de problemen tijdens de oorlog.
Bezige Bij | € 29,99

De Verlichting als kraamkamer. Over het tijdperk en zijn betekenis voor het heden

Jabik Veenbaas

In dit boek worden vijftien verlichtingsdenkers geportretteerd en er wordt gekeken welke betekenis zij hebben voor het heden. Een leuk boek voor de voorbereiding van het CSE van volgend jaar.

Nieuw Amsterdam | € 19,95

Sicilië in de oudheid.

De Griekse periode

Henk Singor

In de Zenobia-reeks verschijnen een aantal informatieve boekjes over onderwerpen uit de oudheid (bijvoorbeeld over hoe Alexander de Grote in het Nabije Oosten wordt herdacht). Dit deeltje handelt over Sicilië voordat de Romeinen hun stempel op het eiland drukten.
Verloren | € 15

De Gouden Eeuw in Friesland

Bezoek aan het Fries Museum

Welk gewest was na Holland het rijkste van de Republiek? De Gouden Eeuw is zeker niet aan Friesland voorbijgegaan. Met een eigen stadhouderlijk hof, vele roemruchte adellijke geslachten en een bekende schilder die een groot deel van de Friese elite voor zijn ezel kreeg, zijn veel kenmerken van deze periode in Leeuwarden duidelijk aanwezig. Vijf typische 'gouden eeuwers' vormen de rode draad van de tentoonstelling in het vernieuwde Fries Museum.

Daan Schuijt is
hoofdredacteur van
Kleio.

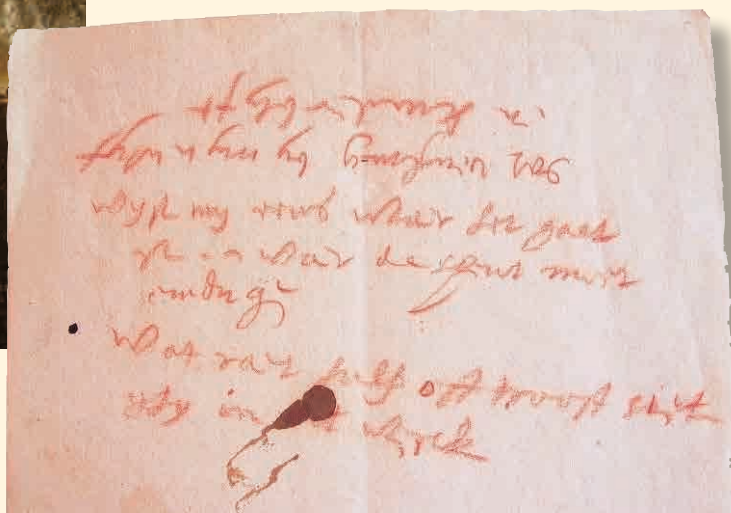
Het was een klein berichtje in de *Volkskrant* van 25 oktober over een top 3 van mooiste archiefstukken. Een ervan was het bloedbriefje van Willem Frederik, afkomstig uit de collectie van Tresoar, het Fries Historisch en Letterkundig Centrum in Leeuwarden. In 1664 overleed de Friese stadhouder na een ongeluk bij het schoonmaken van zijn pistool. Met zijn eigen bloed schreef hij nog een laatste groet. Het

briefje is te zien op de tentoonstelling *De Gouden Eeuw in Friesland* in het vernieuwde Fries Museum.

Sinds september dit jaar is het nieuwe onderkomen geopend voor publiek. In het historische centrum van Leeuwarden is een prachtig modern gebouw verzeen dat niet alleen het Fries Museum, maar ook het filmhuis en het Fries Verzetsmuseum herbergt. Een tentoonstelling over de Gouden Eeuw in Friesland past goed bij de eerder uitgezonden serie door de NTR en de tentoonstelling in het Amsterdam Museum. Na het gewest Holland was Friesland immers het rijkste gewest in de Republiek. Conservator Marlies Stoter en educatief medewerkster Mariska de Boer geven een rondleiding door het museum.

Nieuwe rijken

Als het om de Gouden Eeuw in Friesland gaat, dringt een groep van nieuwe rijken zich langzaam maar zeker tussen de groep van de oude gevestigde adellijke geslachten. Wie anders dan Jort Kelder kan daar een goede introductie bij geven. In de eerste zaal stelt hij via een levensgrote animatie de vijf hoofdpersonen aan je voor (zie kader), onder wie de stadhouder Willem Frederik. Een enorme plattegrond van Leeuwarden uit 1664 laat zien dat die mensen soms letterlijk bij elkaar om de hoek woonden. Het benadrukt nog maar

eens de netwerksamenleving die Leeuwarden – en de Republiek – in de Gouden Eeuw was. Bij iedere persoon eindigt Kelder met een echte *cliffhanger*. Bij de schilder Wybrandt de Geest vraagt Kelder zich bijvoorbeeld af of het hem als zoon van een glasblazer en voormalige kloosterlinge zal lukken om echt door te dringen tot de lokale elite.

In de tentoonstelling de Gouden Eeuw in Friesland staan de volgende personen centraal:

- Willem Frederik van Nassau-Dietz (1613 – 1664), stadhouder van Friesland;
- raadsheer Theodorus Saeckma (1610 – 1666);
- schilder Wybrandt de Geest (1592 – 1661);
- raadsheer Hobbe Baerdts van Sminia (1655 – 1721);
- jonkvrouw Sophia Anna van Pipenpoy (1618 – 1670) als representant van de Friese adel.

In de volgende zaal wacht een portrettengalerij die een hele muur bedekt. Achtentwintig gezichten of gezinnen kijken je tegelijk aan. Het zijn allemaal inwoners van Leeuwarden in de Gouden Eeuw. Boven je hoofd hoor je gefluister. Het is even alsof je over de Nieuwestad slentert en deelgenoot wordt van de laatste roddels en nieuwtjes over Leeuwardens *upper ten*. Het portret van de persoon om wie het gaat, licht op. Midden tussen de portretten hangt nog een scherm waarop animaties te zien zijn met extra uitleg bij de betreffende familie of gebeurtenissen waarover je hoort. 'Een top honderd van rijke of belangrijke Friezen had trouwens ook makkelijk gekund,' zegt Marlies Stoter als we naar de portretten kijken. Zij herinnert aan een project van Kees Zandvliet die in samenwerking met het Rijksmuseum ooit een *Quote top 250* van de Gouden Eeuw uitbracht.

Friese adel

In de grote zaal maakt de bezoeker beter kennis met de vijf hoofdrolspelers van de tentoonstelling. Van Sophia Anna van Pipenpoy hangt er een familiestamboom in portretten met daarnaast het bekende tweeluik *De Pipenpoyse Bruiloft*. Het zijn twee doeken van gelijke grootte met het interieur van de grote zaal van de roemruchte Liauckemastate te Sexbierum. Je ziet de danspartij en het huwelijksmaal bij de bruiloft van Eraert van Pipenpoy en Jel van Liauckema in 1616. Vader Jarich was een rijke, machtige en Spaansgezinde, katholieke edelman. Zijn dochter trouwt met een katholieke Zuid-Nederlandse edelman. In zijn bijdrage aan het themanummer *Fryslân, historisch tijdschrift* dat bij de tentoonstelling verscheen, noemt hoogleraar

Voor de tentoonstelling zijn meer dan twintig schilderijen gerestaureerd met steun van de Wassenbergh-Clarijs-Fontein Stichting, waaronder dit portret van Sophia Anna van Pipenpoy door L.F. Woutersin, 1628, Collectie Fries Museum.

Linker pagina: Stadhouder Willem Frederik. Portret door Pieter Nason, 1664. Collectie Fries Museum. Daarnaast: In het 'bloedbriefje' schreef Willem Frederik met zijn eigen bloed zijn laatste woorden. Hij vroeg zijn trouwe secretaris Vegelin van Claerbergen of die voor zijn vrouw en kinderen wilde zorgen.

**De Pipenpoyse
Bruiloft, met het in-
terieur van de grote
zaal van de Liauc-
kemastate te Sex-
bierum. Afgebeeld
zijn de danspartij
en het huwelijks-
maal bij de bruiloft
van Eraert van
Pipenpoy en Jel van
Liauckema in 1616.**

historische antropologie Yme Kuiper het de eerste huwelijksreportage van Nederland. De twee doeken geven een schat aan informatie over de gebruiken en gasten bij een zeventiende-eeuws huwelijk in deze kringen.

Hobbe Baerdts van Sminia is een typisch geval van nieuw geld. Hotso Spanninga, historicus en docent geschiedenis in Dokkum, portretteert Hobbe in het themanummer van *Fryslân*. Hobbes opa Hessel van Sminia (1588 – 1670) was enig kind van eigenerfde boeren uit Ferwerd. Hij trouwde driemaal en telkens iets boven zijn stand met als gevolg dat zijn vermogen in de loop van de tijd toenam. De zonen Sminia waren daarom een goede partij voor de betere dames in de huwbare leeftijd. Jetze van Sminia trouwde zelfs met een grietmansdochter. Grietmannen waren rechters en bestuurders van een grietenij (soort gemeente) en hadden het voor het zeggen in de Friese Statenvergadering. Het was een functie die van vader op zoon overging. Jetzes zoon Hobbe was zodoende aan het begin van de achttiende eeuw misschien wel de rijkste Fries. Mede door zijn lucratieve huwelijken wist Hobbe zich de aristocratische levenswijze aan te meten die bij de grietmannen paste. Slimme huwelijken zorgde er dus voor dat de Sminia's na drie generaties tot de Friese elite behoorden.

Hofschilder

Wybrand de Geest zal de Sminia's af en toe best een jaloerse blik hebben toegeworpen. Zij waren als relatieve buitenstaanders tot de kringen der grietmannen doorgedrongen, terwijl De Geest de hoge heren en dames vooralsnog slechts mocht schilderen. Nu waren dat niet de minsten: De Geest was hofschilder voor de Friese tak van de Nassaus. Hij portretteerde onder anderen de achtereenvolgende stadhouders Ernst Casimir van Nassau-Dietz, Hendrik Casimir en Willem Frederik. De opdrachten legde hem geen windeieren en al snel poseerde de Friese elite maar al te graag voor Wybrand. Op de tentoonstelling zijn enkele werken te zien. De stadhouder staat centraal. Ook op de tentoonstelling. Midden in de grote zaal is uit zwart fluweel een soort tent opgetrokken. Aan de buitenkant hangen allerlei schilderijen en objecten over stadhouder Willem Frederik en zijn entourage. Binnen in de tent zijn lijksstatie. Marlies Stoter legt uit: 'In 1664 stierf Willem Frederik en werd hij bijgezet in de Jacobijnerkerk in Leeuwarden. De tekenaar Frans Carree heeft daarvan vijftig tekeningen gemaakt met daarop iedereen die in de begrafenisstoet meeliep. Dat is een echte *who is who* van de zeventiende eeuw. Die stoet viel in twee onderdelen uiteen. Je had de persoonlijke gasten, zoals familie en heel directe vrienden en vertrouwelingen en

dan een grote groep die vanuit zijn functie meeliep. Er staan ongeveer 350 personen op en ik heb er tot nu toe 250 kunnen identificeren. Dat wil niet zeggen dat ik bij ieder poppetje exact kan aangeven dat dit Pietje en dat Klaasje is, maar ik weet wel van die 250 personen dat ze hebben meegelopen en op welke plek zij in de stoet moeten hebben gestaan. We hebben hierbij voor een opstelling met zwart fluweel gekozen, want tijdens de begrafenis was het koor van de Jacobijnerkerk, waar de Nassaus begraven werden, tot ongeveer halve hoogte met geplooid zwart fluweel bekleed.'

Onderwijsprogramma

Educatief medewerkster van het Fries Museum Mariska de Boer: 'Het onderwijsprogramma bij de tentoonstelling doen we met twee andere instellingen samen. Dat is om te benadrukken dat die Gouden Eeuw echt door de hele stad te zien was – en is. Hier in het Fries Museum volgen leerlingen de vijf hoofdpersonen. Eventueel kunnen zij daarover vooraf al wat opzoeken op school. Ze krijgen dan in het museum materiaal waarmee zij die personen goed kunnen volgen, de schilderijen echt moeten bekijken. In Tresoar is het florilegium van de zoon van Wybrand, Franciscus de Geest te zien. Dat is een bloemenboek waarin De Geest allerlei exotische bloemen beschrijft en tekent. Ten slotte heeft het Historisch Centrum Leeuwarden een smartphonewandeling door de binnenstad uitgezet, zodat de leerlingen langs alle belangrijke plekken van de Gouden Eeuw komen, zoals de kanselarij, het stadhouderlijk hof en de prinsentuin. Het programma richt zich in de eerste plaats op de onderbouw van het middelbaar onderwijs, maar hogere klassen zijn vanzelfsprekend ook welkom.' De lijkstatie is het laatste onderdeel van de tentoonstelling over de Gouden Eeuw in Friesland. Toch heb je dan nog niet het hele museum gezien. Op de bovenste etage bevindt zich de moderne kunst, terwijl op de

eerste verdieping een permanente tentoonstelling met de topstukken uit de collectie te zien is. Die vertelt het verhaal van Friesland.

Het Fries Museum en de tentoonstelling over de Gouden Eeuw zijn een bezoek meer dan waard. Juist vanwege de wat kleinere schaal komen een aantal bijzondere kenmerken uit de periode heel duidelijk naar voren: het netwerken, opkomst van nieuw geld, de bestuursstructuur van het gewest, de eigen stadhouders en de pracht en praal. De Gouden Eeuw is beslist meer dan alleen de grachtengordel. ■

Voor de tentoonstelling *Gouden Eeuw in Friesland* werkte het Fries Museum samen met onder andere Het Fries Historisch en Letterkundig Centrum Tresoar en het Historisch Centrum Leeuwarden.

Zelfportret van de schilder Wybrand de Geest. Langdurig bruikleen van het Rijksmuseum Amsterdam.

Linksboven: Portret van Trijn van Liauc-kama, 1622. Collectie Fries Museum.

Detail van het
Holocaust monu-
ment in Minsk.
Rechter pagina:
Simon en Helena-
kerk, Minsk.
Foto's: Dennis
Jarvis.

Studiereis VGN naar Wit-Rusland

25 april t/m 5 mei 2014

De VGN organiseert met Sophus Travel in de meivakantie van 2014 een elfdaagse studiereis naar Wit-Rusland (Belarus).

Over de bestemming

Wit-Rusland (Belarus) is een socialistisch land dat niet veel reizigers als bestemming kiezen. Er vertrekken dagelijks meer Duitsers naar Ibiza dan jaarlijks naar Wit-Rusland. Toch verdient het aandacht. Nergens in Europa functioneert nog een samenleving die op orthodox socialistische leest is geschoeid. Nergens zijn zoveel specimina van socialistische stedenbouw en architectuur nog in volle glorie te zien. Wit-Rusland is ongeveer zes maal zo groot als Nederland en heeft ongeveer tien miljoen inwoners, waarvan 1,8 miljoen in de hoofdstad Minsk wonen. Ten tijde van de Sovjet-Unie was het de meest geïndustrialiseerde republiek. In 1991 werd het land schoorvoetend onafhankelijk. Met name de Tweede Wereldoorlog heeft een grote tol geëist van de bevolking en het land. In 1986 werd het land getroffen door de atoomramp in Tsjernobyl, net over de grens in Oekraïne. Het overwegend vlakke landschap bestaat voor een derde uit bos. Twintigduizend rivieren en elfduizend meren, talloze moerassen en grote landbouwgebieden (aardappelen) kenmerken de geografische gesteldheid. De economie is voor 80% in handen van de staat. De rondreis zal de culturele, natuurlijke en historische schatten laten zien van steden, dorpen en platteland. Ontmoetingen met docenten, leerlingen, vertegenwoordigers van de Joodse gemeenschap, journalisten en/of politici, deskundigen en/of slachtoffers van de Tsjernobyl-ramp en een bezoek bij Wit-Russen thuis geven een extra dimensie aan deze reis. Kortom, een echte VGN-reis waarin veel te zien, te leren en te beleven is.

Programma

Vrijdag 25 april vliegen we met Austrian Airlines in de namiddag met een tussenstop in Wenen naar Minsk, vanwaar we tegen middernacht per bus naar Hotel 40 Let Pobedy gebracht worden.

Zaterdag 26 april wordt besteed aan de bezichtiging van Minsk. We zien volop Sovjet-architectuur en stedenbouw, de mooiste pleinen, avenues, straten, kerken, enkele bibliotheken, Joodse gedenktekens en het Museum van de Grote Vaderlandse Oorlog. Precies 28 jaar geleden vond op deze dag in 1986 de kernramp in Tsjernobyl plaats.

Zondag 27 april beginnen we met een ontmoeting met iemand van de Joodse Gemeenschap in Minsk. We bezoeken de Stalin Linie in Zaslavl (30 kilometer buiten Minsk), een verdedigingslinie in originele staat uit de jaren dertig van de vorige eeuw om de westgrens van de Sovjet-Unie te beschermen. In groepjes van 4-5 personen brengen we een bezoek aan Wit-Russische families.

Maandag 28 april beginnen we met een bezoek aan een middelbare school en een ontmoeting met een geschiedenisleraar. Na de lunch gaan we naar het bos van Kurapaty, een nationaal gedenkteken voor de slachtoffers van de massa-executies die de NKVD hier tussen 1937 en 1941 uitvoerde. Vervolgens bezoeken we het Traneneiland in Minsk. Dit is de herdenkingsplaats voor de Wit-Russische soldaten die vielen in de negenjarige oorlog tegen Afghanistan (1979-1988). We eindigen de middag met een bezoek aan het concentratiekamp Maly Trostenets.

Dinsdag 29 april. Dagtocht naar Mir en Njasvizj. In Mir bezoeken we het kasteel (sinds 2000 op de Werelderfgoedlijst), maken een wandeling door het dorp en zien onder meer de Joodse wijk en de Sint-Nicolaaskerk. In Njasvizj bezoeken we het kasteel en de Corpus Christikerk waar 72 leden van de schatrijke familie Radziwill zijn bijgezet.

Woensdag 30 april. Na het ontbijt hebben we een ontmoeting met een journalist of politicus. Daarna rijden we naar de Heuvel van de Eer (21 km buiten Minsk), een gedenkteken ter ere van de Sovjet-soldaten uit de Tweede Wereldoorlog, opgericht in 1969. Vervolgens brengen we een bezoek aan Khatyn, een dorp dat met zijn bewoners in 1943 door de nazi's verwoest en uitgemoord werd. De middag is ter eigen invulling in Minsk.

Donderdag 1 mei. 's Morgens wonen we de 1 meiviering in Minsk bij. Na de lunch vertrekken we naar Polotsk (226 km). Onderweg brengen we een bezoek aan Barysaw, waar Napoleon over de Berezina trok. We dineren en overnachten in Hotel Parus.

Vrijdag 2 mei bezichtigen we Polotsk. We zien onder meer de St. Sophiakathedraal, het kloostercomplex Sint-Ephrosinia en het bibliotheek- en drukkerijmuseum Simeon van Polotsk. Na de lunch rijden we naar Vitebsk (110 km), waar we overnachten in Hotel Vitebsk.

Zaterdag 3 mei. 's Morgens brengen we een bezoek aan het Marc Chagall Museum en kunstenaarscentrum, het Marc Chagallhuis, de Alexander Nevsky-kerk, de Blagoverzhenskayakerk en het paleis van de gouverneur. De middag is ter eigen invulling.

Zondag 4 mei. We rijden terug naar Minsk (199 km). Onderweg brengen we een bezoek aan de industriestad Vorsja, waar de Dnjepir en de Orshitsa samenvloeien. 's Avonds bijwonen van een voorstelling in het Bolsjoj Opera en Ballet Theater in Minsk (facultatief).

Maandag 5 mei. De ochtend is ter eigen invulling in Minsk. Vervolgens transfer naar de luchthaven en thuisvlucht via Wenen (vertrek om 14.00 uur, aankomst om 18.50 uur).

Kosten

Hoewel Wit-Rusland een socialistische staat is, heeft men de wetten van het kapitalisme goed begrepen. Deviezen zijn hier meer dan welkom. Dat komt tot uiting in de forse reissom.

De reissom bedraagt € 1869 per persoon (bij deelname van 21 personen).

Niet VGN-leden betalen een toeslag van € 50.

De eenpersoonkamertoeslag is € 159.

Hierbij zijn alle (!) kosten (ook bijvoorbeeld het visum van € 80) inbegrepen, met uitzondering van persoonlijke uitgaven en een reis- en annuleringsverzekering (aanbevolen).

Voorbehoud

Onvoorziene prijsstijgingen van luchtvaarttarieven, belastingen, toeslagen etc.

Programmawijzigingen.

Aanmelding en inlichtingen

U kunt zich aanmelden bij Johan Raven (reisleader), telefoon: 058 – 25 74 050, e-mail: johanraven@hetnet.nl onder gelijktijdige overmaking van € 100,- per persoon op rekening 128701 ten name van Penningmeester VGN te Stiens met vermelding van uw adresgegevens en 'Reis Wit-Rusland (Belarus)'.

Inschrijven is mogelijk tot 1 februari 2014, maar het aantal deelnemers is beperkt.

De slang: verlosser of handlanger van de duivel?

De slang staat zowel symbool voor het goede als voor het slechte. Er is bijna geen ander dier waarbij goed en kwaad zo dicht bij elkaar liggen. In de geschiedenis was zij genezer en verlosser, maar ook handlanger van de duivel en veroorzaker van religieuze twisten.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

Omdat de huid van de slang elk jaar vervangen wordt door een nieuwe, stond het dier bij de oude Grieken symbool voor verjonging en vernieuwing. De halfgod Aesclepios (Aesculapius bij de Romeinen) kreeg les in de geneeskunde. Zijn attribuut was de aesculaap: een staf waarlangs een slang zich omhoog kronkelt. De slang stond symbool voor de genezing van de patiënt.

Slang als messias

Ook bij de Azteken vinden we een positief beeld van de slang. De godheid Quetzalcoatl werd beschouwd als beschermheer van de geneeskunst en de toverkruiden. Daarnaast zorgde deze god ervoor dat de zon in de ochtend opkwam en – met zijn geweldige kracht – daarvan mensen, dieren en planten liet profiteren. Quetzalcoatl betekende ‘gevederde slang’. Een slang die veren zou hebben gekregen nadat hij – volgens de mythe – in het vuur was gegooid en

zijn as veranderde in de veren van een quetzal, een vogel met prachtige kleuren en een lange staart. Het diertje is overigens tegenwoordig het nationale symbool van Guatemala (de Maya’s die daar ooit woonden hadden net als de Azteken een godheid die eruitzag als een slang met vleugels in de kleuren van deze vogel). Toen Moctezuma – de laatste koning der Azteken – vernam dat er vreemd uitzienende wezens op zijn grondgebied waren aangekomen (1519), trok hij de verkeerde conclusie. Moctezuma dacht namelijk dat Quetzalcoatl was teruggekeerd om vrede en gerechtigheid te brengen.

Daarnaast verwachtte hij dat deze ‘goden’ zijn vijanden zouden verslaan.

De Spaanse veroveraar Cortés werd door Moctezuma verward met de gevederde slang. Maar Cortés bleek niet de gevederde verlosser. Integendeel, de Spanjaarden verwoestten in korte tijd het rijk van de Azteken. Door de komst van de ‘gevederde slang’ hield het Aztekenrijk op te bestaan.

Twee slangenkoppen aan de voet van de piramide van Chichén Itzá. Elk jaar op 21 juni en 21 december vallen de schaduw en de slangen naar beneden kronkelen.

speelde hij een dubbelrol. De slang was de beschermer van de farao. De cobra prijkt op het voorhoofd van Egyptische goden en farao's en staat symbool voor macht en vruchtbaarheid. Aan de andere kant liet de mooiste vrouw uit de oudheid zich doodbijten door dit dier. In 30 voor Christus zag Cleopatra, verleiderster van Julius Caesar, Marcus Antonius en Octavianus, geen andere mogelijkheid meer dan zichzelf door middel van een gifslang van het leven te beroven. Haar man Marcus Antonius was een jaar daarvoor verslagen bij de Slag bij Actium en samen waren ze naar Egypte gevlucht. Omdat de legers van Octavianus hen opjoegen en ze alleen kwamen te staan, stortte Marcus Antonius zich in een zwaard. Cleopatra weigerde zich als een slaavin mee te laten voeren naar Rome. De slang doodde Cleopatra, en ook Egypte hield op te bestaan, want het werd een Romeinse provincie. ■

Links:
Beeld van Aesklepi-
os in het Vaticaanse
Museum, Rome.
Onder:
Marmeren beeld
van Cleopatra.

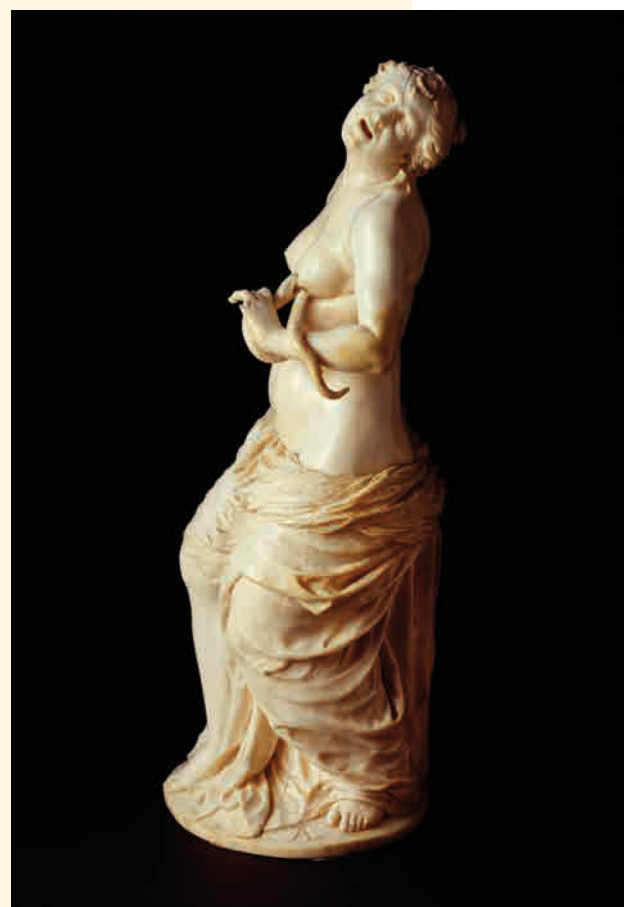
Adam en Eva

In het Bijbelboek *Genesis* wordt beschreven hoe de slang in de Hof van Eden de vrouw verleidt om te eten van een door God verboden vrucht. God merkte het op en strafte zowel Adam en Eva (verbanning uit het Paradijs) als de slang (altijd kruipend in het stof, poten zul je nooit krijgen). De slang werd (en wordt!) in de Bijbel dus beschouwd als het symbool van het slechte, als de handlanger van de duivel. In 1926 werd de slang zelfs onderdeel van een heus schisma. Binnen de Gereformeerde Kerk ontstond discussie of de slang daadwerkelijk

gesproken had in de Hof van Eden hangend aan een tak. Of was dit metaforisch bedoeld? De synode bepaalde dat de slang inderdaad had gesproken tot Eva (immers, het werd beschreven in de Bijbel, het Woord Gods, dus moest het waar zijn). Het gevolg van deze uitspraak was dat een gedeelte van de gelovigen zich afscheidde onder leiding van dominee Geelkerken. De slang zorgde derhalve voor tweespalt.

Zelfmoord door slang

Komen we aan bij een laatste voorbeeld van de rol van de slang in de geschiedenis: in het Oude Egypte

Lichtend voorbeeld in donkere

De heldenverering van Jan van Speijk

De uitspraak 'Dan liever de lucht in!' is vandaag de dag mogelijk bekender dan de man zelf. Jan Carel Josephus van Speijk is luitenant ter zee en 29 jaar oud wanneer hij op een grauwe 5 februari 1831 zijn *Kanonnerboot no. 2* met bemanning en al opblaast op de Schelde om zo de Nederlandse vlag uit handen van Belgische opstandelingen te houden. Maar wat weten wij nou eigenlijk écht over hem?

Jeroen van der Vliet
is conservator mari-
tieme collecties bij
het Rijksmuseum.

Tot het einde van het schooljaar bespreken experts van het Rijksmuseum Amsterdam verschillende objecten uit de collectie, verspreid over de tijdvakken, en plaatsen deze in hun historische context.

Om te beginnen, we weten helemaal niet of Jan van Speijk die gevleugelde woorden ooit heeft uitgesproken. Dat heeft alles te maken met de mythevorming na zijn dood. Slechts een enkeling heeft hem goed gekend en met slechts één overlevende stond het iedere vaderlandslievende kunstenaar vrij om Van Speijks vroegtijdig beëindigde levensverhaal naar eigen inzicht verder in te kleuren. Het beeld van een jonge man die met vastberaden blik en gekleed in een donker marine-uniform met één gouden epaulet op de rechterschouder en de Willemsorde trots op de borst gespeld zijn pistool op de kruitkamer richt is, om het in marketingtermen uit te drukken, absoluut een sterk beeld – maar wel een die geheel valt toe te schrijven aan de artistieke kwaliteiten van Van Speijks hagiografen.

Opvallend is ook dat op de talrijke prenten en schilderijen Van Speijk er altijd weer anders uit ziet, want los van één enkel portretje dat enkele jaren eerder 'naar het leven getekend' zou zijn, weet niemand hoe Van Speijk er op die bewuste vijfde februaridag van 1831 werkelijk uitzag. Daar komt bij dat weinigen de moeite namen in een marinehaven eens een gaffelkanonnerboot van binnen te bekijken; de achttien meter lange zeilschepen waren klein, benedendeks uitermate krap en de kruitkamer niet veel meer dan een donkere inloopkast. En gebruikte hij uiteindelijk zijn pistool om het kruit tot ontploffing te brengen of toch de sigaar die een scheepsjongen hem kort daarvoor nog had aangereikt? Raadsels alom.

tijden

Heldendaad

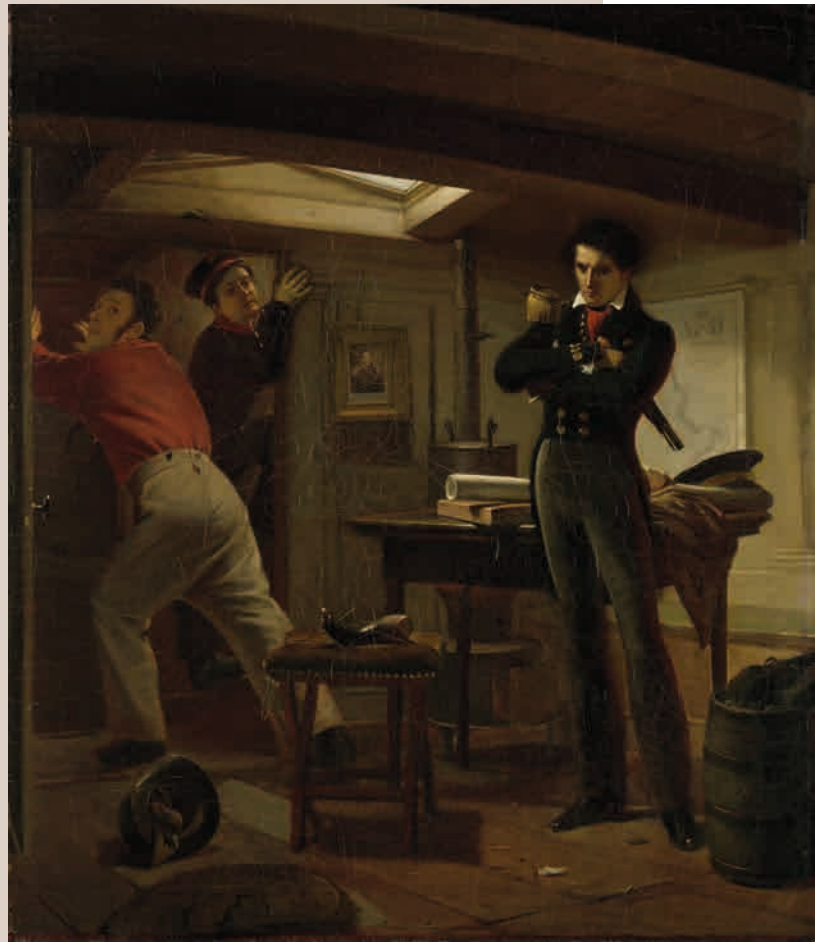
Wat de postume verering van Van Speijk ons echter duidelijk maakt, is hoe zeer Nederland in de eerste jaren van de Belgische Opstand (1830-1839) om een heldendaad verlegen zat. Klinkende overwinningen bleven uit, terwijl het noorden zich door iedereen enorm in de steek gelaten voelde; niet alleen door de 'ondankbare' zuiderlingen, maar net zo goed door de geallieerde naties die het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden aan de vergadertafel van het Congres van Wenen hadden bedacht en het nu lelijk lieten afweten.

Van Speijks zelfopoffering kwam precies op het juiste moment. Daags na de explosie werden stukken scheepshout, ijzer, flarden van Van Speijks uniform en zelfs zijn stoffelijke resten teruggevonden en als ware relikwieën aan koning Willem I aangeboden. In Nederland barstte een heldenverering los die aan het religieuze grensde, met als hoogtepunten: in 1832 een staatsbegrafenis in Amsterdam, een grafmonument in de Nieuwe Kerk, een herdenkingsteken in het Burgerweeshuis en een naar hem vernoemde vuurtoren in Egmond aan Zee. Het lichtend voorbeeld en baken in donkere tijden.

Vooraf kinderen moest het relaas van Van Speijk inspireren. Menig jeugdboek beschreef hoe de weesjongen uit Amsterdam dankzij zijn doorzettingsvermogen bij de marine kwam (kleine Jan wilde graag varen, maar werd aanvankelijk geweigerd omdat hij te fijn van stuk zou zijn), waarna hij zich onderscheidde in de strijd (in 1830 werd hem de Willemsorde opgespeld). Hij was een man van zijn woord die toen de eer van het vaderland acuut werd bedreigd zonder talmen de daad bij het woord voegde en zichzelf opofferde.

Naam in ere

Vandaag de dag is Jan van Speijk zo goed als uit de schoolboeken verdwenen. In de canon vinden we hem niet terug, al biedt het venster *Koning Willem I* wel een aanknopingspunt. Is dat omdat wij ons tegenwoordig ongemak-

kelijk voelen bij zoveel ronkend patriottisme? Omdat zijn laatste daad voor de uitkomst van de strijd niets heeft uitgemaakt? Omdat we die Belgische Opstand collectief hebben verdrongen?

Hoe dan ook, de Koninklijke Marine houdt zijn naam vastberaden in ere; bij Koninklijk Besluit van 11 februari 1831 draagt er altijd een schip de naam *Van Speijk* en dat is nog steeds zo. Net als dat ieder jaar op zijn sterfdag de nieuwste lichting marineofficieren in het gelid staat terwijl het rood-wit-blauw wapert in de wind. Aan een oude scheepsmast die ooit tussen het wrakhout in de Schelde dreef, zo gaat het verhaal. ■

Boven: Jan van Speijk overlegt of hij de lont in het kruit zal steken.
Links: Jan van Speijk steekt de lont in het kruit, 5 februari 1831. Beide geschilderd door Jacobus Schoemaker Doyer.

De grote afbeeldingen van Jan van Speijk zijn te vinden op de website van het Rijksmuseum: <http://bit.ly/1dN438r> en <http://bit.ly/1bU7Z65>. De afbeeldingen in het echt zien met uw leerlingen? Dat kan, want ze mogen gratis naar binnen (tot en met 18 jaar). Kijk voor schoolprogramma's en reserveringen op www.rijksmuseum.nl/onderwijs.

Volgende keer schrijft Daniel Horst over spotprenten van Nederlandse vorsten.

Gezocht: geschikte held

Van Speijk versus de Merode

Hoewel de Nederlanders na de onafhankelijkheidsstrijd België verloren, hebben we er toch een nationale held aan over gehouden: Jan van Speijk. In België neemt deze gebeurtenis een veel grotere plek in het collectief geheugen in, maar is het moeilijk om een echte held van de onafhankelijkheidsstrijd te noemen.

Daan Schuijt is
hoofdredacteur van
Kleio.

De weg die loodrecht op onze school uitkomt, is de Van Speykstraat. Het is een uitloper van de zeeheldenbuurt in Lisse die in de jaren vijftig gebouwd werd. Vlak na de oorlog kwamen de nationale helden goed van pas bij de wederopbouw. In Belgische gemeenten kom je vaak een Merodelei, -plein of -straat tegen. De Merode is een nationale held bij onze zuiderburen. Zowel Van Speijk

als de Merode danken hun naam en faam aan de Belgische onafhankelijkheidsstrijd. Maar wie van die twee is nu als held het meest geschikt om voort te leven in het collectief geheugen?

Wat?

Leerlingen bestuderen persoonsgegevens over Jan van Speijk of Frédéric de Merode en krijgen de opdracht een ontwerp voor een historisch heldenschilderij van hen te maken. Vanaf de late achttiende

eeuw komt in Europa natievorming op gang. De Historische Context *Duitsland 1870 – 1945* in het nieuwe examenprogramma gaat daar dieper op in. Door middel van deze opdracht krijgen leerlingen inzicht in de wijze waarop mythes over een (al dan niet ingebeeld) roemrijk verleden ook in kleinere landen een belangrijke rol spelen in de natievorming.

Voor wie?

De bovenbouw van havo en vwo. Het ontstaan van nationalisme en natievorming zijn abstracte begrippen. Bovendien komt noch Van

Speijk, noch de Merode in een van de lesmethoden voor. Dat zijn twee argumenten om hiermee pas in de bovenbouw aan de slag te gaan. Deze twee heren tonen wel aan dat nationalisme in de negentiende eeuw niet alleen in Duitsland of andere grote Europese landen bestond, maar ook gewoon in Nederland en België. Als je dieper ingaat op de ontstaansgeschiedenis van de Belgische Opstand vanaf het Congres van Wenen en het onderdeel over propaganda verder uitwerkt, kun je deze opdracht als historisch thema in het curriculum opnemen.

Tijdvak

Tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900).

Lesduur

Ongeveer 50 minuten.

Doelen van de les

Herkennen van mythevorming als onderdeel van nationalisme in de negentiende eeuw.

Hoe?

De les begint met een korte uitleg over de Belgische onafhankelijkheidsstrijd. De leerlingen weten dan wie er streden, waar het conflict om draaide en hoe het afliep. De inleiding sluit af met de opmerking dat het niet vreemd is dat er bij een gebeurtenis als deze aan beide kanten helden ontstonden. Dan krijgen de leerlingen per tweetal persoonsgegevens over Jan van Speijk of Frédéric de Merode en de opdracht voor het ontwerp van een historisch schilderij. In de persoonsgegevens markeren de leerlingen de beeldelementen die zij willen opnemen en maken zij vervolgens

op een vel papier een schets. Als leraar geschiedenis beoordeel je natuurlijk niet de tekentechnische elementen, maar wil je zien op welke wijze de leerlingen de informatie omzetten in beeldelementen op het schilderij van hun held. Met het lezen van de informatie en het schetsen, zijn de leerlingen al snel twintig minuten bezig. Vervolgens vergelijken de leerlingen hun ontwerp met dat van een tweetal dat de andere held moest tekenen. Welke elementen hebben de beide groepjes uit de persoonsgegevens gehaald? Op welke wijze zijn die afgebeeld? Kun je van beide helden een even krachtig beeld schetsen? Wie is er uiteindelijk beter geschikt om als nationale held voort te leven?

Aan het einde van de les presenteren een aantal groepjes hun held kort aan de rest van de klas. Mocht er nog tijd over zijn, kun je enkele afbeeldingen van Van Speijk laten zien en ingaan op de beeldelementen die daarop te zien zijn.

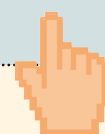
Wat levert het op?

De leerlingen worden zich bewust dat afbeeldingen vrijwel nooit waarheidsgetrouw zijn. Zij leren hoe gebeurtenissen uit de geschiedenis van een land voor politieke doeleinden op een bepaalde manier naverteld kunnen worden. Zeker in de tijd dat de Europese natiestaten ontstonden, bleek de behoefte aan een gedeeld verleden met grote namen van groot belang. Deze opdracht laat zien dat dit voor België en Nederland gold. ■

Monument voor Frédéric de Merode op het Martelarenplein in Brussel. Tijdens de Belgische Opstand zijn onder dit plein lichamen van gesneuvelden begraven.

Linker pagina: Tafereel uit de Tiendaagse Veldtocht tegen de in opstand gekomen Belgen, augustus 1831. Schilderij van Wouter Verschuur, 1831 – 1835, collectie Rijksmuseum Amsterdam.

De uitgewerkte les met persoonsgegevens en afbeeldingen van Van Speijk en de Merode vindt u op de website www.vgnkleio.nl/kleio

Nederland is jarig

Tweehonderd jaar Koninkrijk in de geschiedenisles

In de periode 2013-2015 vieren we dat het Koninkrijk der Nederlanden tweehonderd jaar bestaat.

In de jaren 1813-1815 werd de basis gelegd voor het Koninkrijk en de ontwikkeling ingezet naar een democratisch stelsel. Reden genoeg om in de les stil te staan bij de verworvenheden van tweehonderd jaar Koninkrijk. ProDemos heeft gevarieerd en activerend lesmateriaal ontwikkeld waarmee u uw leerlingen kunt enthousiasmeren voor dit onderwerp. In dit artikel geven we u alvast een inkijkje in het lespakket.

ProDemos is het informatiecentrum over democratie en rechtsstaat, gevestigd in Den Haag.

De landing van Willem Frederik op Scheveningen, Collectie Rijksmuseum.

Op 30 april 2013 zagen 6,6 miljoen mensen hoe koning Willem-Alexander de eed aflegde in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Met het Koningslied, de abdicatie en de provinciebezoeken staat het koningshuis volop in de belangstelling. Maar wat zit er achter dit mooie plaatje? Welke rol speelt de koning in onze democratie? En hoe is het Koninkrijk der Nederlanden ontstaan? Deze actuele vragen komen aan bod in het lesmateriaal. Het lespakket is uitdrukkelijk geen geschiedenis van het koningshuis geworden. Tijdens de viering van tweehonderd jaar Koninkrijk wordt stilgestaan bij de verworvenheden en ontwikkelingen van de afgelopen tweehonderd jaar. Vrijheid van meningsuiting, godsdienstvrijheid en algemeen kiesrecht zijn

slechts enkele voorbeelden van deze verworvenheden. Hier sluiten we op aan in het lespakket. Natuurlijk wordt er in het lesmateriaal ook aandacht besteed aan de minder leuke perioden uit onze geschiedenis.

Voorbeelden

Hoe vat je de geschiedenis en de verworvenheden van tweehonderd jaar Koninkrijk samen in één lespakket? Wij kozen voor vier thema's die ieder een belangrijke periode vertegenwoordigen uit de geschiedenis van ons koninkrijk. De thema's zijn: het ontstaan van het Koninkrijk, de grondwetswijziging van 1848, het onderwijs rond 1900 en de dekolonisatie. Uit iedere les leest u hier een korte omschrijving van een van de werkvormen.

Voorbeeldles 1: Het ontstaan van het Koninkrijk 1813-1839

De landing van Willem Frederik van Oranje op Scheveningen, De inhuldiging van koning Willem I, de Belgische grieven, de opstand van de Belgen, Kapitein Van Speijk die zijn schip laat ontploffen: allemaal gebeurtenissen uit de roerige beginperiode van het Koninkrijk. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden viel in 1830 al uit elkaar – een feit dat koning Willem I pas in 1839 onder ogen wilde zien. Met behulp van de Histoclip *Koninkrijk en Grondwet*, historische afbeeldingen en informatie op kaartjes maken de leerlingen een tijdbalk over deze periode.

Werkvorm: Maak een tijdbalk

Niveau: vmbo, havo en vwo

Leerdoel: Leerlingen leren gebeurtenissen op chronologische volgorde te zetten en kunnen oorzaak en gevolg toepassen op de gebeurtenissen rondom het ontstaan van het Koninkrijk.

Opdracht: Leg de gebeurtenissen rondom het ontstaan van het Koninkrijk in de juiste volgorde. Koppel jaartallen, gebeurtenissen en afbeeldingen aan elkaar en plaats ze op de tijdbalk.

Voorbeeldles 2: De grondwetswijziging van 1848

In 1848 werd de grondwet op enkele belangrijke punten veranderd. De koning kreeg aanzienlijk minder macht, de volksvertegenwoordiging juist meer. Met de grondwet van 1848 werd de basis gelegd voor onze

huidige democratie. Toch was er in die tijd nog geen sprake van een echte democratie. Door het censuskiesrecht mocht slechts elf procent van alle mannen in Nederland stemmen voor de Tweede Kamer. De grondwetswijzigingen van 1917 en 1983 zorgden uiteindelijk voor onze huidige grondwet.

Werkvorm: Grondwet zoekplaat

Niveau: vmbo

Leerdoel: Leerlingen leren een aantal grondrechten uit onze grondwet, en leren welke invloed deze artikelen hebben op hun dagelijks leven.

Opdracht: Bekijk de zoekplaat, welke artikelen uit de grondwet zie je?

De zoekplaat kunt u downloaden op www.prodemos.nl. Deze les bestaat verder uit kijkvragen bij het filmpje *Nederland krijgt een grondwet*, het grondwetspel (hoe ziet jouw ideale grondwet eruit) en voor havo-vwo een inlevingsopdracht waarbij zij in de huid kruipen van koning Willem II. Waardoor veranderde hij in één nacht van conservatief naar liberaal?

Voorbeeldles 3: Dekolonisatie

Indonesia Raya, Merdeka Merdeka
Tanahku, negriku yang kucinta
Indonesia Raya, Merdeka Merdeka
Hiduplah Indonesia Raya
Fragment uit: *Indonesia Raya*, volkslied Indonesië

Groot Indonesië, vrij, onafhankelijk!
Mijn grond, mijn land dat ik liefheb
Groot Indonesië, vrij, onafhankelijk!
Leve Groot Indonesië!

God zij met ons Suriname,
Hij verheff' ons heerlijk land.
Hoe wij hier ook samen kwamen,
Aan zijn grond zijn wij verpand.
Fragment uit: *God zij met ons Suriname*, volkslied Suriname

Werkvormen: Volksliederen Indonesië en Suriname

Niveau: havo en vwo

Leerdoel: Uit de volksliederen van Suriname en Indonesië informatie halen over de onafhankelijkheidsstrijd van beide landen.

Opdracht: Luister naar de volksliederen van Indonesië en Suriname en lees mee met de tekst.

- Onderstreep de regels die volgens jou een uiting zijn van nationalisme.
- Kleur de regels die volgens jou oproepen tot onafhankelijkheid.
- Welke andere thema's komen aan bod in de volksliederen?

Naast volksliederen gebruiken de leerlingen ook fragmenten uit het Polygoonjournaal van 1949 en

1975 om de onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië en Suriname met elkaar te vergelijken.

Voor havo en vwo is er een verdiepingsopdracht over de politieke acties. Leerlingen bekijken het filmpje *Brengers van recht en veiligheid* uit 1947 en een fragment uit het interviewprogramma *Achter het nieuws* uit 1969. Wat leren zij hieruit over de politieke acties? ►

Voorbeeldles 4: Onderwijs rond 1900

‘Kijk! Daar staat een school. ’t Is een mooi gebouw met een hoge stoep en een brede deur. ’t Heeft mooie gangen, en ruime lokalen, en de banken zijn keurig geveerd, en er hangen heel mooie platen en landkaarten aan de wand. Er zijn boeken en schriften en leien in overvloed... “Openbare School” staat met grote letters op de gevel. Kijk! ...en daar ginds in het achterstraatje staat nóg een school. Och, wat een armelijk ding! ’t Is eigenlijk maar een gewoon huis. Wel ja! De oude vervelozige banken staan op lange rijen, en er hangen géén mooie platen aan de muur. Het jasje van de meester is erg oud en erg kaal, en de landkaart heeft hij zélf getekend. En de boekjes, waaruit de kinderen leren moesten, zijn erg oud en erg versleten.

Och wat een armelijk schooltje is dat... “School met de Bijbel” staat geschilderd boven de deur. Wat vreemd is dat! ...

Waarom is die ene zo rijk, die andere zo arm?’
Fragment uit: W.G. van de Hulst, *Toen en nu*, 1924.

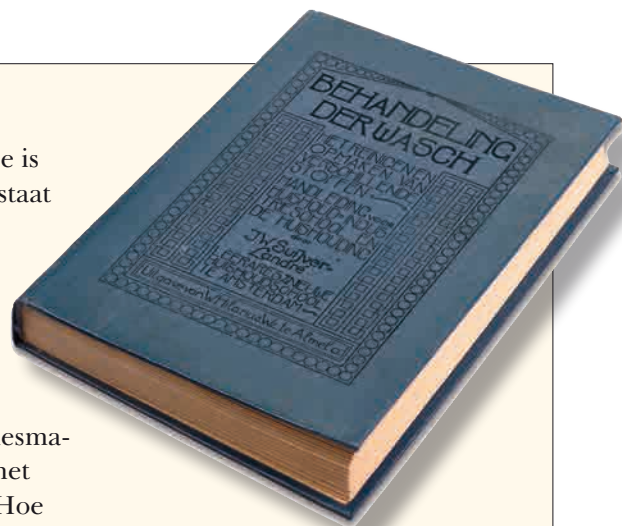
Aan de hand van authentiek lesmateriaal duiken uw leerlingen het onderwijs van rond 1900 in. Hoe zag een klaslokaal er in die tijd uit, en wat leerden kinderen op school? In deze les komen de leerplichtwet, de schoolstrijd en de opkomende emancipatie aan bod.

Werkvorm: Toen en nu!

De schoolstrijd

Niveau: vmbo, havo en vwo

Leerdoel: Leerlingen leren een tekst kritisch lezen, omgaan met

standplaatsgebondenheid en ze leren de impact van de schoolstrijd.
Opdracht: Lees de tekst uit het boekje *Toen en nu*! en geef antwoord op de vragen.

Voorbeeldvragen:

- ‘Zo kwam het dat die “School met de Bijbel” in het achterstraatje zo oud, en zo lelijk en zo arm was.’ Leg in eigen woorden uit waarom dit zo was.
- Vindt de schrijver van deze tekst dat ‘Scholen met de Bijbel’ geld van de overheid moeten krijgen of niet? Leg je antwoord uit.

Vmbo-leerlingen gaan in deze les ook aan de slag met oude schoolplaten: wat vertellen de schoolplaten ons over het dagelijks leven aan het begin van de twintigste eeuw? Havo- en vwo-leerlingen gebruiken materiaal uit het boekje *Behandeling der Wasch* uit 1905 om te discussiëren over de stelling: ‘De komst van de wasmachine was belangrijker voor de vrouwenemancipatie dan het vrouwenkiesrecht.’ ■

Filmmateriaal

NTR:schooltv heeft speciaal voor de viering van tweehonderd jaar Koninkrijk twee nieuwe Histoclips gemaakt: *Koninkrijk en grondwet* en *Dekolonisatie*. Deze Histoclips staan op de dvd die bij het lespakket hoort. Op deze dvd staan ook de fragmenten die horen bij de les over dekolonisatie.

Bestelinformatie

Het lespakket *Tweehonderd jaar Koninkrijk* bestaat uit 35 leerlingenboekjes, een dvd en een instructie voor de docent. De kosten zijn tien euro per pakket. Er is een pakket voor vmbo en een pakket voor havo en vwo. U kunt ze bestellen via www.prodemos.nl. U vindt op die site ook een pdf met een voorproefje van het lesmateriaal.

Zwarte Piet staat er gekleurd op

Wat heb ik genoten van de discussie over Sinterklaas en zijn knecht dit jaar. De discussie was een feest voor historici. Meer historisch besef zou de voor- en tegenstanders van het al dan niet racistische karakter van Zwarte Piet goed van pas komen. De ophef over hem is alweer voorbij. Maar volgend jaar kunnen we ongetwijfeld op herhaling.

Wat is aan deze discussie en ophef nu zo historisch? Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw laait elk jaar in oktober het debat over de kleur van de pieten op. Dit jaar was het waarschijnlijk heftiger omdat gevierd werd dat de slavernij door Nederland 150 jaar geleden is afgeschaft. Ook al is er geen lineair en causaal verband tussen de slavernij en Zwarte Piet, het kost niet veel inspanning om in te zien dat Zwarte Piet en de ongelijkheid tussen blank en zwart iets met elkaar te maken hebben. En dan was daar mevrouw Verene Shepherd, die werkt voor de Verenigde Naties nota bene. Ze is voorzitter van een werkgroep die onderzoek doet naar het vermeende racistische karakter van Zwarte Piet.

Nu, historici kunnen haar wel helpen. Hoewel het sinterklaasfeest eeuwenoude papieren heeft, is zijn knecht van betrekkelijk recente datum. In 1850 schreef de onderwijzer Jan Schenkman (1806-1863) het prentenboek *Sint Nicolaas en zijn knecht*. Voor het eerst in de geschiedenis maken we kennis met deze helper van de Sint, die in andere landen parallellen heeft met een soort boeman. Niet lang daarna is Piet zwart geworden en dat alleen in Nederland, België en enkele voormalige koloniën. Bisschop Nicolaas van Myra (Turkije), op 6

als een boeman voor de kinderen. In de negentiende eeuw transformeert hij in een opa-achtige kindervriend en in de twintigste en eenentwintigste eeuw gaan ook volwassenen delen in de geschenken. We hebben kortom te maken met een *invented tradition* waarmee deze belangrijkste Nederlandse volkstraditie gelegitimeerd wordt. Een traditie waarin de gebruiken en gewoonten constant aan verandering onderhevig zijn. Piet heeft veel gedaanten gehad: helper, domoor, boeman (roe), slimme baas, acrobaat en kwajongen. Hij is zelden meer alleen. De eeuwenoude geschiedenis van het sinterklaasfeest laat zien dat tradities niet statisch zijn, maar veranderlijk. Zwarte Piet heeft historisch gezien niets met racisme of slavernij te maken, maar connotaties met negers, krullen en dikke lippen kunnen niet meer. Laten we het aanpassen aan de veranderde maatschappelijke ontwikkelingen. Het gans- en palingtrekken zijn er ook niet meer. Sinterklaas is een prachtig folkloristisch kinderfeest en tegelijkertijd een overlevering met veel en snel wisselende tijden en standplaatsgebonden vormelementen. Ik stel een simpele aanpassing voor: laat Zwarte Piet van kleur verschieten. Hij is per slot van rekening, evenals zijn baas, al zo vaak van gedaante veranderd. ■

Ton van der Schans

is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

'In de negentiende eeuw transformeert Sinterklaas in een opa-achtige kindervriend'

december in 342 (waarschijnlijk) overleden, heeft veel parallellen met de Germaanse en Scandinavische mythologie. De daken, het paard, het zonnewendefeest, offers en de haard krijgen in de middeleeuwen een eigentijdse vorm als Sinterklaas volgens legenden de beschermheilige van kinderen wordt. Jan Steen (1625-1679) schildert Sinterklaas

Koen Hubers

Dit is het lokaal van Koen Hubers, docent geschiedenis aan het St-Gregorius College in Utrecht. Hij geeft dit jaar les aan havo 4 en 5, vwo 5 en 6 en tweetalig onderwijs aan vwo 3.

Ik probeer het vak geschiedenis zo leuk en interessant mogelijk te maken. Als leerlingen het vak eenmaal leuk vinden, gaan ze er ook voor werken. Ik bereid ze niet alleen voor op het eindexamen, ze moeten er later in hun leven ook nog wat aan hebben.

Eigen lesmateriaal

In havo 4 behandelen we China, Duitsland – waaronder de wereldoorlogen en de Koude Oorlog – de Verenigde Staten en Nederland. Daar gebruik ik zelfgemaakt lesmateriaal voor dat ik laat drukken. Alleen in het examenjaar gebruik ik dit jaar nog het lesmateriaal van een uitgever. Alles wat leerlingen moeten weten komt aan bod. Wat niet goed loopt, pas ik aan voor een nieuwe druk. Het is veel leuker om zo les te geven. Natuurlijk moet het wel voldoen aan de kwaliteitseisen. Er gaat ook veel eigen tijd in zitten. Maar ik vind het ideaal.

Eigenlijk zou elke docent dit moeten doen.

Foto maken

Met havo 4 en vwo 4 gaan we naar Berlijn. Voor geschiedenis sturen we ze op pad met een foto-opdracht. Op historische plekken in de binnenstad maken ze twintig foto's. Als leidraad krijgen ze foto's van 'toen' mee. Zoals de bekende foto van Peter Fechter bij Checkpoint Charlie. Ze moeten precies dezelfde foto maken. Dat helpt leerlingen beseffen dat het niet zomaar een plaatje uit een boek is.

Granaatscherven

Als ik deze granaatscherven uit de Eerste Wereldoorlog aan leerlingen laat zien, krijg ik altijd de vraag of ze iemand zouden hebben geraakt. Laat je het in de klas rondgaan, dan kijken ze alsof ze goud in handen hebben. Tijdens een inzamelingsactie op school heb ik een van de scherven laten veilen. Het leverde tien euro op. Kennelijk vinden leerlingen het zo spannend dat ze dat er voor over hebben.

Terracottaleger

Deze kocht ik in China tijdens een groepsreis. Ze hadden iets indrukwekkends. Ik heb flink af zitten dingen. Uiteindelijk kon ik ze voor twaalf euro meenemen. Zes weken later lagen ze bij de Action voor maar € 1,49. Precies hetzelfde doosje.

Geen methodes

In vwo 5 heb ik vijf jaar geleden het roer omgegooid. Leerlingen maakten hun huiswerk vaak niet. Ik heb toen de schoolboeken weggedaan en gewone boeken ingekocht die we als basis voor de lesstof gebruiken. Dit jaar lezen we twee boeken van Sebastian Haffner, Van Bismarck tot Hitler en Kanttekeningen bij Hitler, en een boek van Maarten van Rossem, Drie oorlogen. Elke leerling schrijft een essay over een hoofdstuk en verdedigt dat in een groepsdiscussie. De andere leerlingen moeten per essay tien kritische vragen formuleren, stellen en inleveren. Op basis van hun essay en vragen, krijgen ze een cijfer. Ik merk dat dit leerlingen gemotiveerd houdt. De sfeer in de les is veel beter geworden en de examenresultaten zijn goed. Vaak ruim boven het landelijk gemiddelde. Voor mij tekenen dat deze aanpak werkt.

*'Ik heb de
schoolboeken
weggedaan'*

Vlaggen

Het aankleden van het lokaal is begonnen met het ophangen van vlaggen. Ik heb ooit eens een Europese vlag opgehangen. Inmiddels heb ik er een stuk of 23 hangen. Het geeft sfeer, verbondenheid en een internationaal tintje.

Help, een object!

Erfgoed in de praktijk

Timo Epping en **Marieke Peters** zijn verbonden aan de afdeling educatie van het RMO.

Klein, kwetsbaar, haast vertederend, maar met een opvallende lichaamsbouw en een wel heel vreemd gevormd hoofd... De mummie van een klein kind, die in het museum is te zien, wekt bij leerlingen altijd veel reacties op en biedt uitstekende mogelijkheden tot een gesprek. Met het spreken over een 'object' bij het aanschouwen van een overleden jongetje is een discussie al geopend. Onder leiding van Caspar Reuvers, de eerste directeur van het Rijksmuseum van Oudheden, werd vroeg in de negentiende eeuw onderzoek verricht naar het mummiejongetje. Het letterlijk ontleden van een mummie was in die tijd zeer zeker niet ongewoon, maar Reuvers zag al direct in dat onherstelbare schade toebrengen aan mummies onacceptabel was. Het diende de wetenschap – men kon onderzoeken hoe men de windsels had aangebracht, dat er amuletten tussen de windsels zaten, hoe het lichaam geconserveerd en geprepareerd was – maar de mummie als 'object' was er niet meer. Zodoende bleef het in Leiden bij het uitpakken van deze enkele mummie. In de twintigste eeuw kreeg men de

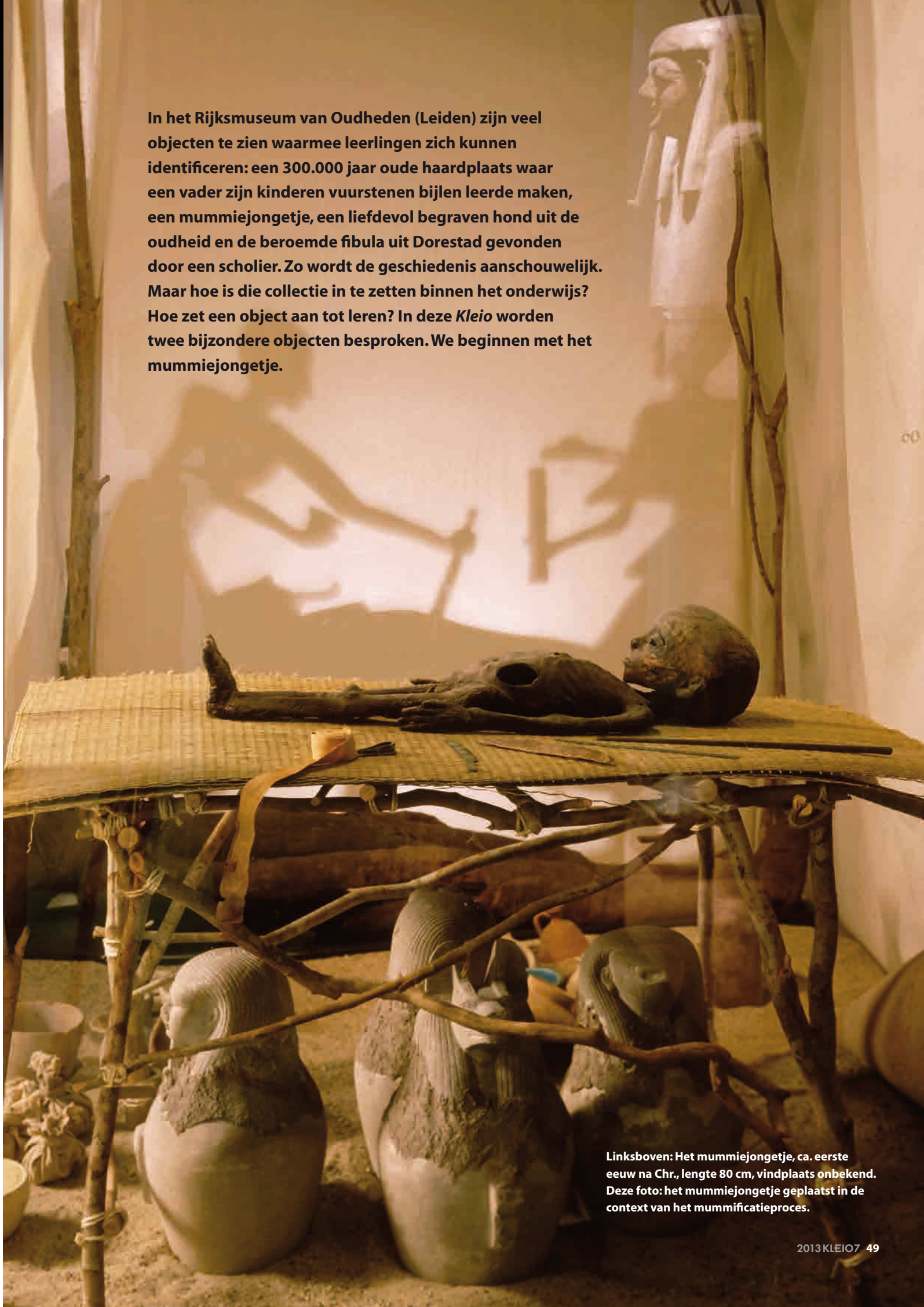
beschikking over röntgen- en CT-scans, onmisbare techniek voor dergelijk wetenschappelijk onderzoek, waardoor mummies nooit meer direct hoefden te worden ontleed. Anders dan de Griekse geschiedschrijver Herodotos ons in zijn tweede boek van zijn *Historiën* laat denken, is mummificatie in het oude Egypte onderhevig geweest aan modeverschijnselen. Andere tijden brachten andere technieken. Herodotos is lange tijd de enige geschreven bron geweest die ons iets vertelt over het mummificatieproces, maar intensief onderzoek weerlegt inmiddels die aanname. Onderzoek naar mummies leert ons tevens iets over belangrijke zaken als bijvoorbeeld religie en anatomie. Leven en dood waren onlosmakelijk verbonden met religie in het oude Egypte. Dit blijkt onder andere uit de vele amuletten die werden ontdekt tussen de windsels van mummies, maar ook de kolossale grafmonumenten leveren ons een schat aan informatie. Waarmee werd het lichaam van de overledene gebalsemd? Hoe deed men dat? Wie deden dat? Onderzoek leert ons tevens over de lichaamsbouw, het dieet, medische zorg en nog veel meer belangrijke aspecten van het leven in die tijd en omgeving. Al deze facetten vormen, los en tezamen, mogelijkheden tot leren: achter het indrukwekkende fenomeen 'mummie', in het bijzonder het mummiejongetje, schuilt een schat aan informatie. Zowel in het museum als in de klas is het onderzoeken van dood- en begrafenisrituelen, bij welke cultuur en in welke tijd dan ook, een zeer waardevolle bron van informatie. Binnen alle leerjaren en -lagen geeft het behandelen van dergelijke rituelen een uitstekende kijk op de samenleving waarbinnen deze van toepassing zijn of zijn geweest. ►

Het RMO en het onderwijs

Het museum biedt lessen bij alle collectiegebieden, op alle onderwijsniveaus: van basisonderwijs tot vmbo en gymnasium. Gelet op het curriculum zijn de educatieve producten voor het onderwijs met name op de bovenbouw van het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs gefocust. Al worden de grenzen met het invoeren van doorlopende leerlijnen en afwijkende lesmethodes steeds breder getrokken.

Voor het voortgezet onderwijs bestaat het aanbod naast museumlessen en (examen)rondleidingen uit lesbrieven, digibord- en digitale lessen, nascholingsdagen en colleges vakdidactiek. Docenten worden nauw betrokken bij de ontwikkeling van nieuwe educatieve producten.

In het Rijksmuseum van Oudheden (Leiden) zijn veel objecten te zien waarmee leerlingen zich kunnen identificeren: een 300.000 jaar oude haardplaats waar een vader zijn kinderen vuurstenen bijlen leerde maken, een mummiejongetje, een liefdevol begraven hond uit de oudheid en de beroemde fibula uit Dorestad gevonden door een scholier. Zo wordt de geschiedenis aanschouwelijk. Maar hoe is die collectie in te zetten binnen het onderwijs? Hoe zet een object aan tot leren? In deze *Kleio* worden twee bijzondere objecten besproken. We beginnen met het mummiejongetje.

Linksboven: Het mummiejongetje, ca. eerste eeuw na Chr., lengte 80 cm, vindplaats onbekend. Deze foto: het mummiejongetje geplaatst in de context van het mummificatieproces.

► Zie: www.rmo.nl/tentoonstellingen/archief/verboden-te-verzamelen
► Zie: www.rmo.nl/beeldvorming

Onder: tijdens de museumles Graafwerk gaan leerlingen op de Egyptische afdeling van het museum aan de slag met een koffer en opdrachten.

Maar hoe maken we dit 'educatief'? Naast het leren door goed te kijken zijn mummies ook op andere manieren educatief in te zetten, bijvoorbeeld in combinatie met geschreven bronnen en binnen een ethische discussie. Drie voorbeelden uit de museale praktijk:

1. Herodotos vormde lange tijd de enige geschreven bron betreffende het mummificatieproces in het oude Egypte. De combinatie van tekst en object, in dit geval het mummiejongetje, biedt mogelijkheden om de leerlingen onderzoek te laten doen. Alleen al door leerlingen kritisch te laten kijken naar de tekst uit de vijfde eeuw v.Chr. en vervolgens de diversiteit aan mummies te tonen (in het museum of digitaal in de klas), kunnen ze voor zichzelf bepalen of Herodotos in alle

opzichten betrouwbaar was. Eenvoudig in die zin is dat wetenschappers het daar ook (nog) niet over eens zijn. Er is simpelweg niet één juist antwoord op vele vragen.

Is Herodotos wel in Egypte geweest? Wie kreeg hij daar te spreken? Wat heeft hij werkelijk gezien? Sprak hij de taal of maakte hij gebruik van een tolk? Vele vragen zijn te bedenken om de leerlingen te stimuleren tot het vormen van een eigen mening op basis van de beschikbare bronnen. Onderzoek, presenteren en debat vormen binnen dit voorbeeld belangrijke begrippen.

2. Maar het kan ook anders: vinden de leerlingen het bijvoorbeeld wel ethisch verantwoord dat men in vele musea mummies kan bewonderen? Ook in dat opzicht lopen de meningen

In de klas

Het RMO is zich ervan bewust dat docenten niet altijd de tijd en middelen hebben om een museumbezoek te organiseren. Daarom worden ook steeds vaker educatieve producten voor in de klas ontwikkeld. Hiermee kan het museum inspelen op de actualiteit of het onderwijs gericht maatwerk bieden. Door objecten digitaal beschikbaar te maken of door middel van een lesbrief bij een actueel onderwerp heeft het RMO als doel de museumcollectie in de klas zichtbaar te maken. U vindt deze lesbrieven op www.rmo.nl/voortgezet-onderwijs/op-school.

In aansluiting op de veranderingen in het centraal examen geschiedenis voor havo en vwo, organiseert het RMO sinds het najaar van 2012 ook *Tijdvakkenlezingen* voor docenten. Tijdens deze lezingen gaan conservatoren dieper in op de kenmerkende aspecten van de eerste drie tijdvakken. Ze doen dat aan de hand van museumobjecten. De verhalen over de collectie en het beeldmateriaal zijn concrete voorbeelden die de kenmerkende aspecten en tijdvakken verlevendigen en die docenten helpen om deze voor de leerlingen beter te herkennen en te begrijpen.

Houd de nieuwsbrief of de website van het museum in de gaten voor meer informatie over deze lezingen: www.rmo.nl.

uiteen, zoals in 2007 bleek tijdens de tentoonstelling *Verboden te verzamelen* in het Rijksmuseum van Oudheden.¹

Zowel bronnen, geschreven of fysiek, als ethische kwesties vormen een aanleiding tot debat, het vormen van een eigen mening en het kritisch kijken naar het heden en het verleden.

3. Maar mummies komen op tv en in de bioscoop toch altijd tot leven? Hollywood biedt interessante perspectieven betreffende beeldvorming. Het fenomeen 'mummie' vormt al ruim een eeuw een dankbaar thema binnen de filmindustrie. Waar komt die fascinatie vandaan? Vanwaar de angst, de mythen en het mysterie? Voor veel leerlingen vormt dit een herkenbare, vaak amusante aanleiding om over mummies na te denken, zoals bleek tijdens de tentoonstelling *Het Egypte van Hollywood* in 2012/2013. Over dit onderwerp is een lesbrief van het museum beschikbaar.²

De fibula van Dorestad

De vroege middeleeuwen is een periode die binnen geschiedenis en de tijdvakken sterk is onderbelicht. Het wordt vaak gezien als een vage of donkere periode. Men spreekt van een armoedige tijd, waarvan vrijwel niets meer over is. De Romeinen waren vertrokken uit Nederland en het zou een periode zijn geweest met de vele volksverhuizingen. Dit beeld blijkt achterhaald. De migraties varieerden in omvang, tijd en plaats en ze waren veel complexer en verliepen veel langzamer dan vaak wordt gesuggereerd. Bovendien bleven er altijd meer mensen achter dan er vertrokken. Daarnaast blijkt uit archeologische opgravingen van kleine nederzettingen dat de mensen in relatief grote rijkdom leefden. Er zijn veel rijke grafgraven gevonden en onderzoek naar skeletten wijst uit dat de mensen ook behoorlijk gezond waren. In deze tijd is tevens de basis gelegd voor de successen van Karel de Grote en de ontwikkeling van Dorestad. We kunnen dus eerder spreken van een voorspoedige tijd dan een periode van verval. In de meeste lesmethodes komt Dorestad in het kader van de Vikingaanvallen beknopt aan de orde. De vroegmiddeleeuwse collectie van het museum biedt aanknopingspunten om deze periode en het canonvenster over Karel de Grote uitgebreid te behandelen. Dorestad was in de Karolingische tijd de grootste stad van Nederland. Strategisch gepositioneerd, met een langgerekte haven en een paar duizend inwoners, was het een handelsknooppunt in vroegmiddeleeuws Europa. De hier geslagen gouden en zilveren munten zijn in heel Europa teruggevonden. Dorestad speelde ook bij de verspreiding van het christendom een belangrijke rol. Een van de bijzonderste vondsten uit Dorestad is de 'fibula van Dorestad'. Een uitzonderlijk grote vergulde broche, versierd met edelstenen en veelkleurig email.

Hoe is dit museumobject te gebruiken in de klas? Door de leerlingen de fibula te laten bekijken, hen te wijzen op de vormen en materialen en hen te vertellen over de context van de broche, leren ze over de periode van de vroege middeleeuwen. Enkele voorbeelden van wat de fibula kan vertellen over de Karolingische tijd:

1. Aan de hand van de vindplaats: de broche is tijdens opgravingen in 1969 gevonden, onder in een waterput. Waarschijnlijk is de

broche met opzet in de put verborgen, want als je zoiets kostbaars laat vallen, zou je net zo lang gaan dreggen tot je het gevonden had. Het is onduidelijk of het de bedoeling was dat de broche later, wellicht na geweken dreiging van Vikingen, weer uit de put zou worden gehaald, of dat de vondst misschien als een soort offer moet worden geïnterpreteerd.

2. Aan de hand van materialen, vorm en techniek: het centrum van de fibula wordt gevormd door een grote geslepen donkerrode alman- ►

Boven: de voorkant van de grote fibula van Dorestad.

Daaronder: aan de achterkant van de fibula is te zien dat de broche een aantal keer is gerepareerd. Er zijn twee ovale beugeltjes te zien, waar wellicht een leren bandje doorheen kan hebben gezeten.

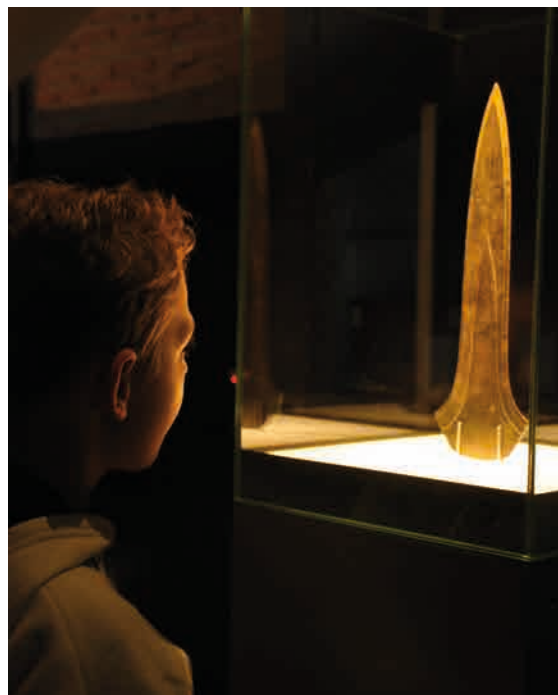
Een leerling bekijkt het zwaard van Jutphaas. Het zeldzame zwaard werd gevonden tijdens baggerwerkzaamheden en hing jarenlang in de slaapkamer van twee jongens.

dijn (halfedelsteen) in een ovale vassing. Vier kleine almandijnen langs de rand vormen een gelijkarmig kruis, met de grote steen als kruispunt. De armen van dit kruis worden gevormd door vier plaatjes veelkleurig email en glas in gouden celletjes met opstaande randjes, zogenaamd *email cloisonné*. Tussen de almandijnen langs de rand zitten twee gespiegelde krullen in een vuurslagmotief, uitgevoerd in rood glas in gouden celletjes (*glas-cloisonné*). De krullen lijken gebaseerd op vogelvormen zoals die in vroeger edelsmeedwerk voorkomen, waarbij de punten – de snabels – met groen glas zijn ingelegd. Tussen deze naar elkaar gekeerde ‘vogelkoppen’ zit steeds een grote parel in een ruitvormige gouden vassing. Ook deze parels en vuurslagen vormen een gelijkarmig kruis met de grote almandijn als kruispunt. Dit kruis staat haaks op het andere. De hele fibula is omgeven door een gouddraad met inkepingen, die een soort parelrandje vormen.

De elkaar kruisende gelijkarmige kruisen worden algemeen als christelijke motieven geïnterpreteerd. De centrale rode steen is wel als verbeelding van God of Christus benoemd en de vier kleinere als symbolen van de vier evangelisten. De veelkleurige velden ingelegd met groen, wit, blauw en rood email zijn mogelijk gestileerde boompjes met vruchten die wel als ‘levensbomen’ of bomen uit het paradijs zijn gezien.

‘Uit de staat van de broche blijkt ook dat deze al een heel leven achter de rug heeft’

3. Aan de hand van toepassing: uit vergelijkingen van stijl en techniek blijkt dat de broche rond 800 moet zijn gemaakt, terwijl de archeologische context aangeeft dat het sieraad rond 850 in de put terecht is gekomen – ruim twee generaties later. Uit de staat van de broche blijkt ook dat deze al een heel leven achter de rug heeft. Aan de voorzijde ontbreken een aantal stenen, terwijl sommige elementen een eerdere functie verraden en voor dit sieraad zijn hergebruikt. Vooral aan de achterkant is goed te zien dat de broche een aantal keer gerepareerd is en dat er bovendien geen speld zit. Er zijn spijkergaatjes dwars door de fibula geslagen, waaruit blijkt dat de broche niet altijd daadwerkelijk is gedragen. Mogelijk is de schijf in het laatste deel van zijn leven onderdeel geweest van bijvoorbeeld een kistje of rijkversierde boekband.

4. Aan de hand van de vermoedelijke maker of eigenaar: de fibula heeft geen directe parallel. Uit vergelijking met eerdere fibulae blijkt dat vooral het veelkleurig email bijzonder is. In Dorestad zijn nog andere kleine stukjes email cloisonné gevonden. Deze stukjes geven aan dat er meer objecten van de kwaliteit van de fibula in Dorestad zijn geweest. Juist voorwerpen waarin dit veelkleurige email cloisonné is gebruikt, zijn parallellen voor de fibula. Het gaat dan niet om andere broches, maar om boekbanden, reliekenkistjes en draagbare altaartjes. Dit zijn zonder uitzondering voorwerpen die thuishoorden – en bewaard bleven – in kerk- of kloosterschatten. Het kannetje in de schatkamer van de abdij van St. Maurice d’Agaune, dat de ‘boompjes’ met de fibula van Dorestad deelt, behoorde volgens de traditie toe aan Karel de Grote. De fibula kan heel goed een product zijn van de edelsmeden uit de omgeving van de kloosters Reichenau en St. Maurice d’Agaune, in het zuiden van Zwitserland.³ ■

Verder lezen

- www.rmo.nl/onderwijs/museumkennis.
- www.rmo.nl/onderwijs/voortgezet-onderwijs/op-school/ lesbrief-middeleeuwen.
- *100 Topstukken van het Rijksmuseum van Oudheden* (Leiden 2009).
- *Egyptische Magie*, Maarten J. Raven (Walburg Pers, Zutphen 2010).

► Annemarieke Willemssen, *Dorestad, een wereldstad in de Middeleeuwen* (Walburg Pers, Zutphen 2009) 81 - 90.

Onderwijsconferentie: Leren van de oorlog

Bijzondere manieren om les te geven over de Tweede Wereldoorlog

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei en de VGN organiseren op 11 maart 2014

de onderwijsconferentie: *Leren van de oorlog, honderd manieren om lessen uit de Tweede Wereldoorlog te trekken*. De conferentie vindt plaats in de Kunsthal te Rotterdam.

De belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog is bijna zeventig jaar na het einde van de oorlog onverminderd groot in Nederland. Denk maar aan de tientallen musea hierover en de niet aflatende stroom publicaties, films en documentaires. Daarnaast trekken herdenkingen van de slachtoffers van deze oorlog elk jaar veel bezoekers.

Vanzelfsprekend wordt er in het onderwijs ook ruime aandacht aan de Tweede Wereldoorlog besteed. De conferentie wil hier op een bijzondere manier op aansluiten, met lezingen en workshops door historici en conservatoren en met *best practices* van geschiedenisdocenten uit de praktijk. Het levert een programma op dat inspireert maar ook concrete handvatten biedt. Zo zijn er workshops rondom twee thema's: beeldvorming en werken met objecten. In beide gevallen kunt u kiezen uit vijf workshops (zie kader). Uiteraard is er gelegenheid om de tentoonstelling *De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen* in de Kunsthal te bezoeken.

Spreker

Als *keynote speaker* treedt Ad van Liempt op, journalist en tv-maker met een grote belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog. Hij stond aan de wieg van het programma *Andere tijden* en de tv-serie *De oorlog*. Ook publiceerde hij talloze boeken over dit onderwerp. Ad van Liempt is gastcurator van de tentoonstelling *De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen*. Hij zal vooral

Eerste ronde workshops: Beeldvorming

1. Lesgeven over WOII in een multiculturele klas.
2. Beeldvorming en psychologie (Gerrit Breeuwsma).
3. De oorlog als mondiaal conflict.
4. Gast sprekers voor de klas, familie verhalen en voorwerpen (Gemma Groot Koerkamp).
5. Werken met foto's (Rene Kok).

Tweede ronde workshops: Werken met objecten

1. Werken met objecten (NM Kamp Vught).
2. Werken met dagboeken.
3. Lesgeven met behulp van strips (Anne Frank Huis).
4. Objecten en hun verhalen.
5. Boeken als bron (Martine Letterie).

ingaan op de zeggingskracht van objecten en hun verhalen en zijn motivatie voor de keuze van de honderd door hem gekozen voorwerpen op de tentoonstelling.

Stephan Klein

Door de focus op educatie is de keuze voor Stephan Klein als tweede keynote speaker een logische. Hij is werkzaam bij het *Centre for Historical Culture* van de Erasmus Universiteit op het gebied van erfgoed en educatie. Daarnaast is hij docent vakdidactiek geschiedenis bij het ICLON (Universiteit Leiden). Klein heeft meerdere publicaties op het gebied van vakdidactiek en erfgoed-educatie op zijn naam.

Aanmelden

De conferentie richt zich op geschiedenisdocenten uit het voortgezet onderwijs, maar is ook toegankelijk voor iedereen die actief is in educatie rondom de Tweede Wereldoorlog. De conferentie is mogelijk dankzij steun van het vfonds. Deelname is gratis en geschiedt op volgorde van inschrijving. Inschrijven kan vanaf 20 december via www.4en5mei.nl/lerenvandeoorlog ■

Ad van Liempt op zoek naar voorwerpen in Verzetsmuseum Zuid-Holland voor de tentoonstelling *De Tweede Wereldoorlog in 100 voorwerpen*.

De VGN-didactiekconferentie 2013

Marcel Nonhebel is voorzitter van de didactiekcommissie van de VGN.

Foto rechts:
Suzanne Jansen
leest voor uit *Het Pauperparadijs*.

De jaarlijkse didactiekconferentie van de VGN begon met een openingstoespraak van Mariëtte van de Straat. Hierin werd de toon gezet door het belang van het geschiedenisonderwijs in relatie tot het begrijpen van de actualiteit en historisch redeneren te benadrukken. Dit werd versterkt door de presentatie van Wim Kratsborn over zijn film *Hard to become who you are* die gaat over hoe jongeren in Europa en de Arabische wereld een eigen identiteit kunnen ontwikkelen in relatie tot het verleden, het heden en de toekomst.

Verwachtingen

Met deze inspiratie gingen de 53 deelnemers uiteen naar de workshops van Tessa de Leur, met *Inleef voor de praktijk*, Esther Koops en Saskia de Boer, met *Historische contexten voor het nieuwe examen* en Museum het Valkhof, met *Scherven vertellen het verhaal*. De ervaringen waren verschillend, afhankelijk van de verwachtingen van de deelnemers. Dit is iets waar we als commissieleden gedurende de hele conferentie mee geconfronteerd werden. De één volkomen tevreden, de ander teleurgesteld. De commissie is voornemens goed na te denken over de informatie die verstrekt moet worden in de aankondiging en beschrijvingen van de workshops. Anderzijds, we kiezen ervoor een breed pakket aan te bieden, hopelijk voor elk wat wils, en dan is weleens iemand teleurgesteld.

Ook in de middag gaf *Movies that Matter* (met onder anderen Sandra Beerends, regisseur van *Arigato*) een inspirerend aantal opdrachten om mee te werken. Koen Henskens dook in de geschiedenis van de opbouw en oorsprong van Nederlandse steden naar aanleiding van de eerste plattegronden van die steden uit de zeventiende eeuw. Christiaan Biezen liet zien hoe te werken met behulp van vele bronnen en hoe je aan die bronnen komt.

Pauperparadijs

De avondlezing van Suzanne Jansen heeft velen geraakt en geroerd, na een gloedvolle lezing geïllustreerd met citaten uit haar boek *Het Pauperparadijs* was er tijd voor een mooie gedachtewisseling met het publiek. Een conclusie, na het vraag- en antwoordspel, zou kunnen zijn, dat er in de 200 jaar sinds het begin van enige bewuste armenpolitiek, nog niet zoveel structureels veranderd is ten opzichte van de behandeling van de onderkant van de samenleving. Het is nog steeds beleid dat om de paar jaar een andere richting uitgaat en niet echt zoden aan de dijk zet. We kunnen dan ook spreken van een geschiedenisonderwerp dat nog immer actuele waarde heeft.

Workshops dag 2

Op dag twee vertelde Joost van Oort over *YouTube-filmpjes*: hoe kom je eraan, hoe maak je ze en hoe werk je ermee? Ook de andere workshops waren interessant: Suzanne van de Ven van ProDemos met *10 activerende werkvormen*, Anton Krufft van SSEW met *De Eerste We-*

Joepie, oorlog!

De honderd meter sprint bij atletiek, de honderd meter vrije slag bij zwemmen, de vijftienhonderd meter schaatsen of de heren vier zonder stuurman. Elke sport heeft zijn eigen koningsnummer, het onderdeel dat de meeste mensen aan de buis kluistert en waar de medaille net iets zwaarder weegt. De vaderlandse geschiedenis heeft ook een koningsnummer – zeker wat het schoolvak betreft – en dat is de Tweede Wereldoorlog. De meeste leerlingen kijken uit naar '40-'45.

'De heroïek en het avontuur overheersten in de lessen over de Tweede Wereldoorlog.'

In mijn jeugd was de Tweede Wereldoorlog net lang genoeg geleden om de horror afgeschud te hebben en net dichtbij genoeg om nog aansprekend te zijn: je eigen vader en moeder hadden het nog meegeemaakt! De heroïek en het avontuur overheersten in de lessen zodanig, dat een klasgenootje ooit dansend op het schoolplein stond bij de maandagse sirene om twaalf uur: 'Joepie, oorlog!' Ik was destijds natuurlijk al zo verstandig dat ik bij het zien van dit tafereel ontzetting veinsde, maar het schetst de sfeer.

Nu mag ik voor een methode het koningsnummer doen. Aan de ene kant voelde ik me helemaal 'joepie, oorlog!' toen het lot mij deze eer toebedeelde, aan de andere kant is er keuzestress en vertwijfeling. De Oorlog wordt om de paar jaar anders belicht; alle vijftig tinten grijs zijn daarbij al aan de beurt geweest. Er zijn miljoenen bladzijden over volgeschreven en die kennis moet ik vatten in vijf lessen. Het wordt schipperen tussen 'De Waarheid' en 'Ook Maar Een Meninkje' en het wordt afwegen tussen Cito-toetsstof, kerndoelen en canonvensters en prikkelende verhalen en opdrachten. Maar het heldenverhaal over het verzet hoort er wat mij betreft beslist bij, net als het gruwelen over het opeten van je eigen huisdier. Het gaat erom, dat de kennis beklijft. Daarom mag het best een beetje 'joepie, oorlog!' zijn. ■

Edith van Gameren studeerde in 2012 af als eerstegraads docent geschiedenis. Ze gaf les in het voortgezet onderwijs en is educatief auteur.

reldoorlog, behandeld volgens de methode van Braudel ('Lange duur, korte duur en evenementen') en Marc Kropman met *Historisch redeneren*. Hierna volgde de lunch om ons voor te bereiden op een college met discussie, door Carla van Boxtel, een ruim anderhalf uur durende diepgaande verhandeling en gedachtewisseling naar aanleiding van enige onderzochte en ook nog nader te onderzoeken stellingen over het geschiedenisonderwijs. Zoals: 'Historisch denken en redeneren bevorderen kan alleen als je leerlingen in de klas aan het werk zet met historische bronnen.' Hierover kunt u later meer lezen op de website van de VGN.

Na afloop kon men geestelijk verrijkt en deels moe met medeneming van een welverdiend certificaat huiswaarts keren. De commissie ging zich vervolgens welgemoed en enthousiast wijden aan een evaluatie. Ook zijn we gestart met de organisatie van de volgende conferentie in 2014. Ik kijk terug op twee geslaagde dagen. ■

Een misdaad van alle tijden

Slavernij, een geschiedenis van de Amsterdamse historicus Dirk J. Tang, hoort bij de expositie *Slavernij verbeeld* bij de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam. Veel van het daar geëxposeerde materiaal is in dit rijk en creatief geïllustreerde boek opgenomen. Tang benadrukt dat hij een geschiedenis van slavernij heeft geschreven, maar wel een zeer handzame. Hij geeft een samenvatting van wat wij weten over slavernij vanaf de oudheid, maar vanaf 1500 met nadruk op de Nederlandse betrokkenheid bij slavenvaart, slavenhandel en slavernij. Hierbij maakt hij constant onderscheid tussen 'tot

**Geschiedenis van de Amsterdamse slavenhandel.
Over de belangen van Amsterdamse regenten bij de
trans-Atlantische slavenhandel**

Leo Balai

Walburg Pers, Zutphen 2013, 192 blz., € 29,50

Slavernij. Een geschiedenis

Dirk J. Tang

Walburg Pers, Zutphen 2013, 240 blz., € 34,50

slaaf gemaakt' (cf. *enslaved*) en slaven; waar hij het politiek correctere 'tot slaaf gemaakt' kan gebruiken – bij eerste generatie slaven, ook wel 'zoutwaterslaven' genoemd – doet hij dat. Tang laat zien dat slavernij waarschijnlijk zo oud is als het moment dat groepen mensen ruzie en oorlog met elkaar kregen. Slaven waren onderdeel van antieke maatschappijen, maar als systeem was dit anders dan tijdens de Atlantische slavenhandel, die opkwam nadat de Portugezen in Brazilië suikerplantages aanlegden. In de middeleeuwen was er een glijdende schaal tussen slaven en horigen, waarbij laatstgenoemden het niet per se beter hadden. Het beeld dat Tang schetst over de moderne slavenhandel en slavernij is zo volledig mogelijk (hij schrijft bijvoorbeeld ook over christenslaven in Noord-Afrika en Aziatische slavernij) en genuanceerd.

Hij laat zien wat de laatste stand van zaken is op het gebied van slavernij-onderzoek en erkent dat het vrijwel onmogelijk is om het leven van een slaaf van binnenuit te beschrijven; die bronnen zijn er gewoon niet. Het boek eindigt in 1873, wanneer de gemanumiteerde Nederlandse slaven hun 'leerperiode' erop hebben zitten en echt vrij zijn om te gaan en staan waar zij willen. Zo genuanceerd Tang is, zo uitgesproken is Leo Balai. Balai promoveerde recent op het slavenschip Leusden; de ondertitel van de handelsuitgave van zijn proefschrift *Moord aan de monding van de Marowijnrivier* maakt duidelijk waar Balai staat: hij klaagt aan. In *Geschiedenis van de Amsterdamse slavenhandel* laat Balai geen mogelijkheid onbenut om aan te geven dat de Amsterdamse zeventiende eeuwse (en latere) welvaart mede

te danken is aan 'een misdaad tegen de menselijkheid', de slavenhandel. Een kaart van de Amsterdamse grachtengordel, waarop aangegeven staat op welke plekken bewindhebbers (van de WIC en Sociëteit van Suriname) en andere betrokkenen woonden, laat duidelijk zien waar deze heren zich concentreerden: in de zogenaamde Gouden Bocht, aan de Herengracht. Twintig pagina's namen van 'regenten en andere belanghebbenden bij de slavenhandel' – daaronder telgen van de geslachten Hope, Bicker, Hooft en Trip (141 personen totaal) – laten zich lezen als *namning and shaming*. Dit zijn de verantwoordelijken lijkt Balai te zeggen en de plekken waar zij woonden moet je zien als een 'schuldig landschap' (inclusief de ambtswoning van de burgemeester van Amsterdam en het hoofdkantoor van Amnesty). Balai is een man met een missie. Hij heeft wat recht te zetten. Ten eerste laat hij zien dat er voldoende aanwijzingen zijn dat vanaf de late middeleeuwen er behoorlijke hoeveelheden slaven in Europa aanwezig waren. Daarnaast aast hij op de erkenning dat de Amsterdamse rijkdom mede gebaseerd is op 'gewetenloze' uitbuiting van West-Afrikaanse mensen. Hij stelt terecht dat het niet goed te becijferen valt of en hoe winst is gemaakt, maar stelt even later ook dat louter kijken naar de resultaten van de WIC niet voldoende is: duizenden vonden werk op de schepen, in de scheepsbouw en de toeleverende bedrijven. *Geschiedenis van de Amsterdamse slavenhandel* is uitvoerig gedocumenteerd met onder meer alle namen van slavenschepen, het aantal ingescheepte gevangenen, de overledenen en hun bestemming. Daarnaast is het geweldig geïllustreerd. Zowel tekst als illustraties laten aan duidelijkheid niets te wensen over.

Ger Jan Onrust

Het verhaal van de Washingtonse acht

De Olympische Spelen van Berlijn in 1936 belichaamden de verknoping van sport en politiek. Sportieve prestaties en evenementen konden uitgevent worden om de superioriteit van het eigen volk aan te tonen en nationalisme aan te wakkeren. Roeien was bij uitstek de sport waarin Duitsland excelleerde. Maar na vijf keer goud en één keer zilver was het een groep doodgevone Amerikaanse *Westcoast* jongens die op het koningsnummer, middels een geweldige *rally*, met miniem verschil het goud opeisten. Wat is het verhaal van deze bijzondere acht mannen? De Verenigde Staten, begin jaren dertig: het is crisis. Ieder jaar meldt zich een behoorlijke groep zonen van houthakkers, boeren en arbeiders voor het gruwelijk zware trainingsprogramma van coach Al Ulbrickson van de *University of Washington*. *Scholarships* bestaan nog niet: zelfs al verover je een plaats in de *varsity* boot, dan nog moet je je eigen scholing financieren. Hard werk in harde klimatologische omstandigheden. *De jongens in de boot* is meer dan het gemiddelde sportboek. Daniel James Brown schetst het verhaal van een groep jonge mannen, hun coach en botenbouwer tegen de achtergrond van de crisisjaren, nog eens versterkt door de *dust bowl* in de VS. Daarnaast focust Brown zich op Duitsland, de plek van het grootste succes van de Washingtonse acht met stuurman en dan in het bijzonder op Leni Riefenstahl, die

met haar *Olympia* sportreportages voorgoed veranderde.

Drager van het verhaal is Joe Rantz, de man 'op zeven', die op jonge leeftijd werd verstoten door zijn vader en stiefmoeder en desondanks zijn eigen ingenieursopleiding bekostigde. Het is ook het verhaal van de uiterst succesvolle Al Ulbrickson, een Deen die decennia lang het roeiprogramma van de *U of W* leidde. *De jongens in de boot* is een uitstekend gedocumenteerd, bij tijd en wijle spannend sportboek (de verfilming komt eraan). Een prima bron voor een originele invalshoek voor het profielwerkstuk over de Olympische Spelen.

Ger Jan Onrust

De jongens in de boot.

De legendarische acht van 1936.

Daniel James Brown

Thomas Rap, Amsterdam 2013, 512 blz., € 29,90

Spannende jeugdthriller over leven in de DDR

► M. Brandsma,
Het mirakel Merkel
(Schoorl 2012) 32-33.

Sector 20 is een aanrader voor leerlingen die op excursie naar Berlijn gaan. Deze vlot leesbare jeugdthriller speelt in 1972 tijdens de Koude Oorlog in Oost- en West-Berlijn. De auteur laat zien hoe beide werelden vlak bij elkaar, maar toch volkomen gescheiden zijn, bijvoorbeeld omdat de ondergrondse in West-Berlijn gedeeltelijk ook onder Oost-Berlijn loopt. De Ossies horen de 'vrije' treinen uit het westen rijden. Ook later, als de familie van hoofdpersoon Alex naar West-Berlijn is gevlucht, is het oosten vlakbij. De Stasi blijkt Bondsrepubliek Duitsland te hebben geïnfilteerd met spionnen en verklikkers. Het verhaal begint met Alex Ostermann, een Oost-Berlijnse puber van zestien jaar oud, die uiterst kritisch naar zijn school en leefomgeving

kijkt. Hij is zo sceptisch dat het bijna niet realistisch is voor een bewoner van de DDR. Alex is tamelijk intelligent en zijn ouders zijn trouwe partijleden. Als hij zijn best zou doen, wacht hem een mooie toekomst. Maar hij wil zich niet inzetten voor het communistische vaderland, heeft een grote mond en het is net alsof hij een westerse bril opheeft. Dat blijkt ook zo te zijn, want hij mag van zijn vader stiekem naar de West-Duitse televisie kijken en is ook nog eens dol op westerse rockmuziek. De gevolgen zijn desastreus, want uiteindelijk weigeren de autoriteiten hem toe te laten tot vervolgonderwijs.

Bijzonder om te vermelden is dat bondskanselier Angela Merkel-Kasner in 1972 ook op de middelbare school zat: in Templin, ongeveer 80 kilometer ten noorden van Berlijn. Ook zij was eigengereid en had geen zin om een cultuurprogramma over de Vietcong samen te stellen. In plaats daarvan kwam er een geldinzameling voor het bevrijdingsfront Frelimo in Mozambique en een Engels gedicht over mopshonden die graag op een muur zitten om vanuit deze positie de wereld te overzien. De Stasi accepteerde dit niet en verhoorde alle leerlingen; Angela Kasner was een van de schuldigen. Het liep met een sisser af. Zij mocht uiteindelijk in Leipzig natuurkunde studeren, het enige vak waar ze af en toe moeite mee had gehad.¹

In het verhaal gaat het ook niet goed met Alex' zusje Geli. Zij volgt een opleiding fotografie en fotografeert graag oude bouwwerken die de decadente westerse wereld vertegenwoordigen. De moderne, groteske Oost-Duitse architectuur voor de arbeiders vindt ze niet interessant. Het toekomstperspectief voor beide

kinderen Ostermann ziet er uiteindelijk zo slecht uit dat de familie besluit uit te wijken naar West-Berlijn. Daar vinden ze het fantastisch, ondanks het feit dat zij als Ossies uit de toon vallen. Maar niet alles valt mee. Kapitalistische praktijken als kaartjes voor een popconcert kopen en voor het dubbele weer doorverkopen, vinden ze door en door slecht. De prijs voor vertrek naar West-Berlijn blijkt voor vader Ostermann hoog. Hij wordt door de Stasi gedwongen om moderne westerse technologie te kopiëren en aan zijn voormalige vaderland door te spelen. Grote tegenspeler van de familie is de wrede Stasi-agent Kohl, die ook voor zijn eigen hachje moet vrezen, omdat hij fout is geweest in de oorlog.

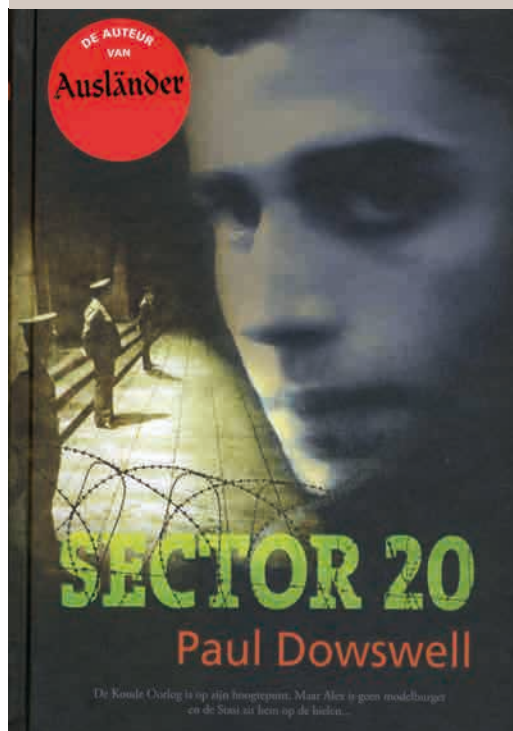
Sector 20 is historisch interessant, ten eerste omdat Alex, de hoofdfiguur, in Stasi-gevangenis *Hohen-schönhausen* belandt. Hij stort helemaal in als hij bang wordt gemaakt met een guillotine die achter een gordijn staat. Stasi-officier Kohl, die Alex en zijn zusje onder druk zet, heeft nauwe contacten met de *Rote Armee Fraktion* die gedeeltelijk door de DDR wordt gefinancierd. In de loop van het verhaal krijg je daarvoor een aardig beeld van hoe de RAF werkte en wie er lid van waren. Tot slot komt ook het bloedbad van München tijdens de Olympische Spelen aan bod. Alex en Geli zijn er om hun Oost-Duitse vriendin Lili te waarschuwen voor de anabole steroïden die ze slikt, terwijl Lili denkt dat het vitaminepillen zijn. Al met al een spannend jeugdboek waarbij alle hoofdpersonen uit de DDR in een vicieuze cirkel van wantrouwen ten opzichte van elkaar leven.

Joke Noordstrand

Sector 20

Paul Dowswell

Callenbach, Utrecht 2011, 256 blz., € 17,95

EDITIE EN INLEIDING W. BERGSMA

ENEGE GEDENCKWERDEGE GESCHIEDENISSEN

*Kroniek van de Friese militair
Poppo van Burmania uit de
Tachtigjarige Oorlog*

‘Gesien ende bij gewesen’

Anno 1638 den 19. januarij vermeenden de Spaensche de stat Maestrich[t] met verraet van binnen ontren[t] onse L. Vrouwenpoort bij S. Pitsbergh in te nemen, maer vorde de saterdaegs ontdeckt als sij het de maendaghs in 't werck solden stellen. Den verraeders, waeronder ock veel geestlijcke personen waeren, sijn den 20. april volgens haer verdiensten geexecutert, als met naemen Claude de la Tour, een Burgunder soldaet ende sijn huisfrow, Aques van Buorij ende Lenert Kaeter, een metselaer, sijn onthoeft ende geverdelt ende de coppen op staecken gestelt.' Tot in detail beschrijft Poppo van Burmania wat er met deze verraeders in Maastricht is gebeurd. Poppo zit er dan ook dicht bovenop, want hij vecht als kapitein van het Staatse leger tegen de Spanjaarden. Poppo van Burmania werd op 2 augustus 1603 'in den oorloch gebooren' te Oostende. Op negentienjarige leeftijd begon hij als vaandrig waarna hij promoveerde tot kapitein en uiteindelijk luitenant-kolonel. Hij trok met zijn troepen steeds heen

en weer door de Nederlanden. Toen hij 71 jaar oud was, werkte Poppo zelfs nog als luitenant-kolonel en commandant van de lijfgarde van stadhouder Hendrik Casimir II. Dit boek bevat de originele tekst van Poppo waarin hij zijn belevenissen opschrijft van 1602 tot en met 1674. Voorafgaand aan deze 'geschiedenissen' heeft Wiebe Bergsma de context en het belang van de tekst uitgelegd. Poppo en zijn vrouw Clara van Andrae behoorden tot de Friese adel en er wordt in de inleiding aandacht besteed aan de netwerken waarin zij zich bevonden. Bergsma heeft ook een uitgebreid notenapparaat aan het verhaal toegevoegd waarin hij sommige stukken tekst van extra uitleg voorziet en verwijst naar archiefstukken en andere studies. Achter in het boek is een verklarende woordenlijst te vinden. Wat is het voor type tekst? Het is een egodocument, maar het is niet duidelijk waarom en wanneer Poppo het geschreven heeft. Het zal in ieder geval vóór 1650 geschreven zijn, want in dat jaar kwam een deel

van het werk uit. Poppo zegt zelf dat het gaat om '[geschiedenissen] dewelke hij eensdeels gesien ower ende bij gewesen is, anderdeels van geloefwerdege mannen gehoort ende verstaen heeft'. Volgens Bergsma is een tekst van een Friese edelman in de zeventiende eeuw al bijzonder en is een halve eeuw militair leven beschreven door een soldaat zélf uniek in de geschiedenis van de Republiek. In zijn werk vertelt Poppo vooral veel over belegeringsgeschiedenissen, 'musquetskoegel[s]' vliegen je om de oren. Niet gek in een tijd waarin vrede steeds van korte duur was. Daarnaast komen onder andere de Oranjes, de Friese Nassaus, Europese vorsten, hun huwelijken en ziekten als de pokken ter sprake. In 1626 merkt Poppo bijvoorbeeld op dat het leger door ziektes met een derde verminderde. Hij werd zelf ook ziek en werd halfdood met een schip naar Franeker vervoerd. Zijn arts, professor Venshemius, had hem zelfs al opgegeven. Gelukkig kan Poppo na afloop vertellen: 'Maer naest de hulpe van Godt, so is mijn opinie, dat ik naergens hulpe van hebbe gekregen als van eerdtbeijen te eten.'

De overgang van de inleiding naar de oorspronkelijke tekst is wennen. Het lezen van een tekst uit de zeventiende eeuw vergt meer concentratie. Aan de andere kant zijn enkele fragmenten heel bruikbaar om leerlingen kennis laten maken met een man die midden in de Opstand stond. Als primaire bron is de tekst van Poppo heel geschikt om in een (bovenbouw)klas te gebruiken.

Lisa Oskamp

Enege gedenckwerdege geschiedenissen. Kroniek van de Friese militair Poppo van Burmania uit de Tachtigjarige Oorlog

Poppo van Burmania, ingeleid door W. Bergsma
Uitgeverij Verloren, Hilversum 2012, 230 blz., € 25

De heldendaden van Manfred von Richthofen

Het verhaal van de Rode Baron, de beroemde Duitse piloot die in de Eerste Wereldoorlog tachtig vijandelijke vliegtuigen wist neer te halen, spreekt nog steeds tot de verbeelding. Manfred von Richthofen werd in 1892 als oudste zoon van een aristocratisch gezin in Breslau geboren. Zoals de gewoonte was in adellijke families, ging hij naar de militaire academie; eerst in Wahlstaat, en later naar de cadettenschool bij Berlijn. Manfred werd onderdeel van de cavalerie, het Kaiser Alexander III-regiment. Deze *ulanen* waren lichtbewapend en werden vaak gebruikt bij verkenningen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had het Duitse leger maar liefst 26 regimenten ulanen, die vooral aan het oostfront werden ingezet. In het westen was immers een weinig beweeglijke loopgravenfront ontstaan. In 1915 vroeg de toen 23-jarige Von

Richthofen – die het saai vond bij de paarden – om overplaatsing naar de *Luftwaffe*, zodat hij het vaderland beter zou kunnen dienen. Eerst vloog hij mee als waarnemer, dat wil zeggen dat hij boordschutter was. Maar korte tijd later haalde hij zijn vliegbrevet en ging vliegen in een roodgeschilderde Albatros III waarbij hij ook zelf schoot. Het neerhalen van vijandelijke vliegtuigen vergeleek Von Richthofen met jagen, een andere bezigheid waar hij veel plezier in had. Na in een recordtijd vijftig vijandelijke vliegtuigen te hebben neergehaald werd de Rode Baron, zoals hij inmiddels werd genoemd, door de Duitse keizer min of meer gedwongen enige tijd aan de grond te blijven. Hij kreeg de opdracht om zijn memoires te schrijven. Manfreds heldendaden konden als oppepper voor het Duitse volk worden gebruikt en het zou jammer zijn als hij voortijdig zou overlijden. Op dit punt aangekomen begint de roman *Richthofen, Heldenmoed en herenliefde*; juffrouw Christiane Engel schrijft in steno de herinneringen van Manfred op. Deze aantekeningen worden door haar uitgewerkt en in 1917 verschijnt *Der rote Kampfflieger*, een bestseller. Na Manfreds dood in 1918 zou er een nieuwe editie volgen. De roman is gebaseerd op aantekeningen van Christiane die niet eerder zijn gepubliceerd en gaat tevens in op de vriendschappelijke verhouding tussen juffrouw Engel en de familie Von Richthofen. Voor de *bühne* lijkt er een romance tussen Christiane en de Rode Baron te ontstaan. Maar Manfred leeft al heel lang in een mannenwereld en daar voelt hij zich – gezien zijn seksuele geaardheid – bijzonder op zijn gemak. Interessant zijn Manfreds beschrij-

vingen van hoe hij vijandelijke vliegtuigen wist neer te halen. Hij zorgde ervoor dat hij boven een 'lord' vloog, dat de zon in zijn rug scheen zodat ze hem niet konden zien, en schoot pas als hij vlak bij de staart was. Als een vliegtuigje zigzaggend voor de kogels probeerde weg te komen werd het een gemakkelijke prooi omdat het snelheid verloor. Nadat de vijand was neergestort vloog de Rode Baron naar beneden om de kentekens van het vliegtuig als trofee mee te nemen. Na lezing van het boekje komt een beeld naar voren van jonge piloten die zich letterlijk opofferen voor het vaderland. Al Manfreds vrienden en collega's stortten vroeg of laat neer. Het was niet de vraag of je doodging, maar hoeveel vliegtuigen je daarvoor naar beneden had gehaald. Zie ook: www.richthofen.nl.

Joke Noordstrand

Richthofen.

Heldenmoed en herenliefde

Jan van Weeren

Uitgeverij Aspekt, Soesterberg
2012, 144 blz., € 18,95

In het puin van het getto. Het concentratiekamp Warschau
Pauline Broekema & Helma Coolman, met een bijdrage van J.Th.M. Houwink ten Cate
 Boom, Amsterdam 2013,
 256 blz., € 19,90

Concentratiekamp Warschau, hoe zit dat? Hoort Warschau in het rijtje Auschwitz, Majdanek, Sobibor, Treblinka, Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen, Mauthausen? Ja, het kamp Warschau bestond wel degelijk, maar over dat kamp is tot op heden maar heel weinig gepubliceerd. Pauline Broekema en Helma Coolman deden onderzoek naar de geschiedenis van het kamp. Eerst maar eens de feiten over dat (onbekende) kamp. *Reichsführer SS Heinrich Himmler gaf al op 16 februari 1943 – dus nog voor de opstand in het getto van Warschau – de opdracht om in Warschau een kamp te bouwen. De gevangenen moesten het getto opruimen, de bouwmaterialen afvoeren en van het gebied een park maken: 'Auf jeden Fall muss erreicht werden, dass der für 500.000 Untermenschen bisher vorhandene Wohnraum, der für Deutsche niemals geeignet ist, von der Bildfläche verschwindet.'* Het kamp werd in juli 1943 gebouwd door gevangenen uit Buchenwald, onder wie zo'n vijftien Nederlanders. Bij de Paviak-gevangenis werden de

Concentratiekamp Warschau

barakken geplaatst. De 'kampgevangenen' werden voornamelijk gerekruteerd uit Auschwitz: alles bij elkaar zo'n 5500 voornamelijk Joodse gevangenen, onder wie ongeveer vijfhonderd Nederlanders. Zij moesten de restanten van het getto doorzoeken op kostbaarheden en materialen verzamelen voor hergebruik, zoals elektriciteitsbedradingen, maar ook stenen. Dat werk moest steeds maar doorgaan, ook tijdens de strenge Poolse winter van 1943 op 1944. Op 28 juli 1944 werd het kamp ontruimd: te voet gingen de gevangenen in zuidwestelijke richting met uiteindelijk als bestemming kampen rondom Dachau. De zieken – ongeveer tweehonderd – bleven achter en werden ter plekke vermoord. Zo'n driehonderd man bleef om het kamp af te breken. Zij werden begin augustus 1944 door het Poolse volksleger tijdens de Poolse opstand bevrijd. De echte bevrijding kwam met het Rode Leger in januari 1945. Na de oorlog werd het kamp hergebruikt voor Duitse krijgsgevangenen. In 1963 werd begonnen met de bouw van een nieuwbouwwijk met een park. *In het puin van het getto* bestaat uit drie delen: *Het kamp*, *De gevangenen* en *De daders*. De auteurs hebben over de hele wereld naar overlevenden gezocht en naar herinneringen aan het kamp, vastgelegd in ego-documenten. Aan de hand van het verzamelde materiaal schetsen ze een beeld van leven en werk in het kamp. Bij het werken in het voormalige getto werden voortdurend nieuwe ontdekkingen gedaan: in ondergrondse bunkers werden nog

levende mensen aangetroffen, veel lijken en zelfs een enorme bibliotheek. Voortdurend werden kostbaarheden – belangrijk ruilgoed – ontdekt in de vorm van weggestopt geld, diamanten en juwelen. Maar dagelijks was er ook het steenbikken, de honger, de luizen en de tyfus en – niet te vergeten – de pesterijen van de kampbewaking. De schrijfsters zijn erin geslaagd om een beeld van het kamp en van het kampleven op te roepen: geen droge historische opsomming van feitelijkheden, maar doorleefde menselijke informatie. *In het puin van het getto* werd op 10 oktober 2013 gepresenteerd in het Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Dat gebeurde in het bijzijn van de Amsterdammer Charles Blazer, de laatste nog levende ooggetuige van het kamp, nu levend in Israël onder de naam Shaul Sadan. Hij was enorm verheugd over het verschijnen van het boek. Na de oorlog kon hij zijn verhalen over kamp Warschau aan niemand kwijt. Hij was ermee gestopt om ze te vertellen. Op een gegeven moment ging hij zelfs twijfelen of hij al die gruwelen wel echt beleefd had. 'Ik heb tijden gehad dat ik tegen mezelf zei: je liegt! Dat heb je niet meegemaakt. Dat is het ergste wat je kan overkomen.' In het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is tot en met 5 januari 2014 een tentoonstelling te zien over het getto en het kamp Warschau met onder meer persoonlijke verhalen van Nederlandse kampoverlevenden.

Cees van der Kooij ■

Onderzoek voor onderwijs: het vak mens en maatschappij

Met lesgeven in het vak mens en maatschappij hebben stagiaires wisselende vakinhoudelijke en didactische ervaringen. In voortgangsgesprekken is met regelmaat gesproken over hoe de opleiding tot vakdocent (aardrijkskunde of geschiedenis) zich verhoudt tot doceren in het clustervak mens en maatschappij. Is het zaak dat, in deze context, lerarenopleidingen het curriculumaanbod wijzigen?

Verkennd onderzoek

Mede naar aanleiding van bovenstaande vragen heeft het lectoraat Didactiek van de maatschappijvakken in het voorjaar van 2013 een kleinschalig verkennd onderzoek onder docenten mens en maatschappij uitgevoerd. Gebleken is dat in de onderbouw van het vmbo op de zeven deelnemende scholen een aantal varianten van het vak mens en maatschappij voorkomen. Een logisch gevolg van de gegeven beleidsruimte, maar is deze situatie wenselijk? Verder is uit het kleinschalige vooronderzoek gebleken dat met name beginnende docenten van het vak mens en maatschappij moeite hebben met de 'vreemde' vakinhouden die niet tot de genoten opleiding behoren. Welke rol kunnen lerarenopleidingen vervullen om dergelijke hiaten in de opleiding van docenten te voorkomen?

Op dezelfde scholen is aan leerlingen gevraagd wat zij vinden van het vak mens en maatschappij. Uit dit vakbelevingsonderzoek komt naar voren dat de leerlingen het vak mens en maatschappij laag waarderen. Het vak mens en maatschappij vinden de leerlingen eerder nutteloos en niet leuk. Is de huidige opzet van mens en maatschappij dan een gemiste kans? Of zijn de docenten onvoldoende toegerust om het vak uit de verf te laten komen?

Landelijke enquête

Veel van de hierboven gestelde vragen die voortvloeien uit het kleinschalige onderzoek wachten nog op antwoord. Daarom heeft het lectoraat Didactiek van de maatschappijvakken een landelijke digitale enquête gelanceerd voor docenten en studenten die doceren in het vak mens en maatschappij. Te verwerven inzichten zullen uiteindelijk moeten leiden tot kwaliteitsverbetering van het vak en de (toekomstige) docenten mens en maatschappij. Hopelijk zullen leerlingen in de toekomst het vak mens en maatschappij dan een stuk positiever beleven.

<https://nl.surveymonkey.com/s/OnderzoekVoorOnderwijsMensEnMaatschappij> of <http://svy.mk/1hIg1WB>.

*Gerhard van der Pot, lerarenopleider aardrijkskunde HU /
lectorat Didactiek van de maatschappijvakken HvA*

REDACTEUREN GEZOCHT

Herkent u zich in dit profiel?

- U heeft het vak geschiedenis lief.
- U beschikt over een vaardige pen.
- U wilt eraan bijdragen voor vakcollega's een mooi blad te maken.

Dan is hier is uw kans!

Wegens vertrek van enkele redacteuren is Kleio op zoek naar nieuwe krachten.

Wat vragen wij van u?

Tijd, enkele uren per maand om artikelen te schrijven of te redigeren.

Wat krijgt u hiervoor?

Een passende beloning en een plezierige samenwerking met de redactie.

Interesse?

Voor informatie: bel of mail met een van de redacteuren (zie colofon).

KLEIO

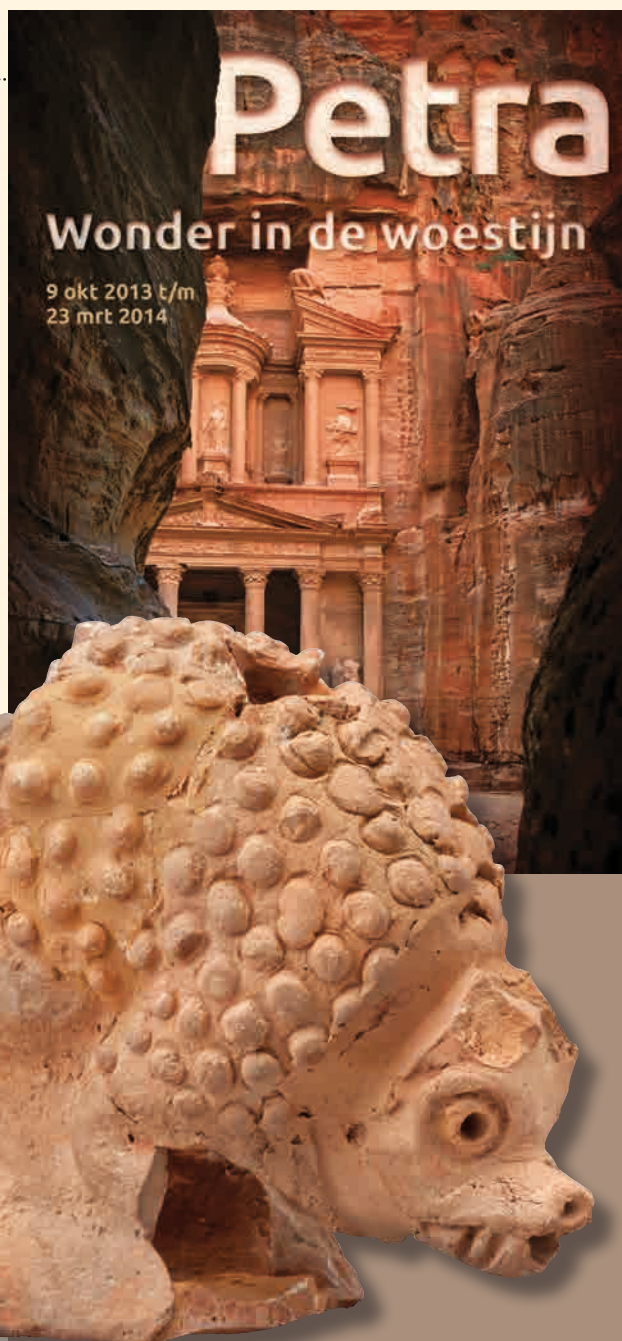

FOTO: ANDREAS VOEGELIN

Woestijnwonder

Meer dan 150 archeologische en architectonische topstukken uit de beroemde Jordaanse stad Petra maken deze tentoonstelling tot een publiekstrekker. Wandvullende foto's van de schitterende ruïnes en een 3D-installatie laten de stad herrijzen. Petra was de hoofdstad van het oude volk van de Nabateërs. De verborgen gelegen stad is een van de wonderen uit de oudheid. De monumentale tempels, koningsgraven en luxe woonhuizen zijn uit de rode rotsen van het Umm al Biyara-massief gehouwen. Op het gebied van cultuurhistorie en archeologie is Petra misschien wel het allermooiste in de wereld. Petra. Wonder in de woestijn is te zien tot en met 23 maart 2014 in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

Aardewerken kruik in vorm van egel. Afkomstig uit de Grote Tempel, eerste eeuw v. Chr.-eerste eeuw na Chr. (Department of Antiquities, Jordanië/Petra, Archeologisch Museum).

Historische zoekmachine

Miljoenen pagina's historische informatie doorbladeren,

dat kan nu met de zoekmachine Delpher. De website is het centrale toegangspunt tot de archieven van de Koninklijke Bibliotheek, het Meertens Instituut en enkele universiteitsbibliotheken. Historische kranten, boeken uit de periode 1700 – 1870, tijdschriften uit de periode 1850 – 1940 en zelfs (teksten van) radiobulletins zijn te doorzoeken. De website zal langzaam uitbreiden met nog meer informatie. Te vinden op www.delpher.nl.

Delpher

De Nieuwe Mens

Aan het begin van de twintigste eeuw ontstaan twee avant-gardebewegingen die de wereld met een enorme overtuiging willen veranderen: het expressionisme en het constructivisme. In dit utopisch streven naar een nieuwe mens in een nieuwe samenleving gaan de twee gelijk op; in hun invulling ervan staan ze lijnrecht tegenover elkaar. De tentoonstelling brengt dit spanningsveld in beeld met topstukken uit binnen- en buitenland.

De tentoonstelling Utopia 1900-1940. Visies op een nieuwe wereld is tot en met 5 januari 2014 te zien in de Lakenhal in Leiden.

▼ Kazimir Malevich, *Twee mensen in een landschap* (1931-32)

Website Koninkrijk in wording 1813-1815

De viering van 200 jaar Koninkrijk is op 30 november begonnen met de nagespeelde landing van de Prins van Oranje op het Scheveningse strand. Maar wat gebeurde er daarvoor en – belangrijker nog – wat gebeurde er daarna tijdens de wordingsjaren 1813-1815? Het Koninkrijk der Nederlanden werd geboren in onzekere en onoverzichtelijke tijden. Opstand en tegenstand, belegeringen en veldslagen, de vestiging van de monarchie en de totstandkoming van de Grondwet, de vorming van een nieuw bestuur en leger, diplomatieke onderhandelingen en de verdubbeling van het grondgebied, dit alles gebeurde *naast* en *na* elkaar in een periode van amper twee jaar.

Met de website *Koninkrijk in wording. Een toegang tot de jaren 1813-1815* wil het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis hierin duidelijkheid brengen en inzicht verschaffen. Aan de hand van een calendarium met belangrijke data, een overzicht van relevante publicaties, directe toegangen tot bronnenmateriaal, afbeeldingen van gebeurtenissen en personen, alsmede beknopte levensbeschrijvingen van de hoofdrolspelers, worden deze voor Nederland zo beslissende jaren op overzichtelijke en samenhangende wijze toegankelijk gemaakt.

www.koninkrijk1813.huygens.knaw.nl.

2^e Nationale Docentencongres Geschiedenis

vrijdag 24-01-2014 Singer museum in Laren

Plenaire lezing door Maarten van Rossem over de opkomst van de Westerse welvaart.

Vlammende discussie over de toekomst van het schoolvak geschiedenis i.s.m. VGN.

Ga voor info en direct aanmelden naar www.geschiedeniscongres.nl

MALMBERG

MEMO

Cobra in Noord-Nederland

In Museum De Buitenplaats is een tentoonstelling te zien van Nederlands bekendste leden van Cobra: Karel Appel en Corneille. Appel was medeoprichter van Cobra, een kunstbeweging die zich afzette tegen de heersende academische stijl een koos voor vorm, lijn en kleur als weergave van puur spontane acties. Ook werk van minder bekende tijdgenoten als Reinhard d'Haese en Constant Nieuwenhuijs worden tentoongesteld.

Tot en met 9 februari 2014 is de tentoonstelling Cobra. Appel, Corneille en tijdgenoten te zien in Museum De Buitenplaats in Eelde.

Week van de Klassieken 2014

De Week van de Klassieken staat in 2014 – het tweeduizendste sterfjaar van keizer Augustus – in het teken van Romeinse keizers. Het Allard Pierson Museum, het Nederlands Klassiek Verbond, Museum Het Valkhof, het Rijksmuseum van Oudheden en Tresoar organiseren van 13 tot en met 21 maart tientallen activiteiten om jong en oud kennis te laten maken met de klassieke oudheid. Meer informatie over de activiteiten en het gratis e-book staan op: www.weekvandeklassieken.nl.

Op 9 en 10 februari vinden in Tresoar, het Allard Pierson Museum, Museum Het Valkhof, bij de Universiteit Gent en de Universiteit Antwerpen de voorrondes plaats van de Grote Ken-Je-Klassiekenquiz voor gymnasiasten. De beste schoolteams gaan door naar de finale op 14 maart, in het Rijksmuseum van Oudheden.

Een team wordt samengesteld uit derde tot en met zesde klas gymnasiasten, maximaal vier leerlingen per team en twee teams per school. Aanmelden van een team kan tot en met 8 januari 2014:

info@tresoar.nl

Tolerantie?

Sinds Willem van Oranje gewetensvrijheid tot een van zijn strijdpunten maakte, beschouwen we onszelf als een tolerant volk. Maar leidde gewetensvrijheid ook vanzelfsprekend tot godsdienstvrijheid? De tentoonstelling vertelt het verhaal over de religieuze (in)tolerantie in de Gouden Eeuw. Indrukwekkende schilderijen van grote meesters uit de bloeiperiode van de Noord-Nederlandse schilderkunst, prachtige kunstvoorwerpen en hedendaagse fotografie geven antwoord op de vraag: hoe tolerant was Nederland toen en hoe tolerant zijn we nu?

De tentoonstelling Vormen van verdraagzaamheid. Religieuze (in)tolerantie in de Gouden Eeuw is tot en met 5 januari 2014 te zien in het Catharijneconvent in Utrecht.

Niet zomaar een trui

Na intensief onderzoek in musea, archieven en bij particulieren heeft Stella Ruhe foto's gevonden uit de periode 1880-1950 van vissers uit veertig verschillende kustplaatsen. Zij dragen voor die plaats of streek kenmerkende visserstruien, die werden beschouwd als eenvoudige werkkleding. Al die truien, vaak in zwart, grijs of blauw, hebben verschillende patronen en motieven die een eigen betekenis hadden. Onder de titel *Visserstruien. Opnieuw gebreid* worden truien en foto's tentoongesteld in het Katwijk's Museum. Daarna reist de tentoonstelling naar musea in andere vissersplaatsen. *Tot en met 29 december 2013 is Visserstruien. Opnieuw gebreid te zien in het Katwijk's Museum in Katwijk.*

Atlantische Onderwijsconferentie 2014

'THE NUCLEAR SECURITY SUMMIT 2014'

Een schaduwtop over nucleaire veiligheid tijdens en na de Koude Oorlog

Wanneer: Dinsdag 4 februari 2014

Waar: Academiegebouw
Universiteit Utrecht

Ochtend: Lezingen over de nucleaire top, de rol van kernwapens in de Koude Oorlog en ontwikkelingen op het gebied van non-proliferatie

Middag: Workshops gericht op toepassing in de lespraktijk, aansluitend bij thema's van het eindexamenprogramma Geschiedenis (v.a. 2015)

Aanmelden (t/m 26 januari)

en meer info op www.atlcom.nl/onderwijs

Trechterbekercultuur

Iedereen kent natuurlijk de hunebedden. Deze begraafplaatsen uit de nieuwe steentijd worden jaarlijks door velen bezocht. Maar eigenlijk kennen we de hunebedbouwers het best van hun aardewerk (de trechterbekers) dat in grote hoeveelheden in de hunebedden is gevonden. Wat weten we eigenlijk van het trechterbekervolk? Wie waren ze? Hoe woonden ze? Deze en andere vragen worden in de tentoonstelling beantwoord.

Deze tentoonstelling maakt deel uit van een archeologisch samenwerkingsproject met tentoonstellingen in Emden, Groningen en Leeuwarden.

Op zoek naar de trechterbekercultuur is tot en met 15 januari 2014 in het Drents Museum in Assen te zien.

Grafgiftten aangetroffen in steenkistgraf en grafkuil, Diever.

Unieke nieuwe huizenruil-website

Ruil deze zomervakantie uw huis met een collega in Europa! Hoefto is een huizenruil-website, alleen voor docenten. www.hoefto.com

Het geheugenpaleis

Het Nationaal Archief heeft na een grondige verbouwing de deuren geopend met de tentoonstelling *Het geheugenpaleis - met je hoofd in de archieven*. Aan de hand van documenten wordt de bezoeker meegenomen door meer dan duizend jaar Nederlandse geschiedenis, van de middeleeuwen tot in de jaren 80 van de twintigste eeuw. De geschiedenis is in elf verhalen opgedeeld en elk verhaal heeft zijn eigen ruimte. Enkele thema's zijn: *Daar was laatst een meisje loos* en *Imagebuilding in de Gouden Eeuw*. De tentoonstelling *Het geheugenpaleis - met je hoofd in de archieven* is tot en met 29 juni 2014 te zien in het Nationaal Archief in Den Haag.

Raad de Histopicto!

Wat zien we op deze foto?

Stuur de oplossing voor 15 januari 2014 naar redactie@vgnkleio.nl. Insturen kan ook via de website www.vgnkleio.nl. Onder de goede inzendingen verloten we een boekenbon van € 20,-. In Kleio 6 zag u de jonge André Hazes op de Albert Cuypmarkt, waar hij zou worden ontdekt door Johnny Kraaykamp (sr.). De winnaar is Sandra Zeevenhooven uit Amersfoort.

Dit was de allerlaatste aflevering van deze rubriek. De techniek, in de vorm van Google Goggles, heeft ons ingehaald. We hebben een nieuwe uitdaging bedacht voor onze lezers. Dank voor alle inzendingen en alvast veel puzzelplezier in 2014.

Het onzinkbare schip

De tentoonstelling *Titanic: The Artifact Exhibition* in de Amsterdam Expo vertelt het verhaal van het 'onzinkbare' luxe schip en haar 2.228 passagiers. Wat begon als een sprookje, mondde uit in de bekendste scheepsramp uit de geschiedenis. De opgedoken authentieke voorwerpen geven inzicht in het leven aan boord en getuigen van de grandeur van weleer. Tijdens de nacht van 14 op 15 april 1912 voer het schip tegen een ijsberg, waarna het binnen drie uur zonk. Meer dan 1500 opvarenden kwamen om het leven in het ijskoude water, waaronder drie Nederlanders. Pas in 1985 werd het wrak teruggevonden op de bodem van de Atlantische Oceaan. Talloze waardevolle voorwerpen werden geborgen en aangrijpende verhalen werden opgetekend. Op de tentoonstelling maak je kennis met de bemanning en de passagiers van de Titanic, ervaar je het onderscheid tussen de eerste-, tweede- en derdeklasvertrekken, de vooruitstrevende techniek en de veiligheidsvoorschriften. Voor scholen is er lesmateriaal gemaakt, voor de hoogste groepen van het basisonderwijs en de eerste drie klassen van het voortgezet onderwijs.

www.amsterdamexpo.nl

SPREKENDVERLEDEN.COM

De beste voorbereiding op het Nieuwe Examen!

- Aparte katernen voor **havo** en **vwo**
- Kan bij **iedere methode** worden gebruikt
- Volledig toegesneden op de voorgeschreven **Historische Contexten** en **vaardigheden** van de **Syllabus**
- Historisch overzicht grondig gestructureerd met het oog op de **leerbaarheid**
- Essentieel en **origineel geïllustreerd** met beelden en illustratieve teksten. Grote aandacht voor chronologie, kaarten, personen en begrippen.
- **Interactieve ICT** en zelfcontrole op de website voor de leerlingen
- Gevarieerde **digibordversie** en alle **antwoorden** en **proefexamens** op de site voor docenten
- Vervaardigd door auteurs van de bekende Examenkaternen van Walburg Pers Educatief en voorheen NijghVersluys

Sprekend verleden voor Onderbouw en Bovenbouw

- Handboek/leerboek met **ijzersterk historisch overzicht**, geschikt gemaakt voor **digibord**
- **Werkboek** (onderbouw) beperkt tot de kern, samenvattingsopdrachten met door de leerlingen in te vullen schema's, keuzeopdrachten op de website
- **Activiteitenboek** (bovenbouw) met vragen, opdrachten en antwoorden gericht op de Oriëntatiekennis en de Kenmerkende Aspecten, aangevuld met verdiepende eenheden
- Veel thema's binnen Handboek en Activiteitenboek, **geen aparte katernen nodig**
- Met uitgebreide **interactieve ICT** voor digibord en website
- **Toetsen**: uitgebreid en op het examen gericht

Voor meer informatie,
bestelgegevens en prijzen:
WWW.SPREKENDVERLEDEN.COM